

ISSN 1302-3543 | e-ISSN 3543-1302

Yıl | Year: 21 [Ocak-Haziran | January-June 2020]

Sayı | Issue: 45

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Scientific and Academic Research Journal مجلة البحث العلمي والأكاديمي

tasavvuf

İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi

Scientific and Academic Research Journal مجلة البحث العلمي والأكاديمي

ISSN 1302-3543 | e-ISSN 3543-1302

Sayı | Issue: 45 (Ocak-Haziran | January-June 2020)

Sahibi/Owner İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi adına İslami İlimler
Fakültesi dekanı
on behalf of Istanbul Sabahattin Zaim University Dean of
Faculty of Islamic Sciences
Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz

**Yazı İşleri Müdürü/
Responsible Manager** Muhammed Fatih Küçük

Editör/Editor-in-Chief Prof. Dr. Hür Mahmut Yücer

**Yayın Kurulu/
Editorial Board** Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz
Prof. Dr. Süleyman Derin
Prof. Dr. Necdet Tosun
Prof. Dr. Ramazan Muslu
Prof. Dr. Kadir Özköse
Prof. Dr. Hür Mahmut Yücer
Prof. Dr. Semih Ceyhan
Doç. Dr. Hikmet Yaman
Doç. Dr. Ali Namlı
Doç. Dr. Ercan Alkan
Doç. Dr. Veysel Akkaya

**Danışma Kurulu/
Advisory Board** Prof. Dr. Arif Naushahi
Prof. Dr. Dilaver Gürer
Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu
Prof. Dr. Hamid Algar
Prof. Dr. Himmet Konur
Prof. Dr. İlhan Kutluer
Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç
Prof. Dr. Mustafa Aşkar
Prof. Dr. Mustafa Çiçekler
Prof. Dr. Mustafa Kara
Prof. Dr. Mustafa Tahralı
Prof. Dr. Mustafa Uzun
Prof. Dr. Ramazan Muslu
Prof. Dr. Reşat Öngören
Prof. Dr. Safi Arpaguş
Prof. Dr. S. Hayri Bolay
Prof. Dr. Süleyman Uludağ
Prof. Dr. Nodirkhon Khasanov

Baskı | Press
Erkam Yayın San. ve Tic. A.Ş.

45. Sayı Hakemleri | Referees on 45th Issue

Cengiz Gündoğdu | Mustafa akmaklıođlu

Nuran etin | Osman Sacit Arı | Zeynep Őeyma Özkan

Altunizade YerleŐkesi, KuŐbakıŐı Caddesi, No: 2, 34662, Ősküdar – İstanbul, Türkiye

Tel: +90 (212) 692 88 12, E-posta: istam@izu.edu.tr <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tasavvufdergisi>

© İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İZU), 2020 ISSN 1302-3543 | e-ISSN 3543-1302

Tasavvuf, hakemli, bilimsel, akademik bir dergidir.

Dergi yılda iki sayı olarak yayımlanır.

Tasavvuf is an international, refereed, scientific, and an academic journal.

The journal is published biannually.

Editörden / Editorial

V

Makaleler / Articles

Günümüz Türkiye’inde Tasavvufu Tenkit Amaçlı Yazılan Bazı
Kitaplar Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on Certain Books Published for the Criticism of Sufism
Today in Turkey

تقييم لبعض الكتب التي كتبت بغرض نقد التصوف في تركيا الحديثة

Mahmud Esad Erkaya

1

Velâyet Kavramı Bağlamında Tasavvufa Yöneltilen Eleştirilerle İlgili
Bazı Tesbit ve Değerlendirmeler

Some Detections and Evaluations about the Criticism Dedicated in the
Context of the Sainthood (Velayet) Concept

مفهوم "الولاية" في المصادر ضمن سياق الانتقادات تجاه التصوف

Mehmet Şirin Ayış

37

Dâvûd el-Kayserî'nin Tâiyye Şerhinde "İttihad Makâmı"

"The Maqam of the Union" in Sharh al-Ta'iyya by Daoud al-Qaysari

مقام الاتحاد" في شرح الطائفة لداود القيصري

Zeliha Öteleş

62

Kitâbiyat/ Book Reviews

- Saîdüddin Fergânî, Müntehâ'l Medârik ve Müntehâ Lübbi Külli
Kâmilin ve Ârifin ve Sâlik: Şerhu Tâiyyeti İbn Fâriz
A. Aysel Çoban 81
- Sûfi Davranış: Sûfi Perspektife Göre Mânevî Davranış Gelişimi
Cemile Aygül Sağır 89
- Doğuşundan Günümüze Tasavvufa Dair Tartışmalar: On Üç Asırlık
İhtilaf ve Mücadele
Mustafa Erdemli 93
- Mehmed Akif ve Tasavvuf
Talat Olgun 97
- Vefayat: Tasavvuf Sahasının Acı Kaybı: Serap Kılıç'ın Vefatının
Ardından
Zeliha Öteleş 100
- Yayın İlkeleri / Editorial Guidelines** 103

Editörden | Editorial

Dergimizin bu sayısına tasavvuf karşıtlığının sebeplerini inceleyen ve arayan iki makale ile başlıyoruz. Bilindiği gibi klasik dönemde tasavvuf karşıtlığı yaygın olarak İbn Teymiye ile başlayan ikinci devre selefilğine ait itirazlarla özdeşleştirilir. Velâyet, kerâmet, şefâat, vahdet-i vücûd, semâ-devran karşıtlığından hareketle başlayan bu itirazların Zâhiriyye, Mu'tezile, Hariciye akımlarıyla benzerlik, Şia ile karşıtlık durumu bulunmaktadır. Üçüncü devre selefilği diyebileceğimiz vahhabilik ile tenkitler kurumsallaşmış, Osmanlı yönetimine başkaldırı temelinde siyasal bir hareket hüviyetini kazanmıştır. Görünürde tevhid kavramı üzerinden sahabe dâhil İslam kültür-medeniyet tarihinin olumsuzlanması, kendi fikir ve zümresinden başkalarını küfürle itham etme gibi dışlayıcı, çatışmacı bir karaktere bürünmüştür. Yine bid'at kavramı üzerinden kabir ve türbe ziyaretlerini, mevlid ve kutsal gecelerin ihyasını, muhtelif tarikat ritüelleri ve hurdesini ortadan kaldırma fikriyatını içiren muhalifliği ön plana çıkmıştır. Son tahlilde muhaliflik günümüze dışlayıcı ve çatışmacı vahhabiliğin bazı versiyonlarını maalesef gerek doktrinel olarak gerekse siyasallaşmanın sonucu olarak silahlı terör örgütlerine evirmiş, emperyalistlerin kullanışlı maşasına dönüştürmüştür. Ülkemiz de tarihte ilk defa bu oranda olumsuz gelişme ve yönelimlerden kendine düşen payı almıştır. TEPEV'in araştırmasına göre son üç yılda Türkiye'de kendini Selefi olarak ifade edenlerin oranı 1,2'den 3,6 ya yükselmiştir. Mehmet Şirin Ayış'ın makalesi tam da bu noktada önem kazanmaktadır.

Tasavvuf karşıtlığının ikinci ana damarını modernist ulusalcılar oluşturmaktadır. Ulus devlet sürecinde bunlar ülkemizin bilimsel, sosyal, kültürel geri kalmışlığının sebeplerini yanlış bir tarzda dini ve kültürel yapıda görmüş çareyi "muasır medeniyet seviyesine" ulaşabilmek için kültürel-dini yapının değiştirilmesinde aramıştır. Bu refleks günümüze geldiğimizde de modern dönemin ve hızlı kentleşmenin getirdiği ve yeni ortaya çıkan çevre kirliliği, kadın cinayetleri, yeni dini hareketler, rijit eğilimler gibi ne kadar olumsuz eylem varsa hepsinin günahını aynı yapıda aramaya devam etmektedir. Başlangıçta siyasi-kültürel hegemonya şimdilerde yeni toplumsal problemler sebebiyle sosyokültürel hegemonyaya dönüşmüş durumdadır. Karşı çıkılan şey renk tonuyla aynıdır, çözüm de batı merkezci gelişimdir. Burada karşı çıkılan şey şeriatı olan maneviyattır, bu haliyle olumsuzlanan tasavvuf/tarikatlar değil dindir.

Bu zümreler kendi milli kültürel kodlarının diğer milletlerden farklılıklarına odaklanmazlar. Gelişmenin maddi dinamiklerinin dinden ve kültürden bağımsız, devletin ve milletin taşınacağı orta ve uzun vadeli hedefler ve buna yönelik öncelikli yatırım alanları, ekip çalışması, kurumsal ARGE olduğundan habersiz gibidirler. İlerleyebilmek için dini ritüellerin terkedilmesi gerektiğini vehmederler. Talep ettikleri şeyi elde etmenin yolunu bilmedikleri için üfürükçülük, falcılık, türbecilik, biat ve sadaka kültürü, aklını kiraya vermek, köleşmek gibi birçok olumsuz kavram üreterek tenkit oklarını kendi topraklarına ve kökenlerine yöneltirler. Bu haliyle artık onlar da birinciler gibi dışlayıcı ve yıkıcıdır. Sloganları Hristiyanlık tecrübesinden mülhem bazen ‘Din/İslam terakkiye manidir’ bazen de ‘‘Tanrı ile insan arasına kimse giremez’’ şeklinde kendini gösterir.

Tasavvuf karşıtlığını her safhada gösteren üçüncü grup modernist İslamcılardır. Bunların bir ve ikinci gruptakilerin çıkış noktalarından hareketle eklektik bir yapı oluşturdukları görülür. Bir kısmı yıkıcı Vahhabilerle benzer tarzda zâhirci, metin merkezci yol izlerken, ‘‘Kur’an bize yeter’’ söylemini mottolaştırdıkları görülür. Bir kısmı ise İslam’ın sadece siyasal hayat ve yönetimle ilgili tarafına odaklanır, sosyal koşulları, sosyal tarihi ve maneviyatı/dindarlığı, kişisel ıslahı ıskaladıkları görülür.

Türkiye’de gerek ulusalcılar, gerek modernistler gerekse İslamcı modernistler tarafından çok sayıda akademik ve popüler yayın yapılmıştır. Mahmud Esad Erkaya’nın geniş kapsamlı literatürü tahlil çalışması, tartışma ve apolojilerden kaçınan tasavvuf akademisyenlerine yeni çalışma alanları gösterecek boyuttadır.

Bütün bunlardan bağımsız olarak post- modern dünyada teknolojik gelişmelerin insanın özgüveni artırdığı, peşin olana, hemen ve şimdiye odaklandırmaktadır. Bu durum tasavvuf özelinde iki farklı yorumu gündeme getirmiştir. Birisi Harari gibi gelecekte maneviyatın, İslam tasavvufunun önemini yitireceği, daha soft ve kişisel tercihlere bağlı ezoterik grup ve yönelimlerin ortaya çıkacağı dindarlık görüşünü savunanlar, ikincisi ise gittikçe kirlenen ve felaketlerin arttığı dünyamızda Hz. Peygamber efendimizin denge getirdiği maneviyat alanı ve Sünni İslam tasavvufuna her dönemkinden daha fazla ihtiyaç duyulacağı ve yönelinileceğine dair görüş. Her halükarda karşıtlık ve savunu arasında daha fazla çalışmaya ihtiyaç var ki dergimizde bu tip çalışmalar daha fazla yer alacaktır.

Zeliha Öteleş'e ait Dâvûd el-Kayserî'nin Tâiyye Şerhinde "İttihad Makâmı" makalesi tasavvufun ve dinin en önemli konusu olan tevhide odaklanmaktadır. Öteleş'in ikinci yazısı ise bir vefeyât yazısı olup 27 Şubat 2020 tarihinde aramızdan ayrılan "İbn Miskeveyh ve Ezeli Hikmet" isimli çalışmasından tanıdığımız Dr. Serap Kılıç hakkındadır. Kendisini rahmetle andığımız Kılıç, doktorasını İstanbul İlahiyat Fakültesinde İbnü'l-Arabi'nin Ahlak Nazariyesi üst başlığıyla ikmal etmişti. Diğer yazılarımız ise tasavvuf düşüncesi üzerine klasik ve modern dönemde yapılmış çalışmaların tanıtım ve tahlillerini ihtiva etmektedir.

Derginin hazırlanmasında emeği geçen hakem heyetine, yayın ve danışma kuruluna, yazılarıyla katkı sunan araştırmacılara, derginin yazı işleri müdürü Muhammed Fatih Küçük'e ve nihayet bu sayının editörlük görevini şahsımıza tevdi eden, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi adına derginin sahipliğini üstlenen, Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz hocamıza ayrı ayrı şükranlarımızı arz ediyorum. Gayret bizden, Tevfik Rabbimizdendir...

Prof. Dr. Hür Mahmut Yücer

Günümüz Türkiye'sinde Tasavvufu Tenkit Amaçlı Yazılan Bazı Kitaplar Üzerine Bir Değerlendirme

Mahmud Esad Erkaya*

Öz

Tasavvuf, geçmişten günümüze toplumun çeşitli kesimleri nezdinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bundan dolayıdır ki tasavvufun lehinde olduğu gibi aleyhinde de pek çok müstakil yayın neşredilmiştir. Gerek sûfilerin kendi içlerinde birbirlerine karşı yaptıkları tenkitler gerekse diğer disiplinlerce sûfilere yöneltilen eleştiriler önemli bir literatür oluşturmuştur. Günümüzde de tasavvufu eleştiren on beşi aşkın kitap halen kitapçılardan kolaylıkla temin edilebilmekte ve tasavvufa ilgi duyan yahut ona karşı bir pozisyonda duran çeşitli toplum kesimleri tarafından merakla okunmaktadır. Bu makalede farklı tasavvuf anlayışlarını ve sûfilere tenkit gayesiyle günümüzde kaleme alınan bazı kitaplar üzerinde durulmuştur. Söz konusu çalışmalar kısaca tanıtılmış, sonrasında telif gayeleri, tenkit ettikleri temel konular ve metodları tetkik edilmiştir.

Çalışmada tasavvufu tenkit eden yazarlar içerisinde ilahiyat alanında uzman akademisyenler olduğu gibi dini tahsile sahip olmayan kimseler de bulunmaktadır. Yine selefi zihniyete yakın isimlerin yanında belirli bir dönem tarikat faaliyetleri içerisinde yer almış yazarların da tecrübelerinden hareketle kitap neşrettikleri görülmüştür. Bunlara ilaveten bir de gazetecilerin belirli tarikatlar üzerinde yaptığı ve tasavvufu günümüzdeki liyakatsiz temsilcileri vasıtasıyla karalama adına önemli bir rol üstlenmiş araştırmalar vardır. Söz konusu kitaplardaki en büyük problemin yazarlarının tasavvuf ve genel olarak İslâmî ilimlere vukufiyeti problemi olduğu görülmüştür. Bunun yanında tasavvufu temsil eden günümüz müridlerinin önemli bir bölümünün liyakatsiz veya sahte şeyhlerden oluşması da bu eserlerdeki eleştirilerin sağlam bir temelden yoksun olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tenkit, Apoloji, Kritik

---

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, mahmud.erkaya@hbv.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3981-4688>

An Evaluation on Certain Books Published for the Criticism of Sufism Today in Turkey

Abstract

Sufism is a science that has a great impact on society. It is for this reason that many independent publications have been published in favor of it as well as against it. Both the criticisms made by the Sufis against each other among themselves and the criticisms against the Sufis by other disciplines have constituted a significant literature. Today, more than fifteen books that criticize Sufism are still readily available from bookstores and are read with curiosity by various segments of society who are interested in or in a position against Sufism. In this article, certain books that criticize Sufis and different understandings of them and which can still be accessed in bookstores are discussed. These studies were briefly introduced, and afterwards the purpose of writing, the main issues and the methods they criticized were examined.

Among the writers who criticize Sufism, there are scholars who specialize in theology, as well as people who do not have a religious collection. On the other hand, there are writers who have been involved in tariqa activities for a certain period in addition to the names close to the Salafi mentality. Besides these, certain journalists' research on certain tariqas has played an important role in defaming Sufism through its incompetent representatives today. It was seen that the biggest problem in the books in question was that the authors were inadequate about Sufism and Islamic sciences in general. In addition, it has been concluded that the fact that an important part of today's murshids representing Sufism is made up of unsatisfactory or false sheikhs negatively affects the interest in Sufism.

Keywords: Sufism, Criticism, Apology, Critical

تقييم لبعض الكتب التي كتبت بغرض نقد التصوف في تركيا الحديثة

الملخص

التصوف علم له تأثير كبير على كل من العلماء والمجتمع؛ ولهذا السبب نُشرت عدّة مطبوعات مستقلة لصالحه وضده، وطلعت على السطح انتقادات بعضها داخلي بين المتصوفة أنفسهم، وبعضها خارجي وُجّهت لهم من قبل بقية التخصصات الأخرى، وقد حظيت الانتقادات الخارجية بأهمية فاقت الداخلية منها، وإذا أُلجنا النظر في المكتبات سنجد أكثر من خمسة عشر كتابًا ينتقد التصوف. بناء على ما تقدّم، فإننا قمنا في دراستنا هذه بدراسة مفاهيم التصوف المختلفة، ونقدها، وقد بدأنا دراستنا بتقديم لمحة سريعة موجزة عن أهم كتب الصوفية، فبينما ما احتوته من موضوعات وأساليب .

كما أننا أشرنا إلى أن الذين انتقدوا الصوفية كانوا في معظمهم من الأكاديميين والخبراء في مجال العقيدة وأشخاص ليس لديهم التعليم الديني وأشخاص مقربون من العقلية السلفية. بالإضافة إلى ذلك، أدّت أبحاث الصحفيين حول طرق معينة دوراً مهماً في تشويه سمعة الصوفية من خلال ممثلها غير الأكفاء اليوم. وتبين أن أكبر مشكلة في الكتب المعنية كانت مشكلة معرفة المؤلفين بالصوفية والعلوم الإسلامية بشكل عام. بالإضافة إلى ذلك، من المفهوم أثر جزء كبير من المرشدين اليوم الذين يتكون من شيوخ غير أكفاء أو مزيفين سلباً على الاهتمام بالصوفية.

الكلمات المفتاحية: الصوفية، نقد، مثلبة، اعتذار، الحرجة

Giriş

Tasavvuf, ortaya çıktığı dönemden itibaren hep tenkit edilen bir ilim olarak görülse de esasında tenkide tabi tutulan tasavvufun kendisinden daha çok onu temsil edenler olmuştur. Diğer bir deyişle tarih boyunca herkesin ittifak ettiği tek bir tasavvuf anlayışı bulunmamaktadır. Tasavvufu temsil eden kimselerin şeriatın uzaklaşması yahut şeriat çizgisinde bulunsa bile çeşitli kültür ve örflerin etkisi nispetinde farklı tasavvuf düşüncelerinin ortaya çıkması ile birlikte bu anlayışlara yöneltilen tenkitler de aynı oranda çeşitlilik kazanmaktadır. Bu noktada iç tenkit olarak adlandırılan bazı eleştiriler daha tasavvufa dair telif edilen ilk kaynaklarda bizzat sûfiler tarafından yönelilmeye başlamıştır. Tasavvuftaki zühd anlayışından çalışma ve tevekküle, velâyet anlayışından ricâlullaha, akla olan yaklaşımlarından ilim ve şatahâta kadar pek çok mesele bizzat mutasavvıflarca tenkide tabi tutulmuştur.¹ İç tenkitler bir taraftan dervişlerin mahviyet duygusu içerisinde daha gayretli bir şekilde vazifelerini yerine getirmelerini teşvik ederken diğer taraftan da tasavvufî uygulamaların şeriat dairesi içerisinde kalmasını sağlamıştır.

Öte yandan dışarıdan tasavvufa yöneltilen tenkitler iç tenkitleri bir adım öteye götürmüş ve tasavvuftaki pek çok uygulama sorgulanır hale gelmiştir. Bu tenkitlerin muhataplarının tasavvufu ne oranda temsil ettiği tartışılması gereken bir sorun olsa da söz konusu tenkitler tasavvuf düşüncesinin İslâm dairesi dışına çıkmasını önemli ölçüde engellemiştir. Halisane tenkitlerin yanında münekkitlerin önyargılı yahut kötü niyetli olması sonucu tenkitlerin şiddeti değişmiş, sûfilere küfürle itham etme revaç bulmuştur. Diğer taraftan münekkitlerin tasavvuf ilmi konusundaki birikimleri ve genel anlamda ilahiyat alanına vukufiyetleri de tenkitlerine yön vermiş, dini bilgisi zayıf olan kimseler dahi tasavvufu eleştirmekten kendini alamamıştır. Hepsinden daha vahimi ise bilgi ve belgeleri saptırma suretiyle okuyucuyu yanıltan eleştiri ve yorumların

---

¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit* (İstanbul: Dergâh Yay., 2014), s. 91. Ayrıca bkz. Ahmet Yıldırım, “Tasavvufta Tenkit Kültürü”, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı -II-*, ed. Mahsum AYTEPE – Teceli Karasu, (İstanbul: Ensar Yay., 2019), s. 325; Aldav. Nureddin, “Tasavvufta İç Tenkit Geleneği; Mârifetnâme Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2017); Esma Öztürk, “Tasavvufî Özeleştiri Örneği Olarak ‘Serrac’”, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı -III-*, ed. Mahsum AYTEPE – Teceli Karasu, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019).

görülmeye başlamasıyla birlikte tasavvuf tenkitçiliği bilimsellikten uzaklaşmıştır.²

Bu makalede farklı tasavvuf anlayışlarını ve sûfleri tenkit gayesiyle günümüzde kaleme alınan ve halen kitabevelerinde baskılarına kolayca ulaşılabilecek kitaplar üzerinde durulacaktır. Bu çalışmalar kısaca tanıtıldıktan sonra yazılma gayeleri, tenkit ettikleri temel konular ve metotları tetkik

² Tasavvufa yöneltilen eleştiriler esas itibarıyla asırlar boyunca çok fazla değişmemiş, sûflerin kendi iç tenkitlerine ilaveten İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve diğer ulemanın tenkitleri tekrar edegelmiştir. Zamanın ve sosyal çevrenin problem olarak algıladığı bazı meseleler daha çok gündemde tutulsa da özü itibarıyla eleştirilen konular ve alanlar farklılık arz etmemektedir. Bunu görebilmek için tasavvufa yöneltilen bazı tenkitler ve onlara verilen cevaplar hakkındaki çalışmalardan faydalanılabilir: Sûfilere kıyafet, hırka giyme, vecd, insanlardan maddi yardım almak, savm-ı visâl, cehrî zikir, halvet, rüya, Allah'ın görülmesi, keşf gibi konulardaki tenkitler için bkz. Bedriye Reis, "Sûfilere Yöneltilen Tenkitlere Bir Cevap: Akşemseddin Ve Def'u Metâini's-Sûfiyye İsimli Eseri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/3 (2014): s. 42 vd; Muhammed Ali Yıldız, *Akşemsiddin'de Allah, Kâinat ve İnsan* (Ankara: Kalem Neşriyat, 2017), 49. İbnü'l-Cevzî'nin tasavvufa yöneltilen eleştiriler ve Şârânî'nin müdafaalarına dair bir çalışma için bkz. Filiz Türk, "İbnü'l-Cevzî'nin Tasavvufa Yöneltilen Eleştiriler ve Bu Eleştirilere Sûflerin Cevapları" (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2020), s. 63 vd. Cumhuriyet döneminde sûfilere yöneltilen bazı eleştiriler için bkz. İsmail Kara, "Çağdaş Türkiye Düşüncesinde Bir Tenkit/Tasfiye Alanı Olarak Tasavvuf ve Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Mimari-İkonografi-Modernizm*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2014), s. 769 vd. Birgivi'nin eleştirileri ile ilgili bkz. Mehmet Necmeddin Bardakçı, "Birgivi Mehmed Efendi ile IX-X. Yüzyıllarda Yaşayan Sûflerin Tasavvuf Tenkitlerinin Mukayesesi", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi: İmam Birgivi - I -*, ed. Mehmet Babayiğit, v.d., (Balıkesir: 2019); Fehmi Soğukoğlu, "Birgivi'nin Tasavvuf'a Dair Eleştirilerinin Arka Planı İbnü'l-Cevzî-Birgivi Karşılaştırması", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi: İmam Birgivi - I -*, ed. Mehmet Babayiğit, v.d., (Balıkesir: 2019). Hacı Bayram-ı Velî'ye yöneltilen eleştiriler ile ilgili bkz. Ahmet Cahid Haksever, "Hacı Bayram-ı Velî'ye Yönelik Tenkitler ve Akşemseddin'in "Şerhu Akvâl-i Hacı Bayram-ı Velî" Başlıklı Risalesi", *III. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Vahit Göktaş - Harun Alkan, (Ankara: İlahiyat Yay., 2018). Kadızâdelilerin sûfilere yönelttikleri eleştiriler için bkz. İbrahim Baz, *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması* (Ankara: OTTO Yay., 2019), s. 121-175. Nureddinzâde'nin daha çok kelâmî konulardaki tenkitleri için bkz. Mehmet Tabakoğlu, "Nüreddinzâde'nin Simâvîlik ve Ehl-i Sünnet Dışı Tasavvufi Hareketlere Yöneltilen Tenkitler Bağlamında Tasavvuf-Siyaset İlişkileri", *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*, ed. Fuat Aydın, v.d., (İstanbul: Mahya Yay., 2019), s. 454 vd. Osmanlı'nın son yüzyılı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan süreçteki bazı tenkitler için bkz. Halil İbrahim Şimşek, "Türk Modernleşmesi Sürecinde Tasavvuf Alanında Ortaya Çıkan Bazı Yöntem Tartışmaları", *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/9 (2006): s. 21 vd. Bunların dışında bir de tasavvufa yöneltilen tenkitlere günümüzde soru-cevap tarzında cevap veren eserler bulunmaktadır. Şu eserleri bu kapsamda örnek verebiliriz: Hasan Kamil Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat* (İstanbul: Erkam Yay., 2017); Ahmet Cahid Haksever, *Tasavvufu Anlama Klavuzu* (Ankara: OTTO, 2017); Halil İbrahim Şimşek v.d., *Tasavvuf Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru* (İstanbul: Beyan, 2019).

edilecektir. Burada amacımız, söz konusu tenkitlere cevap vermek değil, bu alanda yapılacak akademik çalışmalar için bir nevi alt yapı oluşturmak olacaktır. Nitekim tasavvufa yöneltilen eleştiriler aynı zamanda alanın problemleri meselelerini teşkil etmektedir. Bu tartışmalara vakıf olmak tasavvuf alanında çalışma yapan akademisyenler için ufuk açıcı bir fonksiyona sahip olmasını umuyoruz.

1. Tasavvufu Tenkit Amaçlı Yayınlanan Bazı Kitaplar

Bu bölümde ele alınacak kitaplar, yazarlarının tasavvuf hakkındaki bilgi ve tecrübeleriyle şekillendiği için yazarlarına göre tasnif etmek uygun olacaktır.

1.1. İlahiyatçı Akademisyenlere Ait Kitaplar

Tasavvufu tenkit gayesiyle telif edilen kitaplar incelendiğinde, bu kitapların yazarlarının İslâmî ilimlere vukufiyetlerinin ve bilimsel yayın yapma kaygılarının eserlerin niteliğine doğrudan etkilediği görülmektedir. Tasavvufu tenkit eden isimlerden bazısının yeterli dini tahsili bulunmazken, bazısı ise doğrudan tasavvuf ilmi ile iştiğal etmese de dini ilimler alanında uzmanlık sahibidir. Bu kimseler arasında ilâhiyat tahsili görmüş akademisyenlerin çalışmalarında kayda değer eleştirilerin daha fazla olduğu dolayısıyla tasavvuf alanında çalışma yapan akademisyenlerin diğerlerine nazaran daha ciddi olduğunu söylemek mümkündür. Bu eserlerin belki de en tanınmış, eski tarihli ve yaygın olanı İbrahim Sarmış'a aittir.

1.1.1. Tasavvuf ve İslâm

Arap Dili ve Edebiyatı profesörü İbrahim Sarmış³ tarafından kaleme alınan eser tasavvuf tenkidi kapsamında yayınlanan eserlerin en kapsamlısıdır.⁴ 1995 yılından beri altı baskı yapan çalışma, bu sahada yazılmış pek çok esere de kaynaklık etmiştir.⁵ Sarmış eserinde tasavvuf kültürünü Kur'ân ve Sünnet

³ 1948 yılında Mardin'de dünyaya gelen Sarmış, 1973'te Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olmuştur. 1995 yılında Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında profesör ünvanını aldıktan sonra 2000 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden emekli olmuştur. İbrahim Sarmış, *Tasavvuf ve İslâm* (İstanbul: Ekin Yay., 2012), s. 5.

⁴ Kitap 648 sayfa olup gerek hacim gerekse içeriğinde tenkit edilen konular itibariyle günümüzde kaleme alınan eserlerin en genişidir. Bkz. İbrahim Sarmış, *Tasavvuf ve İslâm* (İstanbul: Ekin Yay., 2012).

⁵ Bkz. *Teorik ve Pratik Açısından Tasavvuf ve İslâm: Dün-Bugün* (İstanbul: Yöneliş Yay., 1995. 296 sayfa) Kitapla ilgili bir değerlendirme için bkz. Ahmet Ögke, "Tasavvufa Yöneltilen Eleştiriler ve İbrahim Sarmış'ın "Tasavvuf ve İslâm" Adlı Kitabı", *İlim ve Sanat*, 41 (1996).

ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Yazara göre Kur'ân-ı Kerim ve İslâmî uygulamalar ışığında incelendiğinde teoriğinden pratiğine kadar tasavvufun İslâm'dan aldığı unsurlardan daha çok İslâm dışı unsurlar içerdiği görülmektedir.⁶ Tasavvuf, İslâm'dan bir sapma olup zamanla yabancı kültürlerle beslenerek "din içinde din" denilebilecek kadar İslâm'a yabancı bir sistem haline gelmiştir. Vahdet-i vücûd, vahdet-i şuhûd, insan-ı kâmil, hulûl, fenâ fillâh, ruh ve nefis gibi teorilerle, dua ve ibadetlerde araçlar ve kurtarıcılar koymakla tasavvuf teoride ve pratikte İslâm'ın tevhid inancını bozmuştur. Şeyhlere verdiği nitelikler ve yüklediği sorgulanamaz konum ile Allah'a ait olan ilahlık, rablık ve egemenlik inancını bozmuştur. İnsanın Allah'ın suretinde ve O'ndan yaratıldığını, O'nun ruhu ile var olduğunu ve O'nunla bütünleşeceğini iddia ederek tevhid inancını bozmuştur. Dua ve ibadetlerde birtakım bidatler çıkartarak dini bozmuştur...⁷ Yazara göre tasavvufun İslâm üzerine yapmış olduğu bu tahrifat, tasavvufa adeta İslâm'dan ayrı bir din mahiyeti kazandırmıştır.

Yazarın tasavvufu İslâm'dan sapma olarak görmesi, ele aldığı tüm meselelere önyargılı bir şekilde yaklaşmasını, böylece karşı tarafı anlamak yerine her konuda tekfir etme gayretinde olduğunu göstermektedir. Haklı eleştirileri de olmakla birlikte basit argümanlar ve tenakuz içeren iddiaları eserin bilimselliğine gölge düşürmektedir. Bu hususlara ilgili başlıklar altında yeri geldikçe işaret edilecektir.

1.1.2. Kur'ân Işığında Tarikatçılığa Bakış

İslâm Hukuku profesörü Abdülaziz Bayındır⁸ tarafından kaleme alınan bu kitap Bayındır ile bazı tarikat müntesipleri arasında geçen tartışmalarda tutulan notları otuz iki başlık altında ele almaktadır. Yazara göre bir hocaya manevi makamlar tanıyıp onu Allah ile insanlar arasına koyan ve ona bağlanmaya çağırınlar Allah'ı ikinci sıraya koymaktadır. Bu ise Allah'ın affetmeyeceği şirk günahıdır. Bundan dolayıdır ki yazar tüm gayretinin dikkatleri Kur'ân ve hikmete çekmek olduğunu belirtir.

⁶ Sarıms, *Tasavvuf ve İslâm*, s. 14.

⁷ Sarıms, *Tasavvuf ve İslâm*, s. 622.

⁸ 1951'de Tortum'da dünyaya gelmiştir. 1976'da Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesinden mezun olmuş, 1984'te İslâm Hukuku alanındaki doktorasını tamamlamıştır. Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi (Prof. Dr.) olarak çalışmalarına devam etmektedir. Bkz. "Abdulaziz Bayındır," <https://www.suleymaniyevakfi.org/author/prof-dr-abdulaziz-bayindir> (Erişim Tarihi: 07.09.2020)

Eserde ölüden yardım isteme, aracılık, evliyanın yardımı, şeyhin himmeti, olağanüstü yollarla yardım, şirk, şehitlerin savaşması, ricalü'l-gayb, gayb, şeyhlere gelen vahiy, mucize, keramet, istidrac, ilm-i ledün, ilm-i bâtin, keşf, feraset, ilham, şefaât, rabita, istiâne, tecelli gibi konular üzerinde durulmaktadır.⁹ Yazarın muhatapları ile tartışmalarından tasavvuf ehlini müşrik, tasavvufu ise ayrı bir din olarak gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁰

Kitapta yazarın kanaatini destekleyici ayetler sıralanırken karşı tarafın iddia ve argümanlarının yeterince verilmediği kolayca fark edilmektedir. Bunda muhataplarının görüşlerini tam olarak savunamaması etkili olmuş olabilir. Nitekim kitap iki tarafın karşılıklı tartışmasını temel almaktadır. Ne var ki ilgili konularda diğer mutasavvıfların eserlerine göz atılmış olsa daha kuvvetli delillerin yer aldığı görülebilecektir. Bayındır'ın –her ne kadar bu kaynaklara vakıf olması muhtemel olsa da– eserinde tasavvuf kitaplarına müracaat etme ihtiyacı hissetmediği anlaşılmaktadır.

1.1.3. *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*

Din Sosyolojisi profesörü Yümnü Sezen¹¹ tarafından kaleme alınan kitap, sekiz başlık altında başta vahdet-i vücûd düşüncesi olmak üzere tasavvufun temel öğretilerini felsefî çıkarımlarla tenkit etmektedir. Yazar, bu kitapta diğer tenkit literatüründen farklı olarak tasavvufa karşı önyargı ile hareket etmediğini, niyetinin sufi düşünceyi anlamak ve değerlendirmek olduğunu belirtmektedir.¹²

Yazara göre tasavvuf, başlangıçtaki anlamını ve bunun üzerine kurulan öğretiyi aşmış, felsefî alana dalmıştır. Fakat bu felsefî alanı din ile birlikte, hatta din imiş gibi mütalaa etmişlerdir. Gerçekte felsefî görüşleri ve hikemiyâtı, yani hikmetlerle ilgili söz, bilgi ve düşünceleri İslâmiyet ile mezcederek yorumlamış ve bir hal diline dönüştürmüşlerdir. Tasavvuf başlangıçta kalbin temiz olmasını sağlamak, nefsin boş arzularını kesip atmak iken zamanla bunlar silikleşmiş ve

⁹ Abdülaziz Bayındır, *Kur'an Işığında Tarikatçılığa Bakış* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yay., 2015).

¹⁰ Bkz. Bayındır, *Kur'an Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 49, 86.

¹¹ 1938'de Urfa'da dünyaya gelen Sezen, 1961'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olmuş, 1986'da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalında doktorasını tamamlamıştır. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi öğretim üyeliğinden emekli olduktan sonra Arel Üniversitesi'nde göreve başlayan yazar, halen Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi (Prof. Dr.) olarak çalışmaktadır. Bkz. Yümnü Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf* (İstanbul: İrfan Yay., 2019), s. 2.

¹² Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, s. 11.

felsefî iklime teslim olmuştur. Tasavvuf, sırf bir felsefe de değildir. Bu zihniyet bir dinin yerine geçmek istemiş, orada da kalmamış, toplumun sığınak yerleri olmuş, giderek merdiven altına inmiştir. Ayrıca yazar tasavvufu, insanı Allah yerine koyan hümanizme benzetmektedir. Ona göre hümanizme yakınlığı sebebiyle Avrupalı Hümanist veya Hristiyan aydın için birçok sūfî –özellikle Mevlânâ– cazibe merkezi olmuştur. Öte yandan yazara göre şeyhe vahyin gelmesi, Allah’ın şeyhin iki kaşı arasında tecelli etmesi, şeyhin gaybı bilmesi, ibadetlerin bâtinî anlamları, sūfîlerin Allah’ı görebilmeleri, ölmeden önce ölmek, dünya, ahiret, cennet ve cehennem terki/aşılması gibi dinde olmayan unsurlar ve sūfî’nin “Allah” olduğunu iddia etmesi gibi hususlar tasavvufun adeta paralel bir din olması anlamına gelmektedir.¹³

Kitapta tasavvufun daha çok felsefî boyutu üzerinde durulmakta ve tenkitler felsefî çıkarımlarla desteklenmektedir. Ayrıca diğer eserlerden farklı olarak vahdet-i vücûd nazariyesi ile bazı kelâmî konulara yoğunlaştığı, tasavvufun pratik yönüne ise hemen hiç yer verilmediği fark edilmektedir. Kitaptaki felsefî tahlillerde dikkat çeken husus, zaman zaman mutasavvıfların söz ve şiirleri eleştirilirken sūfîlerin kastının yeterince dikkate alınmamış olmasıdır.¹⁴ Sūfî dili gerektiği gibi anlaşılardan yapılan yorum ve değerlendirmeler yazarı sūfîlerin çelişkili ifadeler kullandığı neticesine ulaştırmıştır. Bununla birlikte kitapta yapılan değerlendirme ve tahliller tasavvufun bazı konuları ile sınırlı kalmış olsa da tasavvuf araştırmacılarının büyük oranda istifade edebileceği bir niteliğe sahiptir.

1.1.4. İslâm’ın Pavlusları I-II

Kelam doktoru Saadettin Merdin¹⁵ tarafından yapılan bu çalışma, *İslâm’ın Pavlusları - I - Felsefî Tasavvuf* ve *İslâm’ın Pavlusları - II – Paralel Din* adlarıyla iki cilt halinde yayınlanmıştır. Hz. İsa’dan sonra Hristiyanlığa Pavlus’un şekil vermesine kıyasla İslâm dinini de sūfîlerin tahrif ettiği düşüncesinden hareketle böyle bir eseri kaleme alma ihtiyacı hissettiğini vurgulayan yazar

¹³ Bkz. Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, s. 31, 263, 284.

¹⁴ Örneğin bkz. Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, s. 134.

¹⁵ Saadettin Merdin, 1961 yılında Çanakkale’de dünyaya gelmiş, 1982’de Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü’nden mezun olmuştur. Muhtelif okullarda öğretmenlik yapan Merdin’in, *Tanrıya Koşan Fizik* (1995) ve *Başlangıçtan Sonsuza* (2012) adlı çalışmaları bulunmaktadır. Saadettin Merdin, *İslâm’ın Pavlusları - I - Felsefî Tasavvuf* (Ankara: Araştırma Yay., 2015), s. 2. 2019 yılında *Geleneksel İslâm İnancında Mitolojik Unsurların Kriği: Cinlerle İlgili İnanışlar Bağlamında Bir İnceleme* adlı çalışmasıyla doktorasını tamamlamıştır.

günümüze insanlığın İslam adı altında çağrıldığı dinin kitâbî İslâm'dan çok uzaklaşmış, gelenek ile iç içe geçmiş, hurafelerle örülmüş, hayattan kopuk, anakronik, dine karşı bir din olduğunu iddia etmekte ve bunun sorumlusu olarak da tasavvufu görmektedir.¹⁶

Kitapta tasavvuf İslâm'dan bir sapma olarak sunulmaktadır. Merdin'e göre tasavvuf, içerisinde bazı İslâmî motifler ve renkler bulunmakla birlikte birtakım İslâm dışı kültürlerin harmanlanmasıyla oluşmuş bir dindir. Yazar tasavvufun kaynağını İslâm öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmaktadır. İslâm öncesi kaynağı olarak Bâtınîlik, Ezoterizm, Hermetizm, Gnostizm, Orfizim, Pisagorculuk, Yeni Eflatunculuk'u, İslâm sonrası olarak İhvân-ı Safâ'yı göstermektedir. İkinci ciltte ise sûflerin şeriatı yetersiz gördüğü, Allah'ın kâinâta hulul yahut ittihad ettiğine inandıkları, kabir ve yatırları ibadethaneye çevirdikleri, elleriyle yazdıkları kitapları Allah'tan diye takdim ettikleri, Allah'ın âyetlerini batıl teorilerine göre tevil ettikleri, Allah'ın cihad emrini nefisle mücâhedeye dönüştürdükleri, rabîta diye bir ibadet uydurdıkları gibi iddialarda bulunmaktadır.¹⁷

Kitabın isminden de anlaşıldığı gibi yazar kitapta sûflerin İslâm'ı çizgisinden saptırdığı önyargısı ile yola çıkmış, tasavvufî düşünce ve pratikleri bu bakış açısıyla değerlendirme gayretiyle hareket etmiştir. Haklı olduğu hususlar olmakla birlikte karşı tarafın görüş ve argümanlarını yeterince irdelemeden hüküm verme yoluna gitmesi, özellikle diğer kültürler ile tasavvuf arasındaki en ufak benzerlikleri tasavvufun menşei meselesiyle herhangi bir delile ihtiyaç duymaksızın ilişkilendirmiş olması yazarın tasavvufa karşı duyduğu önyargısının bir neticesi olmalıdır.¹⁸

1.2. Selefi Akımlara Yakın İsimlere Ait Kitaplar

Tasavvufu eleştirme ve sûfleri tekfir etme eğiliminde olan bazı selefi gruplar veya onlara yakın isimler de tasavvufu tenkit eden kitaplar kaleme almışlardır. Esasında Selefilik, İslâm'ın Hz. Peygamber'in hadislerinde övdüğü ilk müslüman nesiller olan sahabe ve tabînin yaşadığı şekli ile anlayıp yaşanması gerektiğini düşünen ve onların ardından dine içtihadî ve mantıksal hiçbir ilaveyi

¹⁶ Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I –*, s. 10.

¹⁷ Saadettin Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – II – Paralel Din* (Ankara: Araştırma Yay., 2015).

¹⁸ Örneğin tasavvufun İslâm öncesi kaynakları ile ilgili bkz. Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I –*, s. 189. Anadolu İslâm'ını Şamanizm'e dayandırması ile ilgili bkz. Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I –*, s. 320.

benimsemeyen bir akımın ismidir.¹⁹ Selefler, kendileri gibi düşünmeyen Hanefilik ve Eş'arılık gibi amelî ve îtikadî mezhep mensuplarını ve özellikle tasavvuf ehlini ehl-i bidat olarak gördükleri için daima onlarla mücadele içerisinde olmuş, onları doğru yola sevk etmek için tebliğ ve irşad faaliyetlerini kendi yöntemlerince sürdürmüşlerdir. Selefilik akımı daha sonra şekil değiştirerek Vehhâbilik, el-Kâide ve DAESH gibi yapılanmalara dönüşmüştür. Bu bölümde ele alınacak iki eser de zihniyet olarak selefilığe yakın isimlerin neşrettiği kitaplar olacaktır.

1.2.1. *İhyâ mı İmhâ mı? Tasavvufa Müslümanca Bir Bakış*

Muhammed İmamoğlu²⁰ tarafından kaleme alınan kitap, adından da anlaşıldığı üzere tasavvufu yazarın bakış açısına göre İslâm dairesinde olan ve İslâm dairesi dışında kalan yönleri ile ele almaktadır. Yazar tasavvufu, İbn Teymiyye'nin de benimsediği selefi tasavvuf ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin temsil ettiği felsefî tasavvuf olarak sınıflandırılmaktadır. Eserde tasavvuf kavramı, çeşitleri, zikir, istimdâd, tevessül, rabîta ve nihayetinde Mevlânâ üzerinde durulmaktadır. Yazarın konulara yaklaşımı söz konusu meseleleri tümünden reddetmek yerine kendi anlayışı doğrultusunda doğru ve yanlış yönlerine işaret etmek şeklindedir. İmamoğlu'nun, kitabı telifteki gayesini "Sünnet-i seniyye istikametinde takvâ hayatı yaşamayı ifade eden tasavvuf anlayışını 'ihyâ', Hristiyan rahiplerin ve Hint fakirlerinin felsefelerinin girdiği, içerisinde vahdet-i vücûd, hulul, ittihad ve şeyhlerden istimdâd gibi düşüncelerin ve amellerin bulunduğu felsefî tasavvuf" anlayışını 'imhâ' etmek" olarak özetleyebiliriz.²¹

Kitap İbn Teymiyye'nin tasavvuf eleştirileri ile paralellik arz etmekte ve vahdet-i vücûd ile ilgili meseleler üzerine yoğunlaşmaktadır. Yazar, tasavvufun zühd hareketinin bir uzantısı olduğunu belirterek tümüyle reddetmenin doğru olmayacağı kanaatinde olmakla birlikte vahdet-i vücûd düşüncesini kabul eden İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ başta olmak üzere pek çok sûfiyi tekfir eden gruplara yakın durmaktadır.²² Her ne kadar tasavvuf felsefesine karşı tekfirci bir tavır olsa da, "selefi tasavvuf" adını verdiği anlayışı tasvip ettiği anlaşılan yazarın bu

¹⁹ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar* (İstanbul: Klasik Yay., 2019), s. 57.

²⁰ 1973 yılında Ankara'da dünyaya gelmiş, 1996'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. Yazar aynı yıl başladığı öğretmenliğe halen Ankara'da devam etmektedir. Bkz. Muhammed İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı? Tasavvufa Müslümanca Bir Bakış* (Ankara: İtisam Yay., 2017), s. 7.

²¹ İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 14.

²² Bkz. İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 114, 368.

kitabının, tasavvufa yönelik tenkitlere dair incelediğimiz eserler arasında kısmen de olsa tasavvufu İslâm çizgisi içerisine alabilen bir çalışma olması yönüyle diğerlerinden ayrıldığını söyleyebiliriz.

1.2.2. *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslâmla İlişkisi*

Halis Bayancuk (Ebu Hanzala)²³ tarafından kaleme alınan bu kitapta mistisizm ve tasavvuf ilişkisi, mutasavvıfların Allah tasavvuru, tasavvufta kitap ve vahiy, veli, şeyh, ahlâk, kabir, keramet, rabıta ve istiğâse gibi konular üzerinde durulmaktadır. Kitabın sonunda, eserin muhtelif yerlerinde kendisine ait uzun alıntılar bulunan Ferid Aydın ile tasavvuf üzerine bir röportaj da yer almaktadır.

Yazara göre Hz. Peygamber'in vefatının ardından birtakım fitneler ve yozlaşmalar baş göstermiş, buna mukabil toplum içerisinde birtakım arayışlar ortaya çıkmıştır. Bazısı Kur'an ve Sünnete dönerken bazısı ise bunları azımsamış, bazılarının yolları ruhbanlığa, bazılarınınki ise Budizm'e yönelmiştir. Bu İslâm dışı düşünce sistemlerinin de etkisiyle Allah Rasulü'nün önüne engeller koyduğu mistisizm yeniden canlanmış ve cahiliye adetlerinin büyük çoğunluğunu da içine alan tasavvuf ortaya çıkmıştır. Bayancuk işte bu tasavvuf anlayışını kitabında inceleyeceğini ifade etmektedir.²⁴

Bayancuk kitaptaki eleştirilerinin bir müessese olarak tasavvufa ya da tasavvufun öncü şahsiyetlerine yönelik olmadığını, bilakis itikadî ve amelî sapkınlıkların tasavvuf adı altında İslâm'a sokulmasına, evliliğin ve dünya malının terk edilmesine, cihadın nefis cihadına indirgenmesine, ruhbanlığın tekrar diriltilmesine, sekr ve şatahat gibi kavramlarla zındıklığın meşrulaştırılmasına, vahye aykırı bilgilerin keşf ve ilham vasıtasıyla İslâm'a sokulmasına, insanlar tarafından yazılan kitaplara "yazdırıldı" denilerek ilahi içerik kazandırılmasına, türbelerin hac gibi ziyarete açılıp kutsallık atfedilmesine vs. itiraz ettiklerini belirtmektedir. Yazar her ne kadar tasavvufa müessese olarak karşı olmadığını belirtse de kitabın ilerleyen sayfalarında Kur'an ve Sünnet'e uymayan uygulamalar çıkartıldığında tasavvuftan geriye "üç beş sayfa bir şey" kaldığını

²³ 1984'te Diyarbakır'da dünyaya gelmiş, yükseköğretim için gittiği Mısır'da dört yıl ikamet ettikten sonra 2007 yılında Türkiye'ye dönerek selefi düşünce merkezli faaliyetlerine başlamıştır. DEAŞ ile ilişkili olduğu gerekçesiyle pek çok kez tutuklanmıştır. Halen çeşitli yayın organları ile faaliyetlerine devam etmektedir. Bkz. "Ebu Hanzala Hoca'nın Hayatı," <https://ebuhanzala.kim/biyografi> (Erişim Tarihi: 07.09.2020)

²⁴ Halis Bayancuk, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslâmla İlişkisi* (İstanbul: Tevhid Yay., ty.), s. 14-15.

belirtmekte, dolayısıyla Bayancuk'un tasavvufu büyük oranda İslâm dışı gördüğü anlaşılmaktadır.²⁵

Kitapta zaman zaman temel tasavvuf kaynaklarına atıflar yapılırsa da çok yüzeysel çıkarımlarla genellemelere gidilmekte ve böylece yeterli belge ve delil olmaksızın muhatapların tekfir edildiği görülmektedir.²⁶ Öyle ki Bayancuk şatahat konusunda Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd-i Bistâmî ve Şiblî gibi sûfleri tekfir etmediği için İbn-i Teymiyye'yi de eleştirmektedir.²⁷

1.3. İlahiyatçı Olmayan Yazarlara Ait Kitaplar

Tarih boyunca toplumun her kesiminden insanın ilgi duyduğu bir alan olması dolayısıyla öğretmen, psikiyatrist, iktisatçı gibi pek çok alanda ihtisaslaşmış fakat dini tahsili olmadığı anlaşılan isimler tasavvufu tenkit etmiştir. Bu da tasavvufun toplum nezdindeki yaygın etkisini göstermesi açısından önemlidir. Bu başlık altında ilahiyat alanında uzmanlığı bulunmayan yazarlara ait beş kitap üzerinde durulacaktır.

1.3.1. *Tasavvufun 5 Atlısı*

Mehmet Erol²⁸ tarafından kaleme alınan bu kitapta beş meşhur sûfi tenkit edilmektedir.²⁹ Bunlar Bâyezîd-i Bistâmî, Abdülkadir-i Geylânî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Bahâeddin Nakşibend ve İmâm-ı Rabbânî'dir. Yazar kitabı "tasavvufa yönelen kimselerin sûfi inanın temellerini oluşturan nazariyelerinin kritik edilmesini sağlayacak felsefi ve Kur'ânî bilgilerinin yeterli düzeyde olmadığı" ön kabulünden hareketle kendisinden fazla bir şey katmadan tasavvufun içinde veya dışında olan herkese faydalı olabilecek bir çalışma yapmak amacı ile kaleme aldığını belirtmektedir. Kitapta söz konusu sûfler eleştirilirken onlarla özdeşleşmiş bazı meselelere de değinilmektedir. Bunlar arasında insan-ı kâmil, velayet, ricâlû'l-gayb ve rabîta öne çıkmaktadır. Kitapta

²⁵ Bayancuk, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslamla İlişkisi*, s. 70, 157.

²⁶ Örneğin tasavvuf kelimesinin kökenine dair yapılan tartışmalardan hareketle bu kelimenin İslâm'da yeri olmadığı sonucunu çıkarmış, yine bazı örneklerden hareketle çıplaklığı tasavvufta meşru bir davranışmış gibi yorumlamıştır. Bkz. Bayancuk, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslamla İlişkisi*, s. 16, 45.

²⁷ Bayancuk, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslamla İlişkisi*, s. 93.

²⁸ 1931 yılında Malatya'da dünyaya gelen yazar Malatya Akçadağ ilçesi Karapınar Köy Enstitüsü'nden 1949'da mezun olduktan sonra öğretmenliğe başlamıştır. 1952 yılından sonra dini araştırmaya başladığı belirtilen Erol, 1971 yılına kadar tasavvuf alanında okumalar yaptıktan sonra tasavvufu tenkit etmeye başlamış ve 2015 yılında vefat etmiştir. Mehmet Erol, *Tasavvufun 5 Atlısı* (İstanbul: Anti Tasavvuf Yay., 2015), s. 5.

²⁹ Mehmet Erol, *Tasavvufun 5 Atlısı* (İstanbul: Anti Tasavvuf Yay., 2015).

tasavvuf klasiklerinden ziyade tali kaynaklardan istifade edildiği görülmektedir. Eleştiriler ise daha çok menkıbeler üzerinden yöneltilmektedir.

1.3.2. Tasavvufta Çok Mübarek Putlar

Hamdi Kalyoncu³⁰ tarafından kaleme alınan bu kitap, tasavvuftaki gavs düşüncesi üzerinde durmakta ve gavs olarak adlandırılan kimseleri adeta bir put olarak yorumlamaktadır. Kitap, insan-ı kâmil, gavs inancı, veliler, tasavvufun oluşum süreci, yaratılış, nûr-ı Muhammedî, vahdet-i vücûd, gavsların bilgi kaynakları, keramet, akıl ve tasavvuf, tasavvufta mübarek zâtlar, gavsların peygamberlere üstünlükleri, gavsların mehdiliği gibi konuları ele almaktadır. Ayrıca yazar kitabında gavs inancının Şia'da ortaya çıktığı, tarikatların gavs inancı ve bu inanca ilmi ve akli devreye sokmadan iman etmiş müritler topluluğunun organizesinden oluştuğu, İbnü'l-Arabî'nin Endülüs'te Hristiyanlık'tan, Kuzey Afrika paganlarından, Anadolu ve İran'da Şamanizm'den, Zerdüşlük'ten ve Manihaizm'den, Suriye'nin İsmaililiğinden çok şeyleri alıp tasavvuf düşüncesine kattığı, mistik-tasavvuf inancının paralel bir din olduğu, Nur-i Muhammedî düşüncesinin Yunan Felsefesinden Hristiyanlığa, oradan da sûfilerce İslâm'a sokulduğu³¹ gibi iddialara yer vermektedir.

Kitaptaki tenkitler diğer sûfilere de yöneltilmekle birlikte daha çok İbnü'l-Arabî düşüncesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dipnotlarından anlaşıldığı kadarıyla çalışmanın başlıca kaynakları, günümüzde tasavvufu tenkit gayesiyle yazılan diğer kitaplardır. Dolayısıyla kitaptaki iddialar diğer kaynaklardakilerin bir tekrarı mahiyetindedir.

1.3.3. Devlette Sufi Yapılanmanın Tehlikeleri

Hamdi Kalyoncu tarafından kaleme alınan bu kitap tüm tasavvufi grupları FETÖ'leşme eğiliminde görmekte ve devlet için potansiyel bir tehlike olarak yorumlamaktadır. Yazara göre gavs, şeyh, mehdi vs.ye iman, uyuşturucu verilerek yapılan telkinden çok daha etkilidir. Kitapta sufi darbeleri hazırlayan inanç zemini, akletmeyen akıl, din dolandırıcılığı, sırlı bilgi kaynakları, keramet,

³⁰ 1951 yılında dünyaya gelmiş, 1975 yılında Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. Psikiyatri uzmanı olan Kalyoncu psikiyatri temelli inceleme ve yorum kitapları üzerine çalışmalar yapmış, 2020 yılında vefat etmiştir. "Hakkımda," <http://www.hamdikalyoncu.com/HakkimdaBiografi.html> (Erişim Tarihi: 07.09.2020)

³¹ Bkz. Hamdi Kalyoncu, *Tasavvufta Çok Mübarek Putlar* (İstanbul: Anti Tasavvuf Yay., 2015), s. 13, 28, 33.

gavs, mehdiyet gibi konular üzerinde durulmaktadır.³² Yazar, sufilerin devlette yapılanması ile birlikte bilgi güvenliğinin kaybolacağı, “sûfi kardeşlik”in her şeyin önüne geçeceği, yandaş kayırmacılığının baş göstereceği, devleti gavsın yöneteceği, devletin tüm imkânlarının belirli bir grubun elinde olacağı, devlet hiyerarşisinin bozulacağı ve devlete karşı güçlüden yana olunacağı tespitlerinde bulunmaktadır. Kitap akademik bir çalışma olmayıp çalışmada dipnot ve kaynak kullanılmamış, yalnızca yazarın şahsi görüş ve yorumlarına yer verilmiştir.

1.3.4. Tasavvuf’un Kur’an’a Arzı

Fereç Hüdür³³ tarafından kaleme alınan bu kitap tasavvufu “aşk dini” olarak tanımlamakta ve tasavvuf adı altında sofistlerin kendi öğretilerini meşrulaştırmaya çalıştığını iddia etmektedir.³⁴ Yazar, şeyhlerin müridlerine önerdikleri yaşam biçimi ile tasavvufu temelden Kur’an’a arz etmek üzere bu çalışmayı yaptığını belirtir. Yazara göre “sofu” “sofist”in ta kendisi olup sofistlerin Kur’an İslâm’ıyla inanç yönünden hiçbir bağılıkları bulunmamaktadır. Bu bağlamda tasavvuf da dini-felsefi bir akımdır. Kitapta sûfilere yahut filozoflara atfedilen pek çok görüş eleştirilmektedir. Fakat bu görüşlerin kaynakları, kimlere ait olduğu, tasavvuf ehline kabul görüp görmediği gibi hususlar üzerinde durulmaksızın konu ile ilgili ayetler sıralanmıştır. Yazar tarafından sunulan ve çoğunlukla filozoflara ait görüş ve iddialar sanki tasavvufta kabul gören yaygın bir kanaat gibi eleştirilmiştir. Bu durum, kitabın bilimsellikten uzak bir metot yahut metotsuzluk ile kaleme alındığı izlenimi uyandırmaktadır.³⁵

1.3.5. Bir Başka Din: Tasavvuf

Cemre Demirel³⁶ tarafından kaleme alınan kitap tasavvufun temel öğretilerinin Kur’an’a uymadığı iddiası ile yola çıkmış fakat bununla kalmayıp tasavvufu tek dünya devletinin dini olarak sunmaktadır. Yazara göre tasavvuf İslâm’a tamamen zıt bir inançtır. Mutasavvıflar ile spiritüalistler aynı dine mensup olup aralarındaki fark kullandıkları dil ve kılık kıyafet gibi şekilsel öğelerdir.

---

³² Hamdi Kalyoncu, *Devlette Sufi Yapılanmanın Tehlikeleri* (İstanbul: Anti Tasavvuf, 2017).

³³ 1948 yılında dünyaya gelmiş olup hayatı hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. *Kütüb-i Sütte Eleştirisi ve Kur’an’a Arzı* kitabıyla ismi duyulmuş bir yazardır.

³⁴ Fereç Hüdür, *Tasavvuf’un Kur’an’a Arzı* (İstanbul: Anti Tasavvuf, 2018).

³⁵ Bkz. Hüdür, *Tasavvuf’un Kur’an’a Arzı*, s. 7, 42, 43, 63.

³⁶ 1989’da İstanbul’da dünyaya gelmiş, lisans eğitimini Galatasaray Üniversitesi İktisat bölümünde tamamlamıştır. Sosyal medya organlarında çeşitli yazı ve videolar yayınlamaktadır. Bkz. Cemre Demirel, *Bir Başka Din: Tasavvuf* (2017: Düşün Yay., 2017), s. 4.

Spiritüalizmi gelecekte tek dünya dini yapma amacıyla olan küresel sermaye, spiritüalizmin Müslüman topraklarda yeşeren versiyonu olan tasavvufa destek yağdırmaktadır. Tasavvuftaki gerçek bilgiye akıl ve düşünceyle değil, keşif ve ilhamla ulaşılabileceği anlayışı, Müslüman toplumlardaki bilim ve üretim kültürünü öldürmüştür. Tasavvuf, kula kulluk etmektir, bir tür uyuşturucudur. Tasavvufu bu türlü bir anlayış/inanç sistemi olarak gören yazarın kitabını yazmasındaki gayesi, mümkün olduğunca çok insanın kendisini tasavvuf inancından kurtarmasıdır.³⁷ Kitapta, sufilerin kitaplarının “Allah tarafından yazdırıldığı”ni iddia etmeleri, Mevlânâ, *Mesnevî*’nin önsözü, spiritüalistlerdeki tasavvuf sevgisi, çilecilik (asketizm), vahdet-i vücudun panteizmden farklı gösterilmesi, İbnü’l-Arabî, İmâm-ı Rabbânî, meleklerle iletişim ve İsmailîliğe Cemaati gibi hususlar eleştirilmektedir. Yazara göre Hindular, mistik Hristiyanlar, Kabalistler ve Budistler sufilerle aynı anlayışı savunur ve her şeyin Allah olduğunu iddia ederler. Yazar, bu kanaatini ispatlamak için Ramtha adındaki bir spiritüalist kitaptan muhtelif örnekler sunar.³⁸

Kitapta tasavvufa yöneltilen tenkitlerin büyük çoğunluğu yüzeysel çıkarımlarla yapılan eleştirilerden ibarettir. Çalışmada konuların detaylı bir şekilde araştırılmadığı ve sûfîlerin konu ile ilgili görüşlerinin yeterince anlaşılınmadığı olduğu hemen fark edilmektedir. Kitabın isminde tasavvufun başka bir din olarak sunulması, yazarın dikkatleri kitaba çekme gayretinin bir neticesi olmalıdır. Kitabın hazırlanma gayesi ne olursa olsun yazarın tasavvuf ile özellikle spiritüalistler arasındaki benzerliklere dikkat çekmiş olması ve tek dünya dini konusundaki uyarıları, bu alanda akademik çalışmalar yapılması gerektiğini göstermektedir. Bu açıdan eserin, kapsamlı araştırmalar gerektiren yeni bir alana dikkatleri çektiğini söyleyebiliriz.

1.4. Bir Tarikata İntisap Edip Sonrasında Tasavvufu Tenkide Yönelen Kimselere Ait Kitaplar

Her ne kadar kanunen yasak olsa da günümüz Türkiye'sinde tarikatlar çeşitli dernek ve vakıflar vasıtasıyla faaliyetlerini sürdürebilmektedirler. Ne var ki söz konusu yasak, tarikatları şeffaf bir şekilde değil, gizli çalışmaya sevk etmekte bunun neticesinde bazı tarikatlar denetime kapalı yapılanmalar halini almaktadırlar. Gerek bazı dönemlerde görülen beşik şeyhliği sebebiyle liyakatsiz kimselerin şeyh olarak anılması gerekse maddi menfaatler uğruna tarikatların

³⁷ Demirel, *Bir Başka Din: Tasavvuf*, s. 170, 319.

³⁸ Örneğin bkz. Demirel, *Bir Başka Din: Tasavvuf*, s. 63, 100.

istismar edilmesi sebebiyle toplum içerisinde ilim ve irfandan nasibini almamış pek çok sahte şeyh ortaya çıkmaktadır. İşte bu bölümde üzerinde duracağımız iki eserden biri, liyakatsiz bir şekilde şeyhlik makamına oturtulmuş bir kimseye, ikincisi ise cahil sūfîlerin arasında tasavvufu tanıyan bir yazara ait olacaktır.

1.4.1. *Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik*

Ferit Aydın³⁹ tarafından telif edilen kitap rabıta uygulaması özelinde Nakşibendiliğe yöneltilen tenkitlerden oluşmaktadır. Aydın, kitabı belgeleriyle rabıtayı ortaya çıkarmak için hazırladığını belirtir. Zira ona göre Müslümanlar hız ve iletişimin getirdiği avantajlar sayesinde şimdiye kadar kapalı kalmış birçok mesele hakkında büyük bir hırsla aydınlanmak istemektedir. Onların susamışlığının temelinde ise iki amaç bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bütün çarpıcılığı ile İslâm'ın güzelliklerini görebilmek, onu hapsedildiği tozlu raflardan indirmek ve hayata geçirmektir. İkincisi ise İslâm'ın yüzyıllardır gerek sosyal ve toplumsal yaşamdan soyutlanmasında gerekse orijinal değerlerinin çarpıtılarak yozlaştırılmasında etkin olmuş bütün nedenleri öğrenmek ve bunları ortadan kaldırmaktır. Aydın, kitabını bu amaçlardan özellikle ikincisi kapsamında hazırladığını belirtmektedir. Kitap iki bölümden oluşmakta, birinci bölümde tarikat kaynaklarına göre rabıta, ikincisinde ise rabıtaya yönelik tenkit ve değerlendirmeler yer almaktadır. Eserde, Hz. Peygamber zamanında rabıta uygulamasının bulunmayışı, yoga ile benzerliği, uygulayıcıların iyi niyetli olmasına rağmen rabıta gibi İslâm dinine sonradan ilave edilen uygulamaların bu dini de diğer dinler gibi tahrif edeceği gerçeği ve silsilelerde bulunan kopukluklar üzerinde durulmaktadır.⁴⁰

Kitapta yazarın zaman zaman kendince problem olarak gördüğü konular üzerinde uzunca durduğu görülmektedir. Örneğin rabıtanın ibadet olup olmadığı konusunda sūfîlerin kararsız oldukları yönünde bir iddia ortaya atan yazar, herhangi bir sūfî rabıtanın ibadet olduğunu iddia etmiş gibi bu meseleyi tartışmakta, sūfîlerin rabıtanın ibadet olduğunu dile getirememelerinin sebeplerini

---

³⁹ Ferit Aydın, 1945 yılında Muş'ta Güneypođu'nun ünlü bir şeyh ailesinin ferdi olarak dünyaya gelmiş 1968 yılında şeyh makamına getirilmiş, bir müddet sonra ise tasavvufu tenkit etmeye başlamıştır. Bkz. Ferit Aydın, *Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yay., 2000), s. 2.

⁴⁰ Aydın, *Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik*, s. 10, 263.

kendince sıralamaktadır. Hâlbuki tasavvufta ne böyle bir tartışma ne de iddia söz konusudur.⁴¹

Aydın, tasavvufa yönelik eleştirilerini serdederken çoğu zaman tasavvuf kaynaklarına müracaat etme ihtiyacı duymamış, tecrübeleri doğrultusunda tasavvuf kavramlarını ve düşüncesini açıklamakla yetinmiştir. Bununla birlikte kitap, güneydoğuda halen devam edegelen beşik şeyhliği ile ilgili yanlış uygulamaları göstermesi açısından önemli bilgiler de ihtiva etmektedir.⁴²

1.4.2. *Aklını Şeyhinin İpine Asanlar*

Ekmel Ali Okur⁴³ tarafından kaleme alınan bu kitap, bir tarikata girip belirli bir müddet dervişlerin arasında bulunmuş bir kimsenin başından geçen olayları tenkit ederek tasvir ettiği/hikayelediği roman tarzında bir çalışmadır. Okur, çevresiyle barış ve esenlik içinde yaşayabilmek için bir tarikatın üyesi olduğunu fakat umduğunu bulamadığını belirtmektedir. Bu süreçte tasavvuf ile ilgili okumalar yapmış fakat zihnindeki sorulara yanıtlar bulamayınca tasavvuf tarihini daha detaylı araştırmaya başlamıştır. Burada da aradığını bulamayınca tasavvufun –bazı Kur'ân kavramlarını içermekle birlikte– apayrı bir din olduğu kanaatine varmıştır. Söz konusu romanı da yanlış seçim yapanlara karşı bir uyarı ve bir şifa olarak yazdığını ifade etmektedir.⁴⁴

Kitap, roman türünde kaleme alındığı için bilimsel kaygıdan uzak, çoğunlukla yazarın yaşadığı tecrübeleri içeren, tasavvufun temel kavram ve uygulamalarının belirli bir tarikatın bir şehirdeki günümüz temsilcileri üzerinden tasvir edildiği bir mahiyet arz etmektedir. Roman kahramanının muhatap olduğu halife ve diğer müridler, sorgulamaksızın tarikatta görüp tecrübe ettiklerini aynen yerine getiren ve şeyhlerinin uygulamalarından hiçbir surette şaşmayan kimselerdir. Eserdeki temel eleştiriler de onların söz ve fiillerine yöneliktir. Bu kimseler gerek tasavvuf gerekse dini bilgiler açısından cahil karakterler olmaları hasebiyle yazarın çoğu zaman haklı eleştirilerine maruz kalmaktadırlar. Kitap, tasavvufun ehil olmayan bazı temsilcileri ile karşılaşan bir kimsenin yaşadıklarını görmek açısından önemlidir.

⁴¹ Aydın, *Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik*, s. 206.

⁴² Örneğin bkz. Aydın, *Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik*, s. 213, 218.

⁴³ 1954 yılında dünyaya gelmiştir. İnşaat mühendisliği bölümünden mezun olmakla birlikte edebiyata da ilgi duyan yazarın çeşitli konularda romanları yayınlanmıştır. Bkz. Ekmel Ali Okur, *Aklını Şeyhinin İpine Asanlar* (İstanbul: Togan Yay., 2011), s. 2.

⁴⁴ Ekmel Ali Okur, *Aklını Şeyhinin İpine Asanlar* (İstanbul: Togan Yay., 2011).

1.5. Gazetecilere Ait Kitaplar

Türkiye’de tarikatlar ve cemaatler ile ilgili konular medyanın daima ilgi duyduğu ve gündemden düşürmediği mevzulardır. Bundan dolayıdır ki belirli cemaatler üzerinde yapılan haberler ve araştırmalar gazeteciler için önemli malzemeleri teşkil etmektedir. Bu başlık altındaki iki kitap da gazetecilerin röportajlar yaparak yahut mahkeme kayıtlarından aldıkları haber değeri olan notlardan derlenerek oluşturulmuş kitaplardır.

1.5.1. *Menzil, Bir Tarikatın İki Yüzü*

Saygı Öztürk⁴⁵ tarafından kaleme alınan bu kitap Menzil cemaatini incelemektedir. Saygı Öztürk, bu cemaatin ileri gelenleri ile röportajlar yaparak faaliyetlerini yerinde incelemiş, bunun yanında menzilin devlet içerisindeki yapılanması üzerinde de durmuştur. Kitapta Menzil’in ikiye bölünmesi, şeyhler arasındaki mücadele, Menzil şeyhinin zehirlenmesi, Alpaslan Türkeş’in Menzil’e ayrı bir önem vermesi gibi hususlar üzerinde durulmuştur.⁴⁶ Menzil şeyhlerinden Muhammed Raşid Erol’un büyük oğlu Feyzeddin Erol’un Eskişehir Sivrihisar ilçesinde kurduğu Buhara köyüne gidip bir müddet onların arasında bulunan yazar, ardından Adıyaman’daki Menzil köyünde incelemelerini sürdürmüş ve her iki kolun da ticari ve sosyal faaliyetleri üzerinde durmuştur. Devletin önemli makamlarında kadrolaşmaları haricinde yazarın bu faaliyetleri olumlu yönleri ile anlatıp eleştirmeksizin geçtiği dikkat çekmektedir. Bu yönüyle kitapta Menzil’in Eskişehir kolunun tarikat fonksiyonlarının yanında sosyal ve ticari faaliyetlerle sınırlı, Adıyaman’daki merkez tekke mensuplarının ise devlet kadrolarında hakimiyet kurmuş olarak tasvir edildiği görülmektedir. Kitapta, Menzil cemaatinin, devlet bünyesinde FETÖ’nün yerini aldığı vurgusunun öne çıkartılması da dikkat çekmektedir. Kitap, Menzil cemaati ile ilgili tarihi bilgi ve olayları aktarması yönüyle önem arz etmektedir.

---

⁴⁵ 1955’te Yozgat’ta dünyaya gelmiş, asıl mesleği öğretmenlik olup gazetecilik yapmaktadır.

⁴⁶ Saygı Öztürk, *Menzil, Bir Tarikatın İki Yüzü* (İstanbul: Doğan Kitap, 2019).

1.5.2. *Şehvetiyye Tarikatı*

İsmail Saymaz⁴⁷ tarafından kaleme alınan bu kitap, son yıllarda Türkiye'de faaliyet yürüten bazı sahte şeyhleri konu edinmektedir. Aslen dini bilgisi sınırlı ve ahlâkî zafiyetleri bulunan istismarcıların şeyhliklerini ilan edip halkı kendilerine inandırıp istismar etmeleri ve neticede olayların mahkemeye intikal ederek tutuklanmalarıyla sonuçlanan hadiselerde öne çıkan husus cinsel istismardır.⁴⁸

Toplum içerisinde istisna kabilinden altı uç örneği sergileyen kitap okuyucuda tüm tasavvuf erbabının bu çizgide bulunduğu izlenimini uyandırmaktadır. Özellikle Türkiye'de yaygın faaliyet gösteren tasavvufi gruplardan bahsettikten sonra sahte şeyhlere geçmesi okuyucunun tüm tasavvuf ehline töhmetle bakmasına sebebiyet vermektedir.

2. Kitapların Temel Özellikleri

2.1. Tenkit Edilen Konular

Yukarıda tanıtılan eserlerde tasavvufa yöneltilen tenkitlerin başında tasavvufun İslâm dairesi içerisinde yer almadığı, Budizm, Maniheizm, Hint-İran mistik kültürü, Gnostik ve Yeni Eflatuncu felsefeler, Hristiyan ve Yahudi mistik gelenekleri gibi çeşitli din ve kültürlerin tesiriyle ortaya çıkan bir sentez yahut ayrı bir din olduğu iddiası gelmektedir.⁴⁹ Bu iddialarda yazarların temel dayanakları tasavvuf ile diğer mistik yapılanmaların uygulamalarındaki benzerliklerdir. Örneğin Budist azizler ile Türk velilerin kerametleri ve menkıbeleri arasındaki benzerlikler, Şia'daki özel ilim, imamet, batınlık ve kabirlerle tevessül anlayışının tasavvuftaki ilm-i ledün, velâyet, işâret ilmi ve tevessül anlayışına benzerliği, yine vecd haline geçerek duyular ötesi âlemlerle irtibat kurmak, vecde geçmek için sema ve raksa yönelmek, şeyhe kayıtsız şartsız itaat gibi konuların tasavvuf ile Şamanizm arasında ortak unsurlar olması tasavvufun kaynağının İslâm olmadığı iddiasına mesnet teşkil etmektedir. Bunun yanında birtakım gecelerin uğursuzluğu, ocak anlayışı, nazar boncuğu, kapıya, tarla ve bahçeye birtakım fetişlerin asılması ve dikilmesi, belirli gün ve saatlerde bazı işlerin yapılmasının uğurlu veya uğursuz olması gibi inançlar, kabirlerle

⁴⁷ 1980'de dünyaya gelmiş ve Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden mezun olmuştur. Muhtelif basın organlarında gazetecilik yapan yazarın yayınladığı onun üzerinde kitap bulunmaktadır. İsmail Saymaz, *Şehvetiyye Tarikatı* (İstanbul: İletişim Yay., 2020), s. 2.

⁴⁸ İsmail Saymaz, *Şehvetiyye Tarikatı* (İstanbul: İletişim Yay., 2020).

⁴⁹ Örneğin bkz. Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I–*, s. 68.

tevessül, kabirler üzerine bina yapma, sanduka dikme, kabirleri ziyaret yeri edinme, onlar için mevlidler düzenleme ve ruhlarının hayatta tasarruf ettiğine inanma gibi inançların İslâm öncesi dinlerden alındığı öne sürülmektedir.⁵⁰

Tasavvufa yöneltilen tenkitlerden bir diğeri de onun diğer İslâmî ilimlerden farklı olarak keşf ve ilhamı bilgi edinme yolları arasında kabul etmesidir. Bu bağlamda Hızır kıssasının ilm-i ledün için delil getirilmesi de eleştirilerek kıssada anlatılan salih kulun Cebrail, kendisine verilen bilginin de Allah katından olmakla birlikte bir insan yahut veli için özel bir bilgi olmasının mümkün olmadığı kanaati dile getirilmektedir.⁵¹ İlhamın doğru bilgi ve kesin delil olarak kabul edilmesi, “Beni rüyada gören gerçekten görmüş sayılır.” rivâyeti delil getirilerek rüya yoluyla hadis rivâyetinin imkânı ve gaybı bilme gibi hususlar yine tasavvufa yöneltilen tenkitlerin merkezinde yer almaktadır.

Tasavvuftaki zâhir ve bâtın ayrımı da eleştirilere konu olmuştur. Örneğin Sezen zâhir ve bâtının bizi iki din anlayışına taşıdığı kanaatindedir. Ona göre herkesin anlayamayacağı, ancak ender seçkinlerin ve kutupların anlayabileceği bir dinden söz ediliyorsa bu ikinci bir dindir.⁵²

Eleştirilen mevzulardan birisi de tasavvuftaki velâyet anlayışıdır. Yeryüzünün velilerin hürmetine ayakta durduğu, göklerin onların duasıyla açıldığı, ölümlerin onların kararları doğrultusunda gerçekleştiği, velilerin âlemlere rahmet olarak gönderilmesi ve velilere olağanüstü güçlerin takdir edilmesi gibi hususlar eleştiri konusu olmuştur. Bunun yanında velilerin aşırı yüceltilerek peygamber seviyesine çıkartılması, vahiy alması, Allah’ın şeyhin iki kaşının arasına tecelli etmesi, gaybı bilmeleri, Allah’ı görmeleri gibi konular tenkit edilmiş, hatta tasavvufun ikinci bir din olarak algılanmasında önemli bir faktör olmuştur.⁵³ Tasavvuftaki velâyet anlayışına karşın her müslümanın evliya olduğu, İslâm dininde özel bir evliya sınıfının bulunmadığı yönünde görüşler öne

---

⁵⁰ İmamoglu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 30; Sarmış, *Tasavvuf ve İslâm*, s.70, 160, 102.

⁵¹ Sarmış, *Tasavvuf ve İslâm*, s. 125. Örneğin “Hızır’a öğretilen ilmin kendisine de öğretildiğini kim iddia edebilir?” diyen Bayındır, velilere ilm-i ledün adı altında verilen özel bir ilmin olamayacağı kanaatindedir. Bayındır, *Kur’ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 132.

⁵² Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, s. 44, 57. Ayrıca bkz. Mehmet Yıldız, “İşârî Tefsirin Kabul Şartları Bağlamında Cemâl-i Halveti’nin Kısa Sürelere Getirdiği Yorumlar”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, XV/33 (2014): 46; Mehmet Yıldız, “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Kur’an’a İşârî Yaklaşımlar; Cemal-i Halveti Örneği”, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu 08-10 Mayıs 2014 Bildiriler Kitabı*, ed. Mehmet Fatih Gökçek, (Gümüşhane Üniversitesi Yay.: 2014).

⁵³ Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, s. 236, 291.

sürülmektedir.⁵⁴ Öte yandan Ricâlullah ve ricâlû'l-gayb anlayışlarının tasavvufa diğer din ve kültürlerden girdiği dile getirilirken hakikat-ı Muhammediyye anlayışının Hz. Peygamberi aşırı yüceltme hatta putlaştırmak olduğu dile getirilmiş,⁵⁵ böylece Hz. Muhammed'in konumunun Hz. İsa'ninkine benzetildiği ileri sürülmüştür.

Tasavvuftaki tevessül, istiane, istimdâd ve himmet anlayışları da eleştiri konusu olmuştur. Velilerin ruhlarının Allah ile kul arasında vesile edinilmesi ve dualarda onların ruhaniyetlerinden yardım istenmesi eleştirilerin odağındaki konulardan biridir. Allah'tan istenmesi gereken şeyleri, ondan başka kişilerden; ölülerden, mezarlardan, yatırlardan, şeyhlerden, putlardan istemek, başa gelen bela ve sıkıntıların onlar tarafından giderilmesini arzulamak tevhid inancına aykırı görülmüş, darda kalındığında Abdülkadir Geylânî'nin olağanüstü yollarla yetişişeceğine inanmak Allah'ı ikinci sıraya atmak olarak değerlendirilmiştir.⁵⁶

Tasavvufta şeyhin konumu da tenkit konuları arasındadır. Şeyhin gaybı bileceği, ona mutlak itaat edilmesi gerektiği ve onun masum olduğu düşüncesi gibi mevzular üzerinde durulmaktadır. Yine tasavvuf büyükleri hakkında anlatılan menkıbeler de tasavvuf ahlâkına eleştiriler yöneltilmesine sebebiyet vermiştir.⁵⁷

Dünyayı terk etme, büyük cihad-küçük cihad ayrımı, insanların ölümsüzleştirilmesi, kafirlere cehennem azabının ebedi olmadığı, velilerin olağanüstülükleri, şatahat, çeşitli şekillerde yapılan zikirler ve rabita gibi konular da muhtelif yönleriyle eleştirilmiştir.⁵⁸

Tasavvuf tarihinde meşhur olmuş bazı sûfiler de tenkit konusu olmuştur. Örneğin Allah'tan yardım istenirken araya vasıta koyma uygulamasının kendisiyle başlaması yönüyle Maruf-ı Kerhî (ö. 200/815),⁵⁹ şathiyeleri ve vahdet-

⁵⁴ Bayındır, *Kur'ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 30, 38.

⁵⁵ İmamoglu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 81.

⁵⁶ Bayındır, *Kur'ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 24, 39; İmamoglu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 235.

⁵⁷ İmamoglu'nun Şa'rânî'nin *Tabakat*'ını kaynak göstererek kaba/saygısız bir dille tasvir ettiği veli tipine dair ifadeleri bu hususa örnek gösterilebilir. Bkz. İmamoglu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 73, 283. Ayrıca tasavvufta şeyh kavramına yöneltilen tenkitler üzerine yapılan bir çalışma için bkz. Mehmet Uyar, "Şeyh Kavramına Yönelik Eleştiriler Üzerine Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2017).

⁵⁸ Sarımsı, *Tasavvuf ve İslâm*, 606-618. Bayındır, *Kur'ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 159. Aydın, *Tarikatta Rabita ve Nakşibendilik*, s. 43.

⁵⁹ Erol, *Tasavvufun 5 Atlısı*, s. 9. Merdin, Maruf-ı Kerhî ile zühd ve tasavvufun farklılaşmaya başladığını iddia eder. Ona göre Kerhî, tasavvufa tarikat fikrini, marifet ve velayet

i vücüd düşüncesini ima eden sözleri ile Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848),⁶⁰ Hindistan'daki uzun yolculukları esnasında yoga ve sihir öğrendiğini dolayısıyla onun tasavvuf anlayışının Hint felsefesinden beslendiği, bunun yanında Süryani Hristiyanlardan lahut ve nasut kavramlarını aldığı ve Allah'ın insan tabiatlı olduğunu iddia ettiği belirtilerek Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922)⁶¹ ve kendisiyle istigâse yapılmasıyla Abdülkadir-i Geylânî (ö. 561/1165) gibi sûfiler eleştirilmiştir.

Tenkitlerin odağındaki esas kişi ise Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve onun varlık anlayışı olmuştur. Vahdet-i vücüd düşüncesinin yaratan ile yaratılan arasındaki farkı ortadan kaldırdığı, hulul ve ittihada kapı araladığı,⁶² putların da Allah'ın bir tezahürü olması dolayısıyla putperestlikten farkı olmadığı, bazı menkıbelerde Allah'ın kadın suretinde görüldüğüne dair anlatıların ahlâkî anlamda bir zaafî gösterdiği,⁶³ kitaplarının Allah katından yazdırıldığına dair ifadeleriyle peygamberlik iddiası güdüp insanları kandırdığı gibi iddialar ile İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf anlayışı tenkit edilmektedir.⁶⁴

İbnü'l-Arabî'nin ardından tenkitlerin yoğunluklu olarak yöneltildiği diğer bir sûfî ise yine vahdet-i vücudu benimseyen sûfilerden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir (ö. 672/1273). Mevlânâ etrafındaki tenkitler genel olarak Mikail Bayram'ın iddialarına dayanmaktadır. Bayram, Erzurum-Erzincan üzerinden Anadolu'ya giren Şems-i Tebrizî'nin Konya'ya gelmeden evvel Moğollar ile irtibat halinde olduğu, esasında Konya'ya da Moğol idareciler tarafından gönderildiğini ve Mevlânâ ile Moğollar arasındaki bağlantıyı da onun sağladığını iddia etmektedir.⁶⁵ Şems ile görüşmesi ve diğer bazı rivayetlerden hareketle Mevlânâ da Moğol ajanlığı ile suçlanmaktadır.

---

kavramlarını ilk sokan kişidir. Bkz. Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I –*, s. 76; Süleyman Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, 238.

⁶⁰ Erol, *Tasavvufun 5 Atlısı*, s. 9.

⁶¹ Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I –*, s. 85.

⁶² İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 81, 113.

⁶³ Bayancuk, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslamla İlişkisi*, s. 81, 82.

⁶⁴ İbnü'l-Arabî ve vahdet-i vücüt eleştirileri hakkında müstakil bir çalışma için bkz. Muhammed Bedirhan, *Vahdet-i Vücûdu Savunmak* (İstanbul: Lireta Yay., 2019). Ayrıca bkz. Zülfikar Güngör, "Muhyiddin İbn Arabî Hakkında Louis Massignon'un Eleştirileri ve Veled Çelebi (İzbudak)'nin Cevapları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, IV/11 (2003); Kübra Zümrüt Orhan, "Ehl-i Tasavvufun İbnü'l-Arabî'ye Yönelik Tenkitleri: Alâüdevle Simnânî Örneği", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, XXIII/2 (2019).

⁶⁵ İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 332; Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I –*, s. 322.

Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî'ye yöneltilen tenkitlerden bir kısmı da *Menâkıbü'l-ârifîn*'de bulunan bazı menkıbelerle ilgilidir. Bunlardan Allah'ın Kimya Hatun suretinde görünmesi gibi hadiseler, yine Mevlânâ'ya atfedilen “Putâ tapmak kâfirliğin temelidir. Ama bu canlı puta tapmazsak biz kâfir oluruz.”, “İmansızlık ve Müslümanlıktan da dışarıda bir ova vardır... Orada ne kâfirlik vardır, ne de Müslümanlık.” ve “Hakk'ı idrak edenin mezhebinde Kâbe ile puthane birdir.” gibi sözler eleştirileri küfürle itham etmeye kadar vardırırmıştır. *Mesnevi*'de yer alan müstehcen sayılabilecek hikâyeler de Mevlânâ'ya yöneltilen eleştirilerin konusu olmuştur.⁶⁶

2.2. Kitapların Telif Sebepleri

Tasavvufî düşünce ve uygulamalar gerek sûfilerce gerekse diğer ulema tarafından sırf dinî hassasiyetler ve İslâm'a aykırı olduğu düşünülen yanlışları düzeltme gayesiyle tenkit edilmiş olmakla birlikte özellikle son dönemlerde tarikatlar ve sûfiler, toplumdaki yanlış din anlayışının ve geri kalmışlığın en büyük müsebbibi olarak addedilir olmuş ve tenkitlerin seyri ve gayesi öncekilerden farklı bir hal almıştır.⁶⁷ Nitekim günümüzde tasavvufu tenkit eden eserlerin önsözlerine bakıldığında genel olarak telif gayelerinin halkı sapkın tasavvuf dinine karşı uyarma, tasavvufun İslâm'a aykırı olan yönlerini ortaya çıkarma ve insanları kapıldıkları bu cereyandan kurtarma olduğu görülmektedir.

Söz konusu eserlerin yazarları, her ne kadar samimi niyetlerle kitaplarını kaleme aldıklarını belirtse de tasavvufa karşı önyargılarının kendilerini bu yola sevk ettiği kitapların içeriğinden anlaşılmaktadır. Bunda örneğin selefi cereyanlara yakın kimselerin mezhep taassubunun etkili olduğu düşünülebilir. Yahut Kur'an İslâm'ı savunucularının Kur'an'da açıkça yer almayan her türlü düşünce ve yönelime karşı çıkmalarının etkili olduğunu da söylemek mümkündür. Bu bağlamda örneğin Sarmış'ın eserinin arka kapağında, “O halde nefsimizi arındırmamız, kolektif bilinç ve tutumumuzu vahiy dışı kabul ve alışkanlıklardan tasfiye etmemiz gerekli...” yazması, bu tespitimizi desteklemektedir.

⁶⁶ İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 324, 338, 339, 364.

⁶⁷ Süleyman Gökbulut, “Modern Bir Molla Kâsım Örneği: Muhammed Şahin'in Mesnevi'nin Tenkidi Adlı Eseri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 35 (2015): s. 171.

Öte yandan popüler tasavvuf tenkitçiliğinin cazibesi de yazarları bu sahada kitap yazmaya sevk etmiş olabilir. Nitekim tasavvuf gerek müntesipleri, gerekse muhalifleri tarafından ilgiyle takip edilen bir alandır. Televizyon kanallarında belirli aralıklarla tarikat ve cemaatler gündem olurken sosyal medyada da tasavvufu eleştirenler kendilerine bir şekilde takipçi/seyirci bulabilmektedir. Dinin doğru anlaşılıp yorumlanmasına dair kaygısı bulunmayan kimselerin dahi tasavvufu eleştiren kitaplar yazmaları bu cazibenin bir göstergesidir. Bu durum gazeteciler için de geçerlidir. Tasavvuf ve tarikatler yayın organları için önemli bir malzeme sunmaktadır. Bundan dolayı zaman zaman Türkiye’de yaygın tarikatlar hakkında haber yapmak yahut cinselliği öne sürerek kime hizmet ettiği belli olmayan sözde bazı yapıları tarikat adı altında öne çıkarıp geniş takipçi kitlesi edinmek revaçtadır. Yine toplumdaki liyakatsiz veya sahte şeyhler ve insanları maddi menfaatler için kendi ağırlarına düşüren yanlış örnekler de gerek akademik camiayı gerekse diğer yazarları tasavvuf konusunu ele almaya iten sebepler arasında sayılabilir.

2.3. Tenkit Üslûbu: Tekfircilik

Çalışmada incelediğimiz yazarların hemen hepsi tasavvufu ayrı bir din olarak gördüğü için olmalı ki eleştirilerin üslûbu da bununla doğru orantılı olarak tekfir ve bazen de şirk ile itham edici ifadeler içermektedir. Bunun yanında ara ara rastlanan tahfif ve tahkir içeren cümle ve hitaplar kitapların değerini düşürmektedir. Söz konusu eserlerde, “Fusûs’un 203. sayfasında bu çirkin mülhid şu ifadeler yer verir...”,⁶⁸ “... gibi kendini Kur’ân’ın üstünde gören sapıkların sözlerini buraya almak istemezdim.”,⁶⁹ “Zındık taifesi”⁷⁰ ve “tasavvuf inancı”⁷¹ gibi küfre delalet eden ifadelerin yanında “‘Ene’l-Hak/Ben Allah’ım’ diyen meczup...”⁷² “Mevlânâ hazretleri...”⁷³ ve “Mevlânâ lakaplı adamın...”⁷⁴ gibi alaycı söz ve cümlelerin sık sık yer aldığı görülmektedir.

Tenkrit konusunda en mutedil görünen yazarların dahi “mutasavvıf” veya “sûfi” nitelendirmeleri kullanmaktan kaçındıkları bunun yerine genel olarak

---

⁶⁸ Erol, *Tasavvufun 5 Atlısı*, s. 53.

⁶⁹ Bayındır, *Kur’ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 101.

⁷⁰ Bayancuk, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslamla İlişkisi*, s. 77.

⁷¹ Kalyoncu, *Tasavvufta Çok Mübarek Putlar*, s. 101.

⁷² Merdin, *İslâm’ın Pavlusları – I –*, s. 85.

⁷³ Kalyoncu, *Tasavvufta Çok Mübarek Putlar*, s. 251.

⁷⁴ Demirel, *Bir Başka Din: Tasavvuf*, s. 20.

“tasavvufçu” ifadesini⁷⁵ tercih ettikleri fark edilmektedir. Bu durum tasavvufa önyargı ile yaklaştıklarının bir göstergesidir. Esasında “Tasavvufa Müslümanca bakış” ifadesi bile tasavvufa din dışı bir akımmış gibi baktıklarını da göstermesi açısından önemlidir.

2.4. Tenkitlerin Muhatapları: Tasavvufta Temsil Problemi

Tasavvufa yöneltilen eleştiriler incelendiğinde bunların pek çoğunun aslında bir ilim olarak tasavvufa değil tasavvuf adı altında icra edilen bazı uygulamalara, kavramlara yahut tasavvuf ehli olarak tanınmış bazı şeyh veya müridlerin şahıslarına yönelik olduğu görülmektedir. Bugün tasavvuf adı altında ehil olmayan, tasavvufi terbiye ile hiç meşgul olmamış şahısların bir şekilde kendilerini şeyh olarak takdim ettikleri ve halkı istismar ettiklerine hemen herkes tarafından şahit olunmaktadır. Tasavvuf tarihinin her döneminde bu gibi hadiseler rastlansa da günümüzde bunun daha yaygınlık kazandığını söylemek mümkündür. İşte bu yanlış örnekler; sahte şeyhler ve sahte müridler tasavvufa yöneltilen tenkitlerin ilk muhataplarıdır.

Öte yandan tasavvufun ve kâmil mürşitlerin tasvip etmeyeceği birtakım uygulama ve düşüncelerin tasavvuf adı altında sunulması da tasavvufa karşı olanların üzerinde durdukları hususların başında gelmektedir. Örneğin Mehmet Pehlivanlı, kendisine “Sözlerinizin hangi kitaptan olduğunu söyleyebilir misiniz?” denildiğinde “Biz burada kitaptan konuşmuyoruz ki şu kitaptan konuşuyorum diyeyim. Allah, peygamberlerine nasıl vahyederse, velisine de ilham eder.” cevabı,⁷⁶ yahut “Mahmud Efendi'nin huzurunda bir an durmak 150 sene ihlâs üzere ibadetten efdaldır.”⁷⁷ gibi uydurma sözlerin revaç bulduğu bir dönemde hakiki tasavvufu kimin temsil ettiği önemli bir problemdir. Günümüzde sûfi kimliğindeki belirsizlik o kadar karışık bir hal almış ki tasavvuf ile doğrudan bir ilgisi bulunmayan kimseler dahi tasavvufu tenkit etmek için malzeme olarak kullanılabilmiştir. Sözgelimi Fethullah Gülen tasavvufi bir gelenekten gelmemiş olmasına rağmen tasavvuf eleştirilirken adeta bir şeymiş gibi muamele görmekte, onun söz ve fiilleriyle tasavvuf karalanmaktadır.⁷⁸ Bunun için nitelikli

⁷⁵ İmamoglu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 40.

⁷⁶ Demirel, *Bir Başka Din: Tasavvuf*, s. 73.

⁷⁷ İmamoglu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 283.

⁷⁸ Örneğin Bkz. Bayındır, *Kur'an Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 92; Kalyoncu, *Tasavvufta Çok Mübarek Putlar*, s. 59.

ve objektif bir eleştiri yapılmadan önce tenkidin hangi tasavvuf anlayışına ve kime yönelik olduğu belirlenmelidir.

2.5. Münekkitlerin Bilimsel Donanımı: Tasavvuf İlmine Vukûfiyet Problemi

Bir disiplini eleştiriye tabi tutmak, o alanda belirli bir ilmî seviyeye sahip olmayı gerektirir. Alanın ıstılahlarına vakıf olmadan, temel eserlerini okuyup meseleleri üzerinde titizce tefekkür etmeden sağlıklı değerlendirmeler yapmak mümkün değildir.⁷⁹ Tasavvufu tenkit gayesiyle yazılan eserlerde de bu durum ciddi bir problemdir. Zira hayatı ve hakkında yapılmış çalışmalar yeterince araştırılmadan, eserleri okunmadan yalnızca tali kaynaklardaki bilgiler üzerinden bir sûfi veya bir görüşünün tenkit edilmesi söz konusu kaynaklarda sıklıkla rastlanan bir durumdur. Sûfiler kendilerine yöneltilen tenkitlere ilmi sınırlar içerisinde pek çok defa cevap vermiş olsalar da aynı eleştiriler bu eserlerde tekrar etmeye devam etmiştir. Bunda karşı tarafın görüş ve düşüncelerine yeterince hâkim olmamanın önemli bir etkisi vardır. Nitekim tenkit kitaplarına göz atıldığında istifade edilen tasavvuf kaynaklarının çok sınırlı olduğu, dolayısıyla yazarların alana yeterince hâkim olmadıkları hemen anlaşılacaktır. Kulaktan dolma bilgelerin ve asırlarca dile getirilen eleştirilerin tekrar ettiği yayınları muhatapları dikkate almayacaktır.

İncelediğimiz kitaplardan akademisyenlerin telif ettiklerinde kaynak kullanımının nispeten daha nitelikli olduğu gözlemlenmektedir. Ne var ki bu eserlerin temel tasavvuf kaynaklarına ulaştıklarını söylemek mümkün olsa da bunlardan ne ölçüde istifade ettikleri tartışılabilir. Örneğin Sezen'in kaynakları arasında *Füsûsü'l-hikem*, *Fütühât-ı Mekkiyye*, *Mesnevî*, *Divan-ı Kebîr*, *Fîhi mâ fîh*, *Fütûhu'l-gayb*, *Fethürrabbânî* ve *Mektûbât* yer almaktadır.⁸⁰ Sarmış'ın eserinde ise bunlara ilaveten *Tabakatu's-sûfiyye*, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, *et-Taarruf*, *el-İnsânü'l-kâmil* ve *et-Tabakatu'l-kübrâ* gibi klasiklerin yanında modern dönemdeki tasavvuf literatüründen de istifade edilmiştir.⁸¹ Bayındır, eserinde klasik tasavvuf kaynaklarına çok fazla müracaat etmeyip yalnızca günümüzde cevap vermeyi hedeflediği kimselerin kitaplarına yer vermekle

⁷⁹ Bkz. Ethem Cebecioğlu, "Some Reasons For The Inability of Layman to Understand Sufism", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 1/1 (1999): 9; Ethem Cebecioğlu, "Alandışı/Layman'lerin Tasavvufu Anlayamamalarının Bazı Nedenleri", *İslam Aylık Mecmua*, 163 (1997): 33.

⁸⁰ Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, s. 310.

⁸¹ Sarmış, *Tasavvuf ve İslâm*, s. 631 vd.

yetinmiştir.⁸² Merdin, *er-Risâle, Füsûsü'l-hikem ve Mesnevî* dışında tasavvuf klasiklerine müracaat etmemiş, modern dönemde özellikle tasavvufu tenkit eden kaynaklardan faydalanarak tasavvufu eleştirme yoluna gitmiştir.⁸³ İmamoğlu ve Bayancuk'un eserleri de yine tasavvuf kaynakları bakımından zengin olsa da eserlerinde klasik tasavvuf literatüründen ziyade modern dönemdeki eserlerden istifade ettikleri anlaşılmaktadır.⁸⁴ Bunun yanında kaynaklara göz atıldığında, kitaplarındaki tenkitlerinde İbnü'l-Cevzî ve İbn Teymiyye'nin eleştirilerinden ilham aldıkları hemen fark edilmektedir. Yine diğer tenkit eserlerinden de büyük oranda istifade ettikleri, gerektiğinde sayfalarca alıntılar yaptıkları dikkat çekmektedir.⁸⁵

Mehmet Erol, Hamdi Kalyoncu, Fereç Hüdür, Cemre Demirel, Ekmel Ali Okur, Saygı Öztürk ve İsmail Saymaz'ın kitapları ise bilimsel yayın niteliğinde olmadıkları için temel tasavvuf kaynaklarına müracaat etme ihtiyacı hissetmemişlerdir. Eserler incelendiğinde tasavvufu tenkit eden yayınlardan alıntılar yaptıkları, bunların dışında Mevlânâ ve İbnü'l-Arabî'nin eserleri ve bunlar hakkında yazılan tali kaynaklardan yararlandıkları anlaşılmaktadır. Gerek tasavvuf hakkında birikimleri gerekse söz konusu eserleri hazırlarken tasavvufun temel kavram ve meselelerinden haberdar olmadıklarını söylemek mümkündür. Esasında söz konusu yazarların dini tahsillerinin de olmadığı biyografilerine göz atıldığında hemen anlaşılmaktadır. Erol öğretmen, Koyuncu psikiyatri uzmanı, Demirel İktisat mezunu, Okur inşaat mühendisi, Öztürk ve Saymaz ise gazeteci olup bilebildiğimiz kadarıyla İslâmî ilimlere dair tahsilleri bulunmamaktadır. Buradan hareketle gerek tasavvuf gerekse Temel İslâm Bilimleri kavram ve meselelerine yabancı olmaları gayet tabiidir.

Yazarlardan Ferit Aydın ve Ekmel Ali Okur, vaktiyle bir tarikata intisap etmiş ve daha sonradan bu yolu terk ederek tenkit etmeye başlamış kişilerdir. Ferit Aydın şeyh ailesinden gelmesi dolayısıyla doğal olarak kendisinin de şeyh ilan edildiğini belirtirken Okur ise bu alana merakı dolayısıyla tasavvufa yöneldiğini ifade etmektedir. Her ikisinin de tasavvuf hakkında kitabi yahut tecrübeye dayalı -olması daha kuvvetli- yüzeysel bir bilgi birikimi olduğunu tahmin edebiliriz. Bununla birlikte karşılaştıkları yanlış örneklerin onların tasavvufa önyargılı

---

⁸² Bayındır, *Kur'ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 179 vd.

⁸³ Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I –*, s. 491 vd.

⁸⁴ İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 400 vd. Bayancuk'un eserinde kaynakça yer almamakta fakat dipnotlarından az sayıda tasavvuf kaynağından istifade ettiği anlaşılmaktadır.

⁸⁵ Örneğin bkz. Bayancuk, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslamla İlişkisi*, s. 193.

olarak yaklaşımlarına sebebiyet vermiş olması muhtemeldir. Burada tasavvufun temsil problemini tekrar hatırlamakta yarar vardır. Günümüzde tasavvufu hakıyla temsil eden pek az mutasavvıfın bulunduğunu ifade etmek gerekir.

2.6. Tahrif ve Önyargı Problemi

Tasavvufu tenkit gayesiyle yazılan kitaplarda her ne kadar kaynak gösterilse de verilen bazı bilgilerin doğru olmadığı, ilgili kaynakla karşılaştırıldığında hemen fark edilmektedir. Kaynakların çarpıtılarak yahut hüsn-i zan besleyecek olursak yanlış anlamalar neticesinde tasavvuf aleyhine bir argüman gibi sunulması ilk bakışta önemli bir tespit gibi görünen çıkarımların aslında konu ile ilgisi olmayan ve okuyucuyu yanlış kanaatlere sevk edebilecek hususlar olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Erol eserinde şöyle der: “Sühreverdî, Beyezid-i Bistâmî'nin Zerdüştlüğün İranlı önemli bir temsilci olduğu ve tasavvuf felsefesinin temelini 'Hulul ve İttihad' gibi İslâm dışı fikirlere bağlamaya çalıştığını söyler.”

Erol, Sühreverdî'nin kanaatiymiş gibi aktardığı bu ifade için Diyanet İslâm Ansiklopedisini kaynak gösterir.⁸⁶ Ansiklopedinin ilgili maddesine bakıldığında ise meselenin aslının Erol'un sunduğu gibi olmadığı görülür. Benzer ifadeler söz konusu yerde geçmektedir fakat Sühreverdî'ye değil Abdülkadir Mahmud'a aittir.⁸⁷ Söz konusu eserlerde bunun gibi tahrifatların çok sayıda olması muhtemel olmakla birlikte bunları tespit etmek ayrı bir çalışma konusudur.

Öte yandan Sarmış, tasavvufun İslâm'dan farkını ortaya koymak adına bir şema oluşturarak tasavvufun konuları ile İslâm'ın bazı öğretilerini karşılaştırmış, böylece her ikisinin birbirinden ne kadar uzak olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Şemanın bir kısmı şöyledir:

---

⁸⁶ Erol, *Tasavvufun 5 Atlısı*, s. 10.

⁸⁷ Uludağ, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *DİA*, V, 240.

<u>Tasavvuf</u>	<u>İslâm</u>
Vahdet-i vücûd	Namaz
Vahdet-i şühud	Oruç
Makamlar ve rütbelere	Hac
Kutup ve yardımcıları	Zekat
Ricalulgayb	Tevbe
Tasavvufçuların miraçları	İstiğfar
Hakikat-ı Muhammediyye	Zikir
Dinlerin birliği	Dua
Fena ve dereceleri	Dünyaya gönül bağlamama, israftan kaçınma
Tasavvufun divanı	Havf ve reca
Tasavvufta sırlar ve semboller	İhsan ve ihlas
Vahiy, keşf ve ilham	Şeytana uymama
İstiğâse, tevessül, rabita, gavs ve ondan istimdat	Kötülere ve hevese uymama

Sarmış'ın kitabında yer vermiş olduğu tablo bu şekilde devam etmektedir.⁸⁸ Esasında yazarın tablonun her iki tarafında vermiş olduğu konular da tasavvuf kaynaklarının temel meselelerini oluşturmaktadır. Yazar ya bunun farkında değildir yahut okuyucuyu yanlış yönlendirmeye çalışmaktadır.

Kasıtlı yahut farkında olmadan metinleri yanlış bağlamda sunmanın yanında bir de tasavvufta istisnai olarak tarih içerisinde uygulanmış ve günümüzde yaygınlığı bulunmayan meselelerin tasavvufun temel ilkeleri gibi sunulması da sıkça rastlanan bir durumdur. Örneğin belirli olgunluğa erişince ibadetlerin düşeceği düşüncesi, riyadan kurtulmak ve ihlâs halini gerçekleştirmek için dinî geleneklere aykırı davranmak gerektiği düşüncesi, her şeyin mubah olduğu inancı (İbahiyye), hulûl ve ittihad inancı, evlilikten kaçınma ve bunun

⁸⁸ Bkz. Sarmış, *Tasavvuf ve İslâm*, s. 79.

neticesinde cinsel sapmalarda bulunma, cebir inancı, dünyada Allah'ı görme, Allah'a karşı saygısız davranma ve tenasüh gibi bizzat sûfilerin eserlerinde eleştirdikleri ve çok yaygın olmayan bazı istisnai uygulamaların tasavvufun önemli bir esası ve her müridin uyması gereken kurallarmış gibi "tasavvuftaki sapmalar" adı altında eleştirildikleri görülmektedir.⁸⁹ Yine tasavvufta yaygın olmayan ibadet ve kulluk ile Allah'a ulaşıldığında artık ibadetin düşeceği anlayışı, riyadan uzaklaşmak için açıktan günah işlemek (melâmette aşırılık), eşyada asıl olanın mubahlık olması dolayısıyla esas önem verilmesi gerekenin batın olduğu düşüncesi, evlilikten kaçınma, cebir, dünyada Allah'ı görme, Allah'a karşı saygısız ifadelerde bulunma, tenasüh ve livata gibi meselelerin tasavvufta yaygınmış gibi eleştirildiği fark edilmektedir.⁹⁰

Söz konusu kitaplarda dikkatimizi çeken diğer bir husus ise sûfilerin eleştirilmesi esnasında öne sürülen delillerle ilgilidir. Tasavvufa ve sûfilere yöneltilen eleştirilerin bir kısmının en temel argümanı yine çeşitli sûfilere dair yazılmış olan menakıbnâme türü eserler olduğu görülmektedir. Bu eserlerde anlatılan hikâyelerin her zaman için gerçekleri yansıtmadığı gerek tasavvuf ehlinin gerekse bu alanda araştırma yapan ilim adamlarının sıklıkla dile getirdiği bir husustur. Tasavvufu tenkit edenler de buna gayet iyi bir şekilde vakıftır.⁹¹ Fakat kitaplarının pek çok yerinde menkıbelerin uydurma olduğunu üzerine önemle durarak söyleyen müellifler, sûfilere eleştirilirken bu menkıbeleri delil getirmekten kaçınmamaktadır.⁹² Bu durum, tasavvufu eleştirirken bazı münekkitlerin duruma göre her türlü kaynağa müracaat edebilirken gerektiğinde ise bunların uydurma olduğunu belirterek işin içinden sıyrıldıklarını göstermektedir.

Öte yandan tasavvufta sıkça rastlanan mecazi anlamların gerçek manalarımız gibi eleştirildiği de görülmektedir. Bu bağlamda tasavvuf edebiyatının "sarhoşluk edebiyatı" olarak adlandırıldığına şahit olunmaktadır.⁹³ Bunun yanında eksik alıntılanarak bağlamından kopartılmış küçük cümle veya

⁸⁹ Bkz. İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 71.

⁹⁰ İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 77-101.

⁹¹ Bkz. İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 366.

⁹² Örneğin bkz. Aydın, *Tarikatta Rabita ve Nakşibendilik*, s. 214, 219; İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 366.

⁹³ Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, s. 284,.

beyitlerle ilgili sūfiyi töhmet altında bırakacak yargılamaların yapıldığına da rastlanmaktadır.⁹⁴

Tasavvufu tenkit amacıyla yazılan kitapların en önemli eksiği, konu edilen iddialara sūfiler veya tasavvuf akademisyenleri tarafından verilmiş olan cevaplardan bihaber olunması yahut bunlardan haberdar olunsa dahi görmezden gelinmesidir. Bunun en güzel örneği Mikail Bayram tarafından Mevlânâ'ya yöneltilen tenkitler mevzuudur.⁹⁵ Konuyla ilgili incelediğimiz hemen tüm kitaplarda Mevlânâ ve eserini merkeze alan eleştiriler, alanında yetkin bir bilim adamı olarak anılan Bayram'a atıfla dile getirilmiştir. Ne var ki Bayram'ın iddialarının geçersiz olduğu akademik çalışmalarla kanıtlanmıştır. Sözgelimi Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ ve İktidar* adlı eserinde Mevlânâ'nın Moğol casusu olduğuna dair iddialara belgelerle cevap vermiş,⁹⁶ Hayri Kaplan ise *Tahrif ve Tashih 13. Yüzyıl Anadolu İslâm Düşüncesi Üzerine İncelemeler* adlı eserinde Mikail Bayram'ın Mevlânâ ile ilgili iddialarını ve öne sürdüğü delilleri yazma nüshalardan karşılaştırarak incelemiş ve pek çok yerde Bayram'ın kaynaklardaki bilgileri çarpıtarak aktardığı, bazılarını görmezden geldiği, kaynakta yer almayan bilgileri varmış gibi öne sürdüğünü ispatlamıştır.⁹⁷ Bu araştırmaları neticesinde örneğin *Mesnevi*'nin çok tenkit edilen dibacesinin Mevlânâ'ya ait olmadığını, dolayısıyla tenkitlerin muhatabının Mevlânâ olamayacağını ortaya koymuştur.⁹⁸ Özetle, her iki kitap da Bayram'ın eserinde tahrif ve bilgi gizleme gibi yollara tevessül ettiğini göstermesine rağmen daha sonra Bayram'ın eserini kaynak gösteren kitaplarda bu husus görmezden gelinmiştir. Bu durum, kitapların telif gayesinin hakikate ulaşmak değil tasavvufu karalamak olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

⁹⁴ Örneğin bkz. Kalyoncu, *Tasavvufta Çok Mübarek Putlar*, s. 197; İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 339.

⁹⁵ Mevlânâ muhtelif kimselerce tenkit edilmiştir. Bunlardan birisi için bkz. Gökbulut, "Modern Bir Molla Kâsım Örneği: Muhammed Şahin'in Mesnevi'nin Tenkidi Adlı Eseri", s. 154 vd.

⁹⁶ Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ ve İktidar Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları* (Konya: Rûmî Yay., 2007).

⁹⁷ Hayri Kaplan, *Tahrif ve Tashih 13. Yüzyıl Anadolu İslâm Düşüncesi Üzerine İncelemeler* (İstanbul: Endülüs Yay., 2018).

⁹⁸ Kaplan, *Tahrif ve Tashih 13. Yüzyıl Anadolu İslâm Düşüncesi Üzerine İncelemeler*, s. 114.

Sonuç

Hiç şüphesiz bir ilim dalının gelişebilmesindeki en önemli unsur, o ilme çeşitli kesimlerden yöneltilen tenkitlerdir. Tasavvuf ilmi de gerek sûfilerce gerekse diğer ulema tarafından yöneltilen yapıcı tenkitler ile şekil almıştır. Tenkitler, teşekkülünde bireysel tecrübelerin de etkili olduğu tasavvufi düşünce ve uygulamaların mümkün merteye şeriata bağlı kalmasını sağlama konusunda önemli bir koruyucu etken olmuştur. Öte yandan tasavvufa yöneltilen tenkitler, tasavvuf araştırmacılarının tasavvuf tarihine dair günümüze ulaşan eser, belge ve malumatı sorgulamalarına sebep olmuş, böylece doğru bilinen yanlışlar ortaya çıkartılarak daha sahih bir tasavvuf anlayışının temin edilmesine vesile olmuştur. Bu durum günümüzde “tasavvuf tarihi” adıyla kaleme alınan kitaplardaki kapsamlı araştırmalara dayanmayan ve herkesçe tekrar edilen bilgilerin dahi tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla tenkitlerin, alanın araştırmacılarını belirli konularda çalışma yapmaya sevk etmesi yönüyle bilimsel gelişim için faydalı olduğunu söyleyebiliriz.

Günümüzde yayınlanan tenkit kitapları incelendiğinde, tasavvufa yöneltilen eleştirilerin büyük çoğunluğunun vahdet-i vücûd konusu ile ilişkili, daha çok tasavvuf felsefesi olarak da adlandırılan teorik mevzular üzerine olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebebi derinlemesine araştırma ve inceleme imkânı olmadan -sûfilere göre yaşamadan- meselelerin anlaşılmasının güçlüğüdür. Çoğunlukla ikincil kaynaklardan yapılan okumalar neticesinde tasavvufa cephe alan yazarların kitaplarında bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Esasında yalnızca vahdet-i vücûd konusu değil, genel olarak tasavvufa ait kavramların alan dışı araştırmacılar tarafından yeterince bilinmem Tasavvuf kavramlarının ıstılahi anlamlarından uzaklaştırılması, bunların İslâm’a aykırı düşünceler gibi yorumlanmasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanında mecazi anlama sahip olan ifadeler, ilk anlamları ile yorumlanarak küfre varan ithamlar için malzeme olarak kullanılabilmiştir. Bu bağlamda tasavvufa yöneltilen bazı tenkitlerin sebebi yazarların bilimsel donanımlarının yetersiz olmasıdır. Zira söz konusu yazarların alanı yeterince tanımadığı, tasavvuf terminolojisine ve literatürüne hâkim olmadığı bizzat yazarların hayat hikâyeleri ve kitaplarda kullandıkları kaynaklar incelendiğinde kolayca anlaşılacaktır. Tenkit ettikleri pek çok meselenin sûfilerin kendileri tarafından zaten eleştirilen hususlar olduğunu görmemiş olmaları da alandan ne kadar uzak olduğunu göstermektedir. Ne var ki yazarların pek çoğunun yalnızca tasavvuf değil ilahiyat tahsili dahi bulunmamaktadır. Bu durum sağlıklı tenkitler yapmalarının önündeki

en büyük engeldir. Bunun yanında önyargı ve tahrif problemi de eleştirilerin seyrini olumsuz yönde etkilemektedir.

Diğer taraftan tasavvufa karşı çıkanların bazılarının “Kur’an Bize Yeter” düşüncesinde olan kimseler olduğu, tasavvufa olduğu kadar hadisle ve genel olarak İslâm ümmetinin geleneğine uzak durdukları da görülmektedir. Yazarlar arasında dinin doğru anlaşılıp yorumlanmasına dair kaygısı bulunmadığı izlenimi uyandıran kimselerin dahi tasavvufu tenkit etmeleri ayrıca düşündürücüdür. Bunda tasavvufu eleştirerek toplumun belirli bir kesiminin dikkatlerini üzerine çekme düşüncesinin etkili olabileceği unutulmamalıdır.

Kitaplardaki tenkit üslubu incelendiğinde yazarların umumiyetle sûfleri tekfir etme eğiliminde olduğu hemen fark edilmektedir. Karşı tarafın düşüncesini ve argümanlarını yeterince araştırmadan inkâr ettikleri ve içtihadî meselelerde bile peşinen onları şirk ve küfür ile itham ettikleri görülmektedir. Bu durum mezhep taassubu ve önyargının sağlıklı tenkitler yapmalarını engellediği anlamına gelmektedir. Bu yaklaşımları, karşı tarafın kendilerine hak verebileceği meselelerde dahi itibara alınmamaları gibi bir duruma sebebiyet vermektedir.

Öte yandan günümüzdeki yazarları tasavvufu tenkit etmeye iten sebeplerden belki de en önemlisi liyakatsiz, sahte ve cahil şeyhlerin tasavvufu istismar etmeleridir. Taciz ve cinsel suçlarla da zaman zaman gündeme gelen bu kimseler ile ilimden yoksun cahil şeyhlerin toplum içerisinde revaç bulması da toplum nezdinde tasavvuf ve tarikatların genellemeci bir yaklaşımla tenkit edilmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla günümüzde tasavvuf ilminin problemlerinin başında tasavvufu temsil sorunu geldiğini söylemek doğru olacaktır.

Tenkite dair yapılan yayınların niteliği göz önünde bulundurulduğunda ise özellikle ilahiyat mensubu akademisyenlere ait kitaplardaki tenkitlerin daha özenli bir şekilde yapıldığı, diğerlerinin ise kaynaksız, dipnotsuz ve çoğunlukla kulaktan duyma diyebileceğimiz mesnetsiz iddialarla dolu olduğu da gözden kaçmamaktadır. Bunlardan nitelikli tenkit eserlerinin gerek tasavvuf araştırmacıları gerekse kendisini tasavvuf ehli gören şeyh ve müridler tarafından mutlaka okunması, böylece problemleri meselelerin tespit edilip çözümler bulma yolunda ilerleme kaydedilmesi önem arz etmektedir. Şu husus unutulmamalıdır ki sûfi, şeyh veya veli olarak adlandırılan hiç kimse her ne kadar güzel ahlâkı ve örnek vasıfları bulursa da hatasız ve günahsız değildir. Her tasavvuf büyüğünün ve tasavvufî düşüncenin eleştirilebilecek bir yönü mutlaka olacaktır. Önemli olan

önyargılardan arınmış bir şekilde, töhmet ve iftiraldan uzak bir tenkit yoluna gidilmesidir. İşte bu gerçekleştirildiğinde tasavvuf ehlinin de mutedil ve makul sınırlara dönmesi mümkün olacaktır. Aksi takdirde tarafların birbirlerini anlayıp kendilerine çeki düzen vermesi söz konusu olmayacaktır.

Çalışma konusu olarak belirlediğimiz kitaplardaki tenkitler, esas itibariyle tasavvuf tarihi boyunca tekrar eden tartışmaların bir yansımasıdır. Bundan dolayıdır ki eserlerde eleştirilere konu olan hususlar aynı zamanda üzerlerinde ayrıntılı akademik çalışmalar yapılması gereken mevzulardır. Bu araştırmalar neticesinde muhtemeldir ki doğru bilinen pek çok hatalı bilginin tashihi yahut tasavvufa yöneltilen bazı iddiaların gerçekleri yansıtmadığı açığa çıkacaktır. Öte yandan bu eserlerin üzerinde durduğu “tek dünya dini olarak tasavvuf” gibi çağımızda ortaya çıkan bazı problemli meseleler akademik tasavvuf araştırmaları için yeni çalışma sahaları açabilecektir. Bunun için tenkit literatürünün dikkatle incelenip üzerinde durulan mevzuların araştırma konusu yapılması tasavvuf tarihi çalışmalarının gelişimi için önem arz etmektedir. Ayrıca tasavvufu tenkit eden yazarlarla ilgili yapılacak disiplinler arası ve sosyolojik araştırmalar bu tenkitlerin ortaya çıkış sebepleri ile ilgili daha farklı neticelere varılmasını da sağlayacaktır.

Kaynaklar

- “Abdulaziz Bayındır”, <https://www.suleymaniyevakfi.org/author/prof-dr-abdulaziz-bayindir> (Erişim Tarihi: 07.09.2020)
- Aydın, Ferit, *Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yay., 2000.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin, “Birgivi Mehmed Efendi ile IX-X. Yüzyıllarda Yaşayan Süfılerin Tasavvuf Tenkitlerinin Mukayesesi”, *Balıkesirli Bir İslam Âlimi: İmam Birgivi - I -*, ed. Mehmet Babayiğıt, Mehmet Özkan, Ali Çanakçı – Asem Abdelghany, Balıkesir, 2019, ss. 272-300.
- Bayancuk, Halis, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslamla İlişkisi*, İstanbul: Tevhid Yay., ty.
- Bayındır, Abdülaziz, *Kur’ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yay., 2015.
- Baz, İbrahim, *Kadızedeliler Sivasiler Tartışması*, Ankara: OTTO Yay., 2019.
- Bedirhan, Muhammed, *Vahdet-i Vücûdu Savunmak*, İstanbul: Lireta Yay., 2019.
- Büyükkara, Mehmet Ali, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, İstanbul: Klasik Yay., 2019.
- Cebecioğlu, Ethem, “Alandışı/Layman’lerin Tasavvufu Anlayamamalarının Bazı Nedenleri”, *İslam Aylık Mecmua*, 163 (1997), ss. 32-34.
- , “Some Reasons For The Inability of Layman to Understand Sufism”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 1/1 (1999), ss. 9-26.

- Demirel, Cemre, *Bir Başka Din: Tasavvuf*, 2017: Düşün Yay., 2017.
- “Ebu Hanzala Hoca'nın Hayatı”, <https://ebuhanzala.kim/biyografi> (Erişim Tarihi: 07.09.2020)
- Erol, Mehmet, *Tasavvufun 5 Atlısı*, İstanbul: Anti Tasavvuf Yay., 2015.
- Gökbulut, Süleyman, “Modern Bir Molla Kâsım Örneği: Muhammed Şahin'in Mesnevi'nin Tenkidi Adlı Eseri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 35 (2015), ss. 145-167.
- Güngör, Zülfikar, “Muhyiddîn İbn Arabî Hakkında Louis Massignon'un Eleştirileri ve Veled Çelebi (İzbudak)'nin Cevapları”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, IV/11 (2003), ss. 377-406.
- “Hakkımda”, <http://www.hamdikalyoncu.com/HakkimdaBiografi.html> (Erişim Tarihi: 07.09.2020)
- Haksever, Ahmet Cahid, “Hacı Bayram-ı Velî'ye Yönelik Tenkitler ve Akşemseddin'in “Şerhu Akvâl-i Hacı Bayram-ı Velî” Başlıklı Risalesi”, *III. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Vahit Göktaş – Harun Alkan, Ankara: İlahiyât Yay., 2018, ss. 107-122.
- , *Tasavvufu Anlama Klavuzu*, Ankara: OTTO, 2017.
- Hüdür, Fereç, *Tasavvuf'un Kur'an'a Arzı*, İstanbul: Anti Tasavvuf, 2018.
- İmamoğlu, Muhammed, *İhyâ mı İmhâ mı? Tasavvufa Müslümanca Bir Bakış*, Ankara: İtisam Yay., 2017.
- Kalyoncu, Hamdi, *Devlette Sufî Yapılanmanın Tehlikeleri*, İstanbul: Anti Tasavvuf, 2017.
- , *Tasavvufta Çok Mübarek Putlar*, İstanbul: Anti Tasavvuf Yay., 2015.
- Kaplan, Hayri, *Tahrif ve Tashih 13. Yüzyıl Anadolu İslâm Düşüncesi Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Endülüs Yay., 2018.
- Kara, İsmail, “Çağdaş Türkiye Düşüncesinde Bir Tenkit/Tasfiye Alanı Olarak Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Mimari-İkonografi-Modernizm*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2014, ss. 763-787.
- Küçük, Osman Nuri, *Mevlânâ ve İktidar Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları*, Konya: Rûmî Yay., 2007.
- Merdin, Saadetin, *İslâm'ın Pavlusları – I – Felsefî Tasavvuf*, Ankara: Araştırma Yay., 2015.
- , *İslâm'ın Pavlusları – II – Paralel Din*, Ankara: Araştırma Yay., 2015.
- Nureddin, Aldav., “Tasavvufta İç Tenkit Geleneği: Mârifetnâme Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2017.
- Okur, Ekmel Ali, *Aklını Şeyhinin İpine Asanlar*, İstanbul: Togan Yay., 2011.
- Orhan, Kübra Zümrüt, “Ehl-i Tasavvufun İbnü'l-Arabî'ye Yönelik Tenkitleri: Alâüddeve Simnâni Örneği”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, XXIII/2 (2019), ss. 631-649.
- Ögke, Ahmet, “Tasavvufta Yöneltilen Eleştiriler ve İbrahim Sarmış'ın “Tasavvuf ve İslam” Adlı Kitabı”, *İlim ve Sanat*, 41 (1996), ss. 70-76.
- Öztürk, Esmâ, “Tasavvufi Özeleştirî Örneği Olarak ‘Serrac’”, *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı -III-*, ed. Mahsum AYTEPE – Teceli Karasu, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019, ss. 199-210.

- Öztürk, Saygı, *Menzil, Bir Tarikatın İki Yüzü*, İstanbul: Doğan Kitap, 2019.
- Reis, Bedriye, “Sûfilere Yöneltilen Tenkitlere Bir Cevap: Akşemseddin Ve Def’u Metâini’s-Sûfiyye İsimli Eseri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/3 (2014), ss. 37-70.
- Sarmış, İbrahim, *Tasavvuf ve İslâm*, İstanbul: Ekin Yay., 2012.
- Saymaz, İsmail, *Şehvetiyye Tarikatı*, İstanbul: İletişim Yay., 2020.
- Sezen, Yümmi, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, İstanbul: İrfan Yay., 2019.
- Soğukoğlu, Fehmi, “Birgivi’nin Tasavvuf’a Dair Eleştirilerinin Arka Planı İbnü’l-Cevzi-Birgivi Karşılaştırması”, *Balıkesirli Bir İslam Alimi: İmam Birgivi -I-*, ed. Mehmet Babayiğit, Mehmet Özkan, Ali Çanakçı – Asem Abdelghany, Balıkesir, 2019.
- Şimşek, Halil İbrahim, “Türk Modernleşmesi Sürecinde Tasavvuf Alanında Ortaya Çıkan Bazı Yöntem Tartışmaları”, *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/9 (2006), ss. 7-40.
- Şimşek, Halil İbrahim – Zafer Erginli – Abdurrezzak Tek – Kadir Özköse, *Tasavvuf Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, İstanbul: Beyan, 2019.
- Tabakoğlu, Mehmet, “Nûreddinzâde’nin Simâvilik ve Ehl-i Sünnet Dışı Tasavvufî Hareketlere Yönelttiği Tenkitler Bağlamında Tasavvuf-Siyaset İlişkileri”, *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*, ed. Fuat Aydın, Metin Aydın – Muhammed Yetim, İstanbul: Mahya Yay., 2019, ss. 451-460.
- Türk, Filiz, “İbnü’l-Cevzi’nin Tasavvufa Yönelttiği Eleştiriler ve Bu Eleştirilere Sûflerin Cevapları”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2020.
- Uludağ, Süleyman, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1992, V, 238-241.
- , *Tasavvuf ve Tenkit*, İstanbul: Dergâh Yay., 2014.
- Uyar, Mehmet, “Şeyh Kavramına Yönelik Eleştiriler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2017), ss. 325-353.
- Yıldırım, Ahmet, “Tasavvufu Tenkit Kültürü”, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı -II-*, ed. Mahsum AYTEPE – Teceli Karasu, İstanbul: Ensar Yay., 2019.
- Yıldız, Mehmet, “İşârî Tefsirin Kabul Şartları Bağlamında Cemâl-i Halveti’nin Kısa Sürelere Getirdiği Yorumlar”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, XV/33 (2014).
- , “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Kur’an’a İşârî Yaklaşımlar; Cemal-i Halveti Örneği”, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu 08-10 Mayıs 2014 Bildiriler Kitabı*, ed. Mehmet Fatih Gökçek, Gümüşhane Üniversitesi Yay., 2014, ss. 536-545.
- Yıldız, Muhammed Ali, *Akşemsiddin’de Allah, Kâinat ve İnsan*, Ankara: Kalem Neşriyat, 2017.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, İstanbul: Erkam Yay., 2017.

Tasavvufa Yönelik Eleştiriler Bağlamında “Velâyet” Kavramının Kaynaklarda Ele Alınışı

Mehmet Şirin Ayış*

Öz

Tasavvuf, tarih boyunca bir taraftan İslam’ın yayılmasında önemli görevler icra etmiş, diğer taraftan Müslümanların büyük kıyımlar yaşadığı dönemlerde, onları ümmet şuuru ile bir arada tutup yeniden toparlanmalarını sağlamıştır. Bununla beraber hem geçmişte hem de günümüzde eleştirilerin odağı olmaktan da kurtulamamıştır. Şüphesiz bunun pek çok farklı sebepleri bulunmaktadır. Bazı tasavvufi gurupların tarihi süreçte hulul ve itihad inancına sapmaları, İbnü’l-Arabî ve bir kısım sufilerin bazı tasavvufi konularla ilgili yorumlarına yapılan eleştiriler, İslam dininin ana bünyesi içerisinde yer alan kutsiyet, velâyet ve keramet gibi bazı kavramların istismar edildiği ile ilgili tenkitler, Şia’nın, sufilerin sünni bir inanca mensub olmasından duyduğu rahatsızlıktan dolayı yapmış olduğu muhalefet, tekfirden aşırıya giden selefi gurupların tasavvuf karşıtlığı ve düşmanlığı gibi pek çok husus geçmişte olduğu gibi günümüzde de tasavvufu eleştirilerin hedefi haline getirmiştir. Bu çalışmamızda, hem geçmişte hem de günümüzde tasavvufa yönelik eleştirilerin odağında yer alan “veli” ve onun manevi konumunu ifade eden “velâyet” kavramının Kur’an ve Hadislerdeki kullanım şekli ile tasavvuf ve Şia düşüncesinde nasıl anlaşıldığı hususu üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Velâyet, Veli, Şia.

---

* Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (msayis@bingol.edu.tr)
ORCID: 0000-0002-4732-4577.

Tackling the Concept of "Walayah" in Sources in the Context of Criticism of Sufism

Abstract

Sufism has performed important duties in the spread of Islam on the one hand throughout history, on the other hand, it has kept Muslims together with the consciousness of the ummah and helped them to recover again during the periods of great rupture. However, it could not escape from being the focus of criticism both in the past and today. Of course, there are many different reasons for this. The deviations of some Sufism groups to the belief of hulul and ittihad in the historical process, the criticisms made to the comments of Ibn al-‘Arabī and some Sufis on some Sufi issues, the criticisms about the abuse of some concepts such as holiness, Walayah and Karama within the main body of Islam, Shia Many issues such as the opposition of Sufis due to the discomfort he felt due to the adherence of Sufis to a Sunni belief, the opposition and hostility of the Salafist groups who went to an extreme in takfir, have made Sufism the target of criticism today as in the past. In this study, we will focus on how the concept of "Walī", which is at the center of criticism of Sufism in the past and today, and "Walayah", which expresses its spiritual position, is understood in the thought of Sufism and Shia in the Quran and Hadiths.

Keywords: Sufism, Walayah, Walī, Shia.

مفهوم "الولاية" في المصادر ضمن سياق الانتقادات تجاه التصوف

المخلص

لقد لعب التصوف دوراً هاماً في انتشار الإسلام على مر التاريخ من جهة، وساهم في تأمين وحدة المسلمين من خلال وعي الأمة في الفترات التي نشأت فيها تصدعات بينهم من جهة أخرى. ومع ذلك، فإن التصوف كان ولا زال مركزاً للانتقاد. ولا شك أن لذلك أسباب عديدة. من أهم الأسباب التي جعلت التصوف هدفاً للانتقادات في الماضي وفي يومنا هذا أيضاً، انحياز بعض الجماعات الصوفية لمعتقد الحلول والاتحاد مع مرور الزمن، والانتقادات الموجهة لبعض الصوفية من أمثال ابن العربي بسبب آرائهم المختلفة حول بعض القضايا الصوفية، والانتقادات حول استغلال بعض المفاهيم الموجودة ضمن بنية الدين الإسلامي كالولاية والكرامة والقدسية، ومعارضة الشيعة الناتجة عن انزعاجهم من الصوفية السنة، عداوة الجماعات السلفية التكفيرية للتصوف. في هذا البحث، سنقف على مفهوم "الولي" ومفهوم "الولاية" الذي يعبر عن مكانته المعنوية كبعض المفاهيم التي تركز عليها الانتقادات تجاه التصوف في الماضي وفي يومنا هذا أيضاً، وسندرس استعمالهما في القرآن الكريم والأحاديث الشريفة وكيفية تناول الفكرين الصوفي والشيعي لهما.

الكلمات المفتاحية: التصوف، الولاية، الولي، الشيعة

Giriş

Tasavvuf, İslam’ın yayılma sürecinde çok önemli görevler icra etmiştir. İslam tarihi boyunca birçok sufi müşid değişik coğrafyalara hicret ederek buralara yerleşmiş, hayatları boyunca yaşadıkları yerlerde ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuş, farklı din ve milletlere mensub birçok insanın hidayetine vesile olmuşlardır. Özellikle Arap olmayan unsurların neredeyse tamamı tasavvuf vesilesi ile İslam’ı kabul etmişlerdir. Horasan bölgesi, Türkistan Coğrafyası, Hint alt kıtası, Balkanlar, Mağrip ve Kuzey Afrika’nın birçok bölgesinde İslamiyet tasavvuf kanalı ile ulaşmıştır. Keza günümüzde Avrupa’da, Amerika’da ve dünyanın pek çok yerinde insanlar tasavvuf ehlinin gayret ve çabaları ile İslam dini ile tanışmaktadırlar.

Diğer taraftan tasavvuf, Müslümanların büyük kırılmalar yaşadığı dönemlerde, onları ümmet şuurı ile bir arada tutmuş ve yeniden toparlanmaları noktasında önemli görevler icra etmiştir. Moğol sonrası süreçte Anadolu coğrafyasının İslamlaşması ve yurt olmasında tasavvuf ehlinin büyük çaba ve gayretleri olmuştur.

Tasavvuf, tarihte icra ettiği ilim ve irşad ve faaliyetler ile birlik ve beraberlik ruhunu inşa edip Müslümanları bir arada tutma gibi fonksiyonlarına rağmen, geçmişte olduğu gibi günümüzde de ciddi manada bir eleştiri, karşı çıkma hatta aleyhte bulunma durumu ile de karşı karşıya kalmıştır. Şüphesiz bu durumun pek çok farklı sebepleri olmuştur.

Tasavvufa yöneltelen eleştirileri kısaca şu başlıklar altında ele alabiliriz:

1. Tasavvufun kaynağı ile ilgili tenkitler: Bu tenkidi yapanlar, tasavvufun kaynağının eski Yunan, İran ve Hint dinlerine dayandığını, tasavvufun bu inançlardan etkilendiğini dile getirmektedirler.¹

2. Bizzat tasavvuf ehli tarafından dile getirilen eleştiriler: Bu eleştiri yapanlar, tasavvufun geçmişte iman, takva ve kulluğu esas alan, kullukta derinleşme, dünyaya sırt çevirme ve kalbi her türlü manevi kirden arındırma gibi bir yol olduğunu, ancak işin içine dünyevi beklenti ve çıkarları olan insanların girmesi ile bu yolun gerçek yolcularının sayısının azaldığını ve yoldan sapmaların olduğunu dile getirmektedirler.²

---

¹ Bkz. Dilaver Selvi, *Kur’an ve Tasavvuf*, Şule Yayınları, İstanbul 1997, 44-50.

² Kuşeyrî, Hucvirî, Gazzalî, Şaranî ve İmam Rabbanî gibi pek çok zat eserlerinde ehil olmayan kimselerin tasavvuf yoluna zarar verdiklerine dikkat çekmiş, bu kimseleri tasavvuf

3. Tasavvuf ehli olmayanlar tarafından tasavvufa yapılan eleştiriler: Bu eleştiriyi yapanlar, tasavvuf ehli olarak bilinen bazı kimselerin ilmi hayattan kaçmaları, sufi geçinen bazı gurupların hulul ve ittihad inancına sapmaları ile tasavvufta şeyhe intisab, velâyet, vahdet-i vücûd, , ricâlu'l-gayb, gibi konuları dile getirenlerin İslam'a zarar verdiklerini iddia edip bunu yapanlara ağır tenkitlerde bulunup bir kısmını küfür ile itham etmektedirler.³

4. Bazı tarikatlardaki sema, raks ve devran zikri gibi uygulamalardan dolayı yapılan tenkitler: Devran zikrinin, tarikat mensupları arasında giderek yaygınlaşması zâhir ulemâsının tepkisine yol açmış, bu uygulamayı reddetmek için aynı zamanda çeşitli eserler de kaleme alınmıştır. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbn-i Teymiyye (ö. 728/1328) Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573) ve Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) gibi ünlü âlimler devran karşısındaki tepkilerini sert şekilde ortaya koymuşlar, bazıları daha da ileri giderek raks ve devranı helâl sayanların kâfir olacağını iddia etmişlerdir.⁴

5. Tekfirci selefiliğin tasavvuf karşıtlığı: Günümüzde tasavvuf karşıtlığını yoğun bir şekilde dile getirenlerin başında bu tür dini guruplar gelmektedir. Bu anlayışın ilk dönem selef düşüncesinden farkı, aynı kaynağa ve çıkış noktasına sahip olmakla birlikte, içinden geldiği dinî telakkileri sadece tenkit etmez ya da onlara sadece karşı çıkmaz aynı zamanda bu düşüncüyü tamamen reddederler. Bunu yaparken de kendi meşruiyetlerini yine dinî metinlerin yorumu üzerinden gerçekleştirirler.⁵

Bu tür dini gurupların tasavvuf karşıtlığının bir başka sebebi ise tasavvuf düşüncesinin şiddeti bir metot olarak kabul etmemesidir. Zira bu tür guruplar dini metinleri farklı yorumlamadan kaynaklı olarak tekfiri öne çıkarmakta, bu durum

---

ehli olarak kabul etmeyip yanlışlarına dikkat çekmiş ve onları tenkit etmişlerdir. Selvi, *Kur'an ve Tasavvuf*, 51-60.

³ Bu tür eleştirileri yapanların başında İbn Hazm, İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve talebesi İbnü'l-Kayım gelmektedir. Tasavvufa yönelik sistemli ilk eleştiri kitabı İbnü'l-Cevzî'nin *Telbisü'l-İblis* isimli eseridir. Bkz. İbnü'l-Cevzi, *Telbisü'l-İblis*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2001.

⁴ Süleyman Uludağ, "Devran", TDV. İA. <https://islamansiklopedisi.org.tr/devran#1>. (06.05.2020). Sünbül Sinan Efendi ile dönemin İstanbul kadısı Sarıgürz Nüreddin Efendi arasında geçen devran zikri ile ilgili tartışmalar hakkında bkz. Hür Mahmut Yücer, "Sünbül Sinan", TDV. İA <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunbul-sinan>. (06.05.2020); Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, 374-376.

⁵ Tekfirci selefiliğini dini yorumu hakkında geniş bilgi için bkz. Halil Aydınalp, "Çağdaş Kural Dışı Tekfirciliğin Yapısal Unsurları Üzerine Bir Model Denemesi-I", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 49, 164.

ötekine karşı şiddeti bir metot olarak görmeye kadar varmaktadır. Maalesef bu anlayış günümüzde İslam coğrafyasının birçok bölgesinde mezhep ve meşrep farklılığından kaynaklanan bir kısım iç çekişmeleri beraberinde getirmektedir. Meselenin dini metinleri faklı yorumlamadan kaynaklı yönünün yanında jeostratejik boyutunun da olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu da üzerinde ayrıca düşünülmesi gereken bir husustur.⁶

6. Şia'nın tasavvufa muhalefeti: Bazı kaynaklar tasavvufun, Şiilikle, özellikle de On İki İmam Şiiliği ile birçok ortak yönünün olduğunu söylese de tasavvuf, sünni bir anlayış olarak gelişmiştir. Bu yüzden Şiiler, sufi düşünceye muhalefet etmişler, hatta bu muhalefeti düşmanlık seviyesine kadar taşımışlardır. On İki İmam Şiiliğinin tasavvufa yönelik muhalefeti, III./IX. asra yani On İkinci İmam'ın gaybubet-i suğra'sı olarak isimlendirilen zamana kadar uzanır. Aslında Şia'nın tasavvuf düşmanlığının en önemli yönü sûfilerin sünnî olması ve ilim irşad faaliyetlerinde sünni gelenek çizgisini takip etmeleri ile ilgilidir.⁷

7. Tasavvuf ehlinin kullandığı bazı kavram ve ıstıhlardan hareketle tasavvufa yapılan eleştiriler: Bu şekilde tasavvufa karşı çıkanlar, İslam dininin ana bünyesi içerisinde yer alan kutsiyet, velâyet ve keramet gibi bazı kavramların, geçmişte olduğu gibi günümüzde de istismar edildiğini ve bu şekilde tasavvuf üzerinden İslam dinine zarar verildiğini iddia etmektedirler. Bu şekilde düşünenler, tasavvufun, hermetik ve gnostik kaynaklı bir inanç olduğunu, dinin inanç, ibadet ve ahlak alanındaki temel esas ve ilkelerine alternatif akaid, ritüel ve ahlaki öğretiler ürettiğini, dine alternatif mistik bir yapı olduğunu, tasavvuf ehlinin manevi terbiye için ön gördüğü bir takım usul ve metotların da kurgudan öteye geçmediğini iddia etmektedirler.⁸

Bu çalışmamızda, hem geçmişte hem de günümüzde tasavvufa yönelik eleştirilen konulardan bir tanesi olan “velâyet” ile yine aynı kökten türeyen ve

---

⁶ Selefi-sufi kutuplaşması hakkında bkz. Sönmez Kutlu, “Türkiye’de Selefi-Sufi Kutuplaşması Karşısında Üçüncü Bir Yol: Akılcı-Reyci Geleneğin İhyası”, <http://www.sonmezkutlu.net>.

⁷ Tasavvufu eleştiren ilk İmâmî yazar Cemaleddin el-Murtazâ er-Râzî’dir. Bu durum daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Günümüzde, az da olsa bir kısım Şii âlim ve yazar, İbnü'l-Arabî'nin doktrinini, Şii ilahiyat ve felsefesi ile birleştirmeye çalışmaktadırlar. Bkz. Nasrullah Pürcevâdî, “On İki İmam Şiiliğinde Tasavvufa Muhalefet”, Çev. Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı:1, 2002 ss. 233-242.

⁸ Tasavvufa yönelik bu tür tenkit ve eleştiriler için bkz. Mahmut Ay, “Tasavvuftaki Kutsiyet İnanışlarına Yönelik Geleneksel Eleştiri Literatürü ve Meşruiyet Temelleri”, *İslam Düşünce ve Geleneğinde Kutsiyet, Velâyet ve Keramet*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2017, 252-253.

yakın anlam ilişkisi içerisinde bulunan “velî” kavramlarının kaynaklarda ele alınışı üzerinde durulacaktır. Evvela bunların sözlük ve ıstılah anlamları ile Kur’an ve Hadislerdeki kullanım şekli ortaya konacak daha sonra bu kavramların tarihi arka planı ve üzerinde geliştiği zeminin daha iyi anlaşılması için tasavvuf ehli ve Şia tarafından nasıl anlaşıldığı ile ilgili hususlara geçilecektir.

1. Kur’an ve Hadislerde Velâyet

Velî, “Arapça “v.l.y” kökünden türetilen bir isimdir. Kelime, "velâ-yelî-velyen" kökünden "bir şeye yaklaşmak", "veliye-yelî-vilâyeten" ve "velâyeten" kökünden ise "idare etmek, düzenlemek, işini üzerine almak, yardım etmek, sevmek anlamına gelmektedir. Kelime, "evlâ-yulî-ilâen" şeklinde if’al kalıbında kullanıldığında "vali atamak, bir işin idaresini birine bırakmak, vasiyet ve tavsiyede bulunmak, yetime vasi tayin etmek, birine iyilik etmek" gibi anlamlara gelir. Kelime, "tevellâ-yetevellî-tevellîyen" kalıbında ise "yüz çevirmek, bir şeye bağlı kalmak, birine yardım etmek, sevmek, işini üzerine almak, velî edinmek” gibi manalara gelmektedir.⁹

Velâyet ise "v.l.y" filinden türeyen bir mastar olup sözlükte, yardımcı olmak, sevmek, dostluk kurmak, yakınlık, himaye etmek, korumak, birinin işlerini üstlenmek ve akrabalık tesis etmek” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰

Arapçadaki (el-velâ) ve (et-tevâlî) mastarları dikkate alınarak anlam verildiği zaman iki veya daha fazla şeyin, aralarına kendilerinden olmayan herhangi bir şeyin bulunmayacağı şekilde husule gelmesi, meydana gelmesi ya da ortaya çıkması” gibi anlamlara gelir.¹¹

Tasavvufî bir ıstılah olarak “velî” sözcüğü iki şekilde kullanılmaktadır. “Birincisi, kelime fail vezninden geldiği kabul edilirse, araya isyan girmeksizin, ibadet ve kulluğa kesintisiz bir şekilde devam eden kimse anlamına gelir. İkincisi ise mef’ul manasına fail vezninden geldiği kabul edilirse, kesintisiz bir şekilde Cenab-ı Hakk’ın ihsan ve lütuflarına mazhar olan kimse demektir. Bu anlamda velî, mümkün olduğu kadar Allah’a ve O’nun sıfatlarına vakıf, kullukta daim,

⁹ Musa Koçar, *Kur’an’da Velî Kavramı*, Arayışlar (İnsan Bilimleri Araştırmaları), Yıl: 5, Sayı: 9-10, Isparta 2003, 159; Cengiz Gündoğdu, *Tasavvufta Velâyet Kavramı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1992, 1-8.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, Daru’s-Sadr, Beyrut ts. XV, 406.

¹¹ Râgıp el-İsfahânî, *Müfredat: Kur’an Kavramları Sözlüğü*, Çev: Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul 2012, 1588-1590.

isyandan uzak, lezzet ve şehvetlere dalmaktan yüz çevirmiş olan kimse” demektir.¹²

Bu anlamı ile velâyet: “Hakkın, kulunu, kulun da Mevla’sını dost edinmesi, Allah ile kulu arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluk, Allah’ın, kulun (ibadet, taat gibi) işlerini kendi üzerine alması, kulun da Allah’ın velîsi vekili olması gibi anlamlara gelir. Bütün müminler Allah’ın dostlarıdır şeklindeki bir velâyet umumi, yalnızca Allah’ın seçkin kulları Allah’ın dostlarıdır şeklindeki bir velâyet hususi, Peygamberlere mahsus bir velâyet ise velâyet-i enbiya şeklinde ifade edilir.”¹³

“Velî ve velâyet kavramları, Kur’an-ı Kerim’de hem tekil hem de çoğul olarak kullanılmakta olup türevleri ile beraber seksen yedi ayette geçmektedir. Bunları kırk altı tanesinde, Allah’ın insanlara dostluğu ve yardımı, üç tanesinde, insanların Allah’a dostluğu, on ayette insanlarla şeytan arasındaki dostluk, diğerlerinde ise iyi veya kötüler arasındaki dostluk anlamında kullanılmıştır.”¹⁴

Kavramlar, “Kur’an’da, velî,¹⁵ evliyâ,¹⁶ velâyet,¹⁷ gibi değişik biçim ve formlarda pek çok ayette geçmektedir. Bu kalıp ve formlarda dost, yardımcı ve vekil gibi farklı anlamlarda kullanılmışlardır. Kavramın bu şekilde farklı anlamlarda kullanılması aynı zamanda ifade ettiği anlam ve önemden de kaynaklanmaktadır.”¹⁸

Mesela Yunus suresinde geçen: “İyi bilin ki, Allah’ın velî kullarına (evliya) hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır. Onlar, îmân edip günahlardan sakınmakta olan kimselerdir. Dünya hayatında da, ahirette de en büyük müjde onlardır. Allah’ın kelimelerinde size verdiği sözlerde değişme yoktur. İşte büyük kurtuluş ancak budur”¹⁹ ifadesinde “evliya” dostluk anlamında kullanılmıştır.

---

¹² Seyyid Şerif Cücanî, *Ta’rifat*, tercüme: Abdülaziz Mecdi Tolun, Litera Yayıncılık, İstanbul 2014, 114.

¹³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005, 378.

¹⁴ Hayrettin Karaman vd. *Kur’an Yolu Meal-Tefsir*, DİB. Yayınları, Ankara 2016, III, 118.

¹⁵ Bakara, 2/107, 257.

¹⁶ Kehf. 18/102; Şura, 9/4; Nisa, 4/139; Maide, 5/51, 57, 82.

¹⁷ Enfal, 8/72.

¹⁸ Velâyet kelimesinin Kur’an ayetlerinde farklı biçim ve anlamlarda kullanılması hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Sürmeli, “Kur’an-ı Kerim’de Velâyet Kavramı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3 Sayı: 9 Temmuz-Aralık 2002, 306.

¹⁹ Yunus, 10/62-64.

Ayette geçen, “Allah’ın velî kullarına hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır” ifadesi, bu kimselerin Allah’tan başka dost ve velî tanımadıkları, Allah’a karşı gelmekten korkup sakındıkları ve Allah’tan başka hiçbir şeyden çekinmedikleri için Allah da onları kendisine dost olarak kabul etmiştir anlamında kullanılmıştır.”²⁰

Araf suresi 196. ayette geçen “Şüphesiz ki benim velîm (dost ve yardımcım), Kitâb’ı (Kur’ân’ı) indiren Allah’tır ve O, bütün sâlih kimselere velîlik eder”²¹ ifadesi ise özellikle velî kelimesi ve aynı kökten gelen “yetevellâ” fiili kullanılarak müminlerin yüce Allah’a olan sevgi ve bağlılıklarıyla O’nun kendisine inanıp bağlanan iyi kullarına (sâlihîn) olan sevgisi, koruyuculuğu ve lütufkârları dile getirilmektedir.”²²

Bakara suresi 257. ayetinde geçen “Allah, iman edenlerin dostudur, onları zulümattan (küfür karanlıklarından) nura (imana) çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları ise tağuttur (Allah’ın yerine tuttıkları şeylerdir), onları nurdan zulümata çıkarırlar. İşte onlar ateş ehlidirler. Onlar orada ebedî olarak kalıcıdır”²³ ifadelerinde ise “velî” kelimesi velayeti altındaki insanı koruma, menfaatini gözetme, yardımcısı olma, tarafını tutma, sahiplenme ve gerektiğinde temsil etme anlamında kullanılmıştır.”²⁴

Kur’an-ı Kerim’de geniş bir kullanım alanına sahip bu kavramlar hadislerde de yer almıştır. Burada konumuza ışık tutması açısından hadis kitaplarında yer alan, velîlerin sahip oldukları özellikler hakkında bilgi veren ve tasavvuf ehlinin de velî ve evliya kavramlarına delil olarak kullandıkları bazı hadisi şeriflere yer vereceğiz.

Birincisi, İbn Abbas’tan rivayet edilen şu hadistir: Bir adam Hz. Peygambere: “Ey Allah’ın Resulü, Allah’ın velîleri kimlerdir” diye sordu. Allah Resulü: “Görüldükleri zaman Allah Teâlâ’nın hatırlanıp zikredilmesine sebep olan kimselerdir” buyurdu.”²⁵

²⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV, 2731.

²¹ Araf, 7/196.

²² Hayrettin Karaman vd. *Kur’an Yolu Meal-Tefsir*, DİB. Yayınları, Ankara 2016, II, 646.

²³ Bakara, 2/257.

²⁴ Karaman vd. *Kur’an Yolu Meal-Tefsir*, I, 407.

²⁵ Abdullah b. Mübarek, *Kitabu’z-Zühhd*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ts.172; İbn Mâce, *Zühhd*, 4.

Münavî, bu hadisin şerhi ile ilgili şu bilgileri verir: “Velîlerin üzerinde Allah’ı hatırlatan güzel bir görüntü ve heybet vardır. Kendilerine bakıldığı zaman hayırlı işler ve ameller akla gelir. Bir meclise gittiklerinde Allah’ın zikri ile beraber giderler. Konuşmaları zikirdir. Devamlı zikir hali içindedirler ve bu halden manevi feyiz alırlar. Onlarla karşılaştığım zaman sana Allah’ı ve ahireti hatırlatırlar. Nefsine ve dünyaya esir birisi ile karşılaştığın zaman o da sana dünyayı hatırlatır.”²⁶

İkincisi, Ebu Hureyre’den rivayet edilen şu hadistir: “Her kim benim velî kullarımdan birine düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim. Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en çok hoşuma gideni, ona farz kıldığım amelleri eda etmesidir. Kulum bana nafil ibadetlerle yaklaştırmaya devam eder, bunun sonucunda ben onu severim. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alır, korurum. Ben yapacağım bir şeyde, mümin kulumun ruhunu kabzetmedeki tereddüdüm kadar hiç tereddütte düşmedim. O ölümü sevmez, ben de onun sevmediği şeyi sevmem”.²⁷

Bu hadis, tasavvuf ehli tarafından velî ve velâyet kavramlarını içermesi açısından önemli bir kaynak olarak kabul edilir.²⁸

Bu hadis ile ilgili müstakil bir eser yazan Muhammed b. Ali Şevkânî (ö. 1250/1834), eserinde velî, velâyet, keramet gibi kavramları ele aldıktan sonra velâyet ile nübüvvet arasındaki münasebet ile kurbîyet ve muhabbete vesile olan ameller gibi pek çok hususu geniş bir bakış açısı ile ele almıştır.²⁹

Üçüncüsü ise Ebu Davud’ta geçen şu hadisi şeriftir. Allah Resulü şöyle buyurdu: “Allah’ın kullarından öyle kimseler vardır onlar ne Peygamber ne de şehittirler. Fakat kıyamet gününde, Allah katındaki makamlarından dolayı nebiler ve şehitler onlara gıpta edeceklerdir”. Ashab: “Ey Allah’ın Resulü onların kim olduğunu bize haber ver dediler. Bunun üzerine Allah Resulü şöyle buyurdu:

²⁶ Ali el-Münavî, *Feyzül Kadir Şerhu'l-Camiis-Sağir*, Daru'l-Ma'rifeti, Beyrut 1972, 3/81, No: 2801.

²⁷ Buharî, Rikak, 38; İbn Mâce, *Fiten*, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/256.

²⁸ Hadiste velîlerle ilgili birçok hususa dikkat çekilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Dilaver Selvi, *İslam Kaynaklarında Velâyet ve Keramet*, Hoşgörü Yayınları, İstanbul 2012, 20-22; Bedriye Reis, “Muhaddis ve Mutasavvıf Gözüyle Bir Hadis”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2004, ss. 205-224.

²⁹ Geniş bilgi için bkz. Şevkânî, *Katru'l-Velî alâ Hadisi'l-Velî*, Beyrut 1435/2014.

“Onlar öyle bir topluluk ki, aralarında bir akrabalık, alıp verecekleri mal, mülk olmaksızın, Allah için birbirlerini severler. Allah’a yemin olsun ki onların yüzleri nurludur ve kendileri nur üzerindedirler. İnsanlar korktuğu zaman onlar korkmazlar, insanlar üzüldüğü zaman onlar mahzun olmazlar” buyurdu.”³⁰ Ardından şu ayeti okudu: “Dikkat edin, Allah dostlarına korku ve hüznün yoktur”.³¹

Yukarıda ifade edilen ayeti kerime ve hadisi şeriflerde velî olarak ifade edilen kimselerin bazı özelliklerine işaret edilmektedir. Buna göre velî, Allah dostudur, Allah, onun işlerini görmeyi uhdesine almak suretiyle onu hem kendisine dost yapmış hem de korumasına almıştır. Velî ise araya herhangi bir fasıla koymadan Allah’a ibadet ve itaat etmek suretiyle Allah’a dost olmuştur. Bu yüzden Allah için sever, Allah için düşmanlık eder ve Allah’tan başka hiçbir şeyden korkmaz. Aslında zikredilen bütün bu ameller, iman eden her mümine farzdır ve her müminden imkânları ölçüsünde bunları yaşaması istenmektedir. Zira Kur’an, Tevbe suresi 100. ayetinde bu hasletlere sahip olanları “sabikun” ve “evvelun” şeklinde ifade etmektedir.³²

2. Tasavvuf Düşüncesinde Velâyet

Kur’an-ı Kerim ve Hadisi şeriflerde dost, yardımcı, iman etmiş, takva sahibi, ibadet ehli ve görüldüğünde Allah’ı hatırlatan kimseler şeklinde ifade edilen velî ve onun manevi konumunu ifade eden velâyet kavramları, tasavvuf düşüncesinde iki farklı anlam alanı ile karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, zühd dönemindeki kullanımı, İkincisi ise kavramın özel bir terim olarak kullanıldığı dönemdir.³³

Zühd döneminde, bir kısım insanların dünyaya karşı aşırı ilgi ve alaka göstermesine bir tepki olarak tasavvuf ehli kimselerin kendilerini daha çok ibadete vermeleri, onların, ibadet ehli Allah dostları şeklinde bilinmesine yol açmış ve bu şekilde amel ve ibadette derinleşenlere “velî”, onların ulaştığı manevi makama da “velâyet” denmiştir.

³⁰ Ebu Davud, *Buyu’*, 78; Hakîm, Müstedrek, IV/170.

³¹ Yunus, 10/62.

³² Selvi, *İslam Kaynaklarında Velâyet ve Keramet*, 24-25.

³³ Velâyet kavramının tasavvuf düşüncesinde bu şekilde dönemlere ayrılması ile ilk dönem sufilerinden Serrâc, Kelâbâzî, Kuşeyrî ve Hucvirî gibi zatların nübüvvet ve velâyet kavramları hakkındaki görüşleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Faruk Sancar, *Nübüvvet ve Velâyet Merkezli Kelam-Tasavvuf Tartışmaları Fahreddin er-Râzî ve İbnü’l-Arabî Örneği*, Sarkaç Yayınları Ankara 2011, 80-94.

Kuşeyrî'ye göre “velî, “feil” vezninde ismi mef’uldür. Bu manaya göre velî, Hakk Teâlâ'nın onun işlerini görmeyi uhdesine aldığı kimsedir. Allah, velîsini bir lahza bile nefsi ile baş başa bırakmaz, velîsinin işlerini görmeyi ve gözetmeyi bizzat üzerine alır. Eğer velî “feil” vezninde ismi failin mübalağalı sığası şeklinde ele alınırsa bu durumda velî, araya herhangi bir fasıla koymadan Allah'a ibadet ve itaat işini uhdesine alan ve buna devam eden kişi olarak anlaşılır. Buna göre bir kimsenin velî olması için her iki manadaki velîlik vasfına haiz olması icab eder. Yani velî, gücünün son noktasına kadar Allah'ın hukukuna riayet eder. Allah da gerek emniyette gerekse de sıkıntıda velîsini devamlı muhafaza eder.”³⁴

Hucvirî'ye göre de “velî kelimesi hem ism-i mef’ul manasında “feil” vezninde hem de mübalağa ile ism-i fail manasında “feil” vezninde kullanılabilir. Birinci manaya göre Allah, kullarını sever ve onları asla terk etmez. İkinci vezindeki manaya göre ise kul, Allah'a ibadet ve kulluk etmeyi üstlenir, Allah'ın hukukuna riayet eder ve O'ndan başka her şeyden yüz çevirir. Bu durumda kul mürid, Allah, murad olur. Yani velî fail manasına kullanılırsa seven, dost edinen ve işleri gören anlamına gelir. Mef’ul manasına kullanılırsa sevilen, dost edinilen ve işleri görülen demektir.”³⁵

Hucvirî, bütün ehl-i sünnet uleması ve tasavvuf yolunun muhakkiklerinin, velîlerin nebilere tabi olduklarını, onların davetlerini tasdik ettiklerini, enbiyanın, evliyadan üstün olduğunu, zira velâyetin nihayetinin nübüvvetin bidayeti olduğunu, bütün nebilerin aynı zamanda evliya oldukları gibi hususlarda icma ve ittifak ettiklerini ifade eder. Ona göre tasavvuf ehlinden olup, velîleri nebilerden üstün gören fırkalarla, Allah'ın, kulun bedenine nüzulünü caiz gören hulul ve ittihad ehli olanlar Allah'ın lanetlediği sapık guruplar ve şeytanın dostu kimselerdir.³⁶

Tasavvuf ehli, süreç içerisinde bu kavramların istismar edilmemesi için velî olacak kişide bir takım şartlar aramışlar. Buna göre; “velî, Allah'a ibadet ve kulluk noktasında derinlikli bir hayat yaşasa bile, zahiri hükümlere ve şer'i adaba saygılıdır ve bunları titizlikle yerine getirir. Velî, masum değildir, ama mahfuzdur. Yani Allah, onları günaha düşmekten değil, ama düştüğü günaha

³⁴ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul 1999, 348.

³⁵ Ali b. Osman Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcub*, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul 1996, 327.

³⁶ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcub*, 356-357.

ısrar etmekten korur. Velî, keramet sahibi olduğunu iddia edip keramet gösteremez. Allah, kendisine bazı lütuf ve ikramlarda bulunsa, bunu bir imtihan olarak görür. Bu yüzden bu tür ikramları nefsinden değil, Rabbinden bilir.”³⁷

Daha sonraki dönemlerde velî ve velâyet kavramları tasavvuf düşüncesinde özel bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Zaten tasavvufa velâyet kavramı bağlamından yöneltilen eleştiriler de kavramın bu şekilde kullanılması ile ilgilidir.

Kavramların tasavvuf düşüncesinde özel bir anlamda kullanılmasının ne zaman başladığı hususunda da bazı tartışmalar var. Bir kısım kaynaklar bu kavramların, Hakîm Tirmizi'nin (ö 320/932) Hatmu'l-Velâye eseriyle birlikte tasavvufi düşüncenin önemli bir konusu hâline geldiğini, İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve daha sonra onun çizgisindeki sûfilerle farklı boyutlar kazanarak devam ettiğini söyler.³⁸ Diğer bir kısım kaynaklara göre ise velâyet meselesi, İmamlık fikri üzerinden Şii düşünce ile beraber ortaya çıkmıştır.³⁹ Bazıları da velâyet fikrinin h. II. ve III. asır sufileri ile beraber başladığını ileri sürmektedirler.⁴⁰

Genel kabule göre velâyet ve bu bağlamda Hatmu'l-evliya konusu, sufiler tarafından nübüvvet-velâyet ilişkisi bağlamında ortaya atılmış bir fikir olarak kabul edilmektedir. Bu anlayışa göre nasıl ki peygamberliğin bir sonu ve peygamberlerin de bir sonuncusu vardır, aynen bunun gibi nübüvvetin sona ermesiyle onların mirasını devralan ve nitelik yönüyle de onlara benzeyen evliyanın da bir sonuncusunun olması gerekir.⁴¹

Hakîm Tirmizî, bu konuyu eserlerinde sistemli bir şekilde ele alan kişi olarak kabul edilir. Tirmizî, Hatmu'l-Velâye adlı eserinde nübüvvet konusu ile

³⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 379.

³⁸ Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2004, 528; Mustafa Çakmaklıoğlu, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî Et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye Fî Islâhı Memleketi'l-İnsâniyye”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 7 (2006), Sayı: 17, 283.

³⁹ Bu fikri savunanlara göre hatm-ı velâyet görüşü, Şia'nın imamet anlayışının tesiriyle gelişmiş ve tasavvuf çevrelerinde kendisine taraftar bulmuştur. Geniş bilgi için bkz. Kamil Mustafa Şeybi, *es-Sılatu beyne't-Tasavvufî ve't-Teşeyyüi*, Daru'l-Maarif, Mısır 1969, 339-448; Haşim Ma'ruf, *Beyne't-Tasavvufî ve't-Teşeyyüi*, Daru'l-Kalemi, Beyrut 1979, 60-240.

⁴⁰ Bu görüşü ortaya atanlara göre velâyet fikri, Fudayl b. İyaz, Ma'ruf el-Kerhî, Haris el-Muhasibî, Zünnun el-Mısri, Bayezid el-Bistamî ve Cüneyd-i Bağdadî gibi sufilerle birlikte ortaya çıkmıştır. Bkz. Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, 676.

⁴¹ Salih Çift, “Tasavvufta Velâyet Kavramı”, *Bursa' da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü – 2*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa 2003, 136.

beraber velayet konusunu da ele almıştır. Eerin dördüncü cildinde bu konu ile ilgili yüz elli yedi tane soru sorduktan sonra bu sorulara herkesin cevap veremeyeceğini ifade edip kendisi de bu soruları cevapsız bırakmıştır.⁴²

Tirmizî’ye göre, Hz. Peygamber, bütün peygamberlerin hâtemidir. Onun vefatından sonra ümmetinden kırk kişi onun yerine geçecektir. Bunların sayıları tükenip zeval vakti gelince Allah, seçtiği ve kendisine yakın kıldığı bir velî gönderir. Bu kimseye hatmu’l-velaye de verilmiştir. Hz. Peygamberin nübüvvet sıdkı olduğu gibi bu kimsenin de velâyet sıdkı vardır. Şeytan, ona musallat olamaz, nefis, onu velâyet mertebesinde indirip, zevkinin peşine düşüremez. Tirmizî’ye göre nasıl ki Hz Peygamber bütün velîlerin seyididir, bu zat da bütün velîlerin seyididir. Nasıl ki Hz. Peygamber her konuda diğer peygamberlerden öndeydi, bu zat da diğer velîlerin önündedir.⁴³

Tirmizî, hatmu’l-evliya konusundaki fikirlerinden dolayı başta İbn Teymiyye olmak üzere pek çok âlim tarafından ciddi anlamda eleştirilmiştir. İbn Teymiyye, Tirmizî’yi, fazilet ve marifet ehli bir zat olarak kabul etmekle beraber hatmu’l-evliya konusundaki sözlerinden dolayı eleştirmiştir. Ona göre hatmu’l-evliya iddiası aslı olmayan batıl bir davadır. Bu tür fikirlerin, kitap ve sünnete yeri yoktur. Bunları iddia etmek açıkça sapıklıktır.⁴⁴

Tirmizî’den sonra gelen İbnü’l-Arabî, Tirmizî’ye ait velî, velâyet ve hatmu’l-evliya gibi fikirleri kendince bir sistem kurarak daha da ileriye taşımıştır. Ona göre Allah, yeryüzünde birçok tür yaratmıştır. İnsan türü içerisinde en seçkin kullar resullerdir. Çünkü onlar hem nebilik hem velîlik hem de iman makamında bulunurlar. Resulün sahip olduğu makam Âdem’den kıyamet gününe kadar Hakk’ın tecelli ettiği makamdır. Ona göre bu makam son peygamber Hz. Muhammed’in sahip olduğu kutupluk makamıdır. Çünkü o, hem resullük hem nebilik hem de velîlik makamında olup kıyamete kadar geçerli olacak dini ve değişmeyecek şeriatı ortaya koymuştur. Bütün peygamberler de onun bu şeriatının kapsamına girmiş ve onunla yükümlü olmuşlardır. Onun vefatı ile beraber resullük ve nebilik sona ermiştir ancak velîlik devam etmektedir.⁴⁵

⁴² Hakîm et-Tirmizî, *Kitabu Hatmi’l-Evliya*, Tahkik: Osman İsmail Yahya, Matbaatü’l-Katulikiyye, Beyrut 1965, 142-326; Sancar, *Kelam-Tasavvuf Tartışmaları*, 96.

⁴³ Tirmizî, *Kitabu Hatmi’l-Evliya*, 342-346.

⁴⁴ İbn Teymiyye, *Mecmûatü’l-Fetâvâ*, Haz: Amir el-Cezzâr-Enver el-Bâz, Dârü’l-Vefâ, Mansûra 2005, XI, 223.

⁴⁵ İbnü’l-Arabî, *Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, Haz: Ahmed Şemseddin, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, III, 9-10; İbnü’l-Arabî, *Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, Çev. Ekrem Demirli, Litera

İbnü'l-Arabî'ye göre Hz. Peygamberin vefatı ile resullük ve nebilik bittiğinden dolayı Allah, bazı peygamberleri bedenleri ile geride bırakmış ve yaşatmıştır. Bunlar da İdris, İsa, İlyas ve Hızır'dır. Bunlar Hz. Muhammedin getirdiği Hanif dinine uyarlar. Hz. Peygamberin vefatından sonra âlem, bu peygamberler vasıtası ile korunur. Bu dört kişiye kutup denir. Allah, bunlardan birincisi ile iman, ikincisi ile velâyeti, üçüncüsü ile nübüvveti ve dördüncüsü ile de risaleti korur. Hepsini de birlikte de Hanif dinini korur.⁴⁶

Ona göre her dönemde bu ümmet içinden başta bu dört peygamber olmak üzere, Âdem'in, Nuh'un, İbrahim'in, meleklerden de Cebrail, Mikail ve İsrail'in kalbi üzerinde olan ve onlara naib olan biri vardır. Bu naibler de pek çok tabaka olup, farklı hallere sahiptirler ve her tabaka kendilerinde görülen hal ve makamlara göre özel bir isme sahiptirler. Bu tabakalar da: Kutup, İmam, Evtad, Ebdâl, Nakib, Nüceba, Havarî, Recebî, Hatemî, Ricaller,⁴⁷ Melamiler, Fakirler, Sufiler, Abidler, Zahidler ve Velilerdir.⁴⁸

İbnü'l-Arabî, her ne kadar velîliği yukarıda sayılan guruplar içerisinde bir sınıf olarak ele alsada ona göre velîlik genel bir mertebedir ve bu anlamda bütün resul ve nebiler aynı zamanda velî sıfatına da sahip olup velâyet makamında bulunan kimselerdir. Bu yüzden velîleri sınıflandırırken birinci guruba resulleri, ikinci guruba nebileri, üçüncü guruba sıddıkları, dördüncü guruba ise Müslüman kadın ve erkeklerin tamamı dâhil eder.⁴⁹

İbnü'l-Arabî, velîlik ve velâyet kavramları ile ilgili görüşlerinin önemli bir kısmını Fütûhâtü'l-Mekkiyye adlı eserinde Hakîm Tirmizî'nin, tasavvuf ehli

---

Yayıncılık, İstanbul 2015, , 6, 109-112. Bundan sonraki dipnotlarda *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'nin Ekrem Demirli çevirisi, *Fütûhât*, Demirli şeklinde verilecektir.

⁴⁶ İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, III, 9-10; *Fütûhât*, Demirli, 6, 109-112.

⁴⁷ İbnü'l-Arabî, nefesler âleminin adamları başlığı altında, Ricalu'l-Gayb, Ricalu'l-Kuvvet, Ricalu'l-Atfi'l-İlahi, Ricalu'l-Heybeti ve'l-Celal, Ricalu'l-Feth, Ricalu'l-Ula, Ricalu'l-Esfel, Ricalu'l-İmdadi'l-İlahi şeklinde uzun bir liste halinde bu ricallerden ve onların manevi görevlerinden bahseder. Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, III, 18-25; *Fütûhât*, Demirli, 6, 126-139.

⁴⁸ İbnü'l-Arabî, eserinde saydığı bu guruplar hakkında yerine göre hem detaylı bilgi verir hem de onların manevi görevlerinden bahseder. Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, III, 11-37; *Fütûhât*, Demirli, 6, 112-160.

⁴⁹ İbnü'l-Arabî, ayet ve hadisler ışığında Müslüman erkek ve kadınları: Mümin, itaat eden, sadık, sabreden, sadaka veren, oruç tutan, Allah'ın sınırlarını koruyan, zikreden, tevbe eden, temiz olan, Allah yolunda seyahat eden, rükû ve secde eden, iyiliği emredip kötülüğü yasaklayanlar şeklinde sıralar. Bu vasıflara haiz olanların tamamı hakkında detaylı bilgi verir ve onları veliler sınıfına dâhil eder. Bkz. *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, III, 37-61; *Fütûhât*, Demirli, 6, 160- 204.

olmayan bazı kimselerin dile getirdiği konularla ilgili olarak hazırlamış olduğu yüz elli beş soruya verdiği cevaplar içerisinde ele alır. Ona göre bu sorular ancak manevi zevk ve tecrübe yolu ile bilinebilir.⁵⁰

Birinci soruda, “velîlerin menzillerinin kaç tane olduğu” hususuna cevap verir. Ona göre velîlerin menzilinın sayısı ile ilgili olarak tasavvuf ehlinin üzerine ittifak ettiği husus, bunların altı ana tabaka olduğudur. Bunlar da kutup, imam, bedel, nakib, necib ve ricallerdir. Velîlerin sayısı ise üç yüz elli altıdır. Bunlar da daha önce de ifade edildiği gibi peygamberlerden Âdem, Nuh, İbrahim, meleklerden ise Cebrail, Mikail ve İsrail’in kalbi üzerinde bulunurlar. Bunlar da kendi aralarında üç yüz, kırk, yedi, beş, üç ve bir kişi şeklinde sınıflandırılırlar.⁵¹

On üçüncü soruda, “Hz. Muhammed, nebiliğin hatemi olmayı hak ettiğine göre velîliğin hatemi olmayı kim hak eder” meselesine cevap verir. Ona göre hatem iki kısımdır. Birincisi, Allah’ın genel anlamda velîliği kendisi ile bitirdiği hatemdir. İkincisi ise Allah’ın, Muhammedî velîliği bitirdiği hatemdir. Genel velîliğin mutlak hatemi İsa peygamberdir. O, ahir zamanda Hz. Muhammedin şeriatı üzere nebi bir velî olarak kendisinden sonra hiçbir velî gelmeyecek şekilde iner. Muhammedî velîler de bu konuda ona ortakdır. Dolayısıyla genel velâyetin bir başı, nebi olan Âdem peygamberdir, diğer başı ise yine bir başka nebi olan İsa peygamberdir. Ona göre Allah, Hz. Muhammed ile yasa koyucu nebiliği sona erdirdiği gibi, Muhammedî hatem ile de Muhammedî velîliği sona erdirmiştir. Bu yüzden velîlerin bir kısmı İbrahim, bir kısmı Musa, bir kısmı ise İsa peygambere varistir. Bunlar Muhammedî hatemden sonra da var olacaklardır.⁵²

On beşinci soruda, “hatemin sebebinin ve anlamının” ne olduğuna cevap verir. Ona göre hatem düşüncesinin temel dayanağı şudur: “Dünyada bulunan her şeyin bir başlangıcı bir de sonu vardır. Dünyada bulunan şeylerden biri de şeriattır. Allah, şariat indirmeyi Hz. Muhammedin şeriatı ile sonlandırmış ve Hz. Muhammed nebilerin sonuncusu olmuştur. Hz. Muhammed bütün insanlığa gönderildiği için artık ondan sonra gelecek her nebinin hükmü velî hükmüne inmiştir.” İbnü’l-Arabî’ye göre beklenen bu velî, Mehdi değildir. Çünkü Mehdi,

⁵⁰ İbnü’l-Arabî, *Fütühâtü’l-Mekkiyye*, III, 61-208; *Fütühât*, Demirli, 6, 207-429, 7, 15-89.

⁵¹ İbnü’l-Arabî, *Fütühâtü’l-Mekkiyye*, III, 63; *Fütühât*, Demirli, 6, 210.

⁵² İbnü’l-Arabî, *Fütühâtü’l-Mekkiyye*, III, 75; *Fütühât*, Demirli, 6, 236.

peygamberin soyundan gelecektir. Hatem makamındaki son velî ise Hz. Peygambere neseben değil amelen bağlı olan kişi olacaktır.⁵³

On sekizinci soruda, “resullerin makamının karşısında velîlerin makamının nerede olduğuna” cevap verir. Ona göre Allah katında mertebeler, iman, velîlik, nebilik ve resullük olmak üzere dört kısma ayrılır. Buradaki sıralamanın ölçüsü ise Allah’ı bilme ve birlemedir. Bu yüzden Allah’ı bilenlerin ilk mertebesinde önce velîlik, sonra iman, sonra nebilik, sonra resullük gelir. İbnü’l-Arabî’ye göre şekilci bilginler bu sıralamayı iman, velîlik, nebilik ve resullük şeklinde yapmışlardır ancak onların bu görüşü isabetli değildir. Bu yüzden ne şekilde olursa olsun Allah’ı bilen ve birliğini tasdik eden herkes velîlik dairesi içerisindedir ve mertebelerin en üstünü elde etmiştir.⁵⁴

İbnü’l-Arabî, *Fususul-Hikem*’de Şit kelimesindeki nefis hikmetini anlatırken Allah’ın insanlara olan ihsan, ikram ve bağışlarının ya Zat ya da Esmâ-i Hüsnâ yönünden olacağını, Zati tecellilerin sonsuz olmadığını ve bunların ilahi tecellilere bağlı olduğunu ifade eder. Ona göre Hakk’ın aynasından zuhur eden bu tecellileri ilmi ve istidadı yeterli olmayan kimseler göremezler, görseler de gördükleri şey kendi suretlerinden ibaret olur. Dolayısıyla Hakk’a ait bu ilimleri ancak resullerin ve velîlerin sonuncusu görebilir. Bu zat da Hatemu’l-Enbiya olan Hz. Muhammed’dir. Resul ve nebiler bu ilmi Hz. Muhammed’in nuru ile görürler. Evliyadan bunu görenler ise Hatemu’l-Evliyanın nuru ile görürler. Her ne kadar Hatemu’l-Evliya, dinin hükümleri konusunda Hatemu’r-Resulün şeriatına bağlı olsa da bu durum onun makamında bir noksanlık meydana getirmez. Çünkü Hatemu’l-Evliya, bir bakımdan Hatemu’r-Resulden aşağı olsa da bir bakımdan da ondan üstündür.⁵⁵

İbnü’l-Arabî, Üzeyir kelimesindeki kader hikmetinin aslını anlatırken bir şeriat getirmekle görevli nebilik ve resullük mesleğinin sona erdiğini, geriye sadece velâyetin kaldığını ifade eder. Ona göre bir nebinin şeriat kurma görevi dışında bir mesele hakkında konuşması onun irfan sahibi bir velî olması yönünü gösterir. Bu durumda o nebinin velâyet ve irfan yönü sadece resul ya da şeriat sahibi bir nebi olması yönünden daha ileridedir. Dolayısıyla velîlik nebilikten üstündür derken bunu kast ettiğini, yoksa nebiye bağlı olan bir velînin hiçbir

⁵³ İbnü’l-Arabî, *Fütühâtü’l-Mekkiyye*, III, 76; *Fütühât*, Demirli, 6, 239.

⁵⁴ İbnü’l-Arabî, *Fütühâtü’l-Mekkiyye*, III, 79; *Fütühât*, Demirli, 6, 245.

⁵⁵ İbnü’l-Arabî, *Fusu’l-Hikem*, Tahkik: Ebu’l-Ala Affi, Daru’l-Kütübi’l-Arabiyye, Beyrut 1980, 62; İbnü’l-Arabî, *Fusu’l-Hikem*, tercüme ve şerh: Ahmed Avni Konuk, haz: Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İFAV 2010, 204- 216.

zaman onu geçmesi ve ondan daha yüksek bir mertebede olmasının söz konusu olamayacağını açıkça ifade eder.⁵⁶

İbnü'l-Arabî de velîlerin dereceleri ve hatmu'l-evliya konuları başta olmak üzere bazı fikirlerinden dolayı başta İbn Teymiyye olmak üzere pek çok kimse tarafından çok şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir.⁵⁷ Hatta bazı görüşlerinden dolayı İbn Teymiyye tarafından tekfir dahi edilmiştir.⁵⁸

Hem Hakîm Tirmizî hem de İbnü'l-Arabî'nin velî ve velâyet konusu ile ilgili görüşleri genel anlamda Kur'an ve hadislerin manasına uygun ve ilk dönem Müslümanlarının anladığı şekilde olsa da asıl eleştirildikleri husus velî kavramı ile ilgili düşüncelerini ortaya koyarken velîlerin dereceleri ve mertebeleri ile hatmu'l-evliya konusunda kendilerinden önce dile getirilmeyen fikirler ortaya koymalarıdır.

Günümüzde bu alanla ilgili yapılan çalışmalar, tasavvuf ehlinin Hakîm Tirmizî ve İbnü'l-Arabî tarafından dile getirilen ve kendilerine geniş yetkiler verilen kutup, gavs, nüceba, nukeba, abdal ve rical gibi kavramların, Kur'an ve Sünnet kaynaklı olmayıp daha çok bu konularda söz söyleyen kişilerin ictihad, keşif ve tecrübelerine dayandığını ortaya koymaktadır.⁵⁹

Kanaatimizce Hakîm Tirmizî ve İbnü'l-Arabî'nin yazdıklarının doğruluğu, yanlışlığı ve dindeki yeri kadar yaşadıkları dönemi ve o dönemin şartlarında onları bu tür konuları yazmaya sevk eden nedenleri de iyi bilmek lazımdır. Bununla beraber şunu da ifade etmekte gerekir ki bahse konu hususlar o günkü toplumun gündemini ne kadar meşgul ettiği bilinmez ancak günümüz

---

⁵⁶ İbnü'l-Arabî, *Fusu'l-Hikem*, 135. İbnü'l-Arabî'nin “Velâyet ve Nübüvvet” ile ilgili görüşleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. *El-Velâyetü ve'n- Nübüvvetü inde İbnü'l-Arabî*, Fransızcadan Arapçaya tercüme eden: Dr. Ahmed et-Tib, Daru Kubbetu'z-Zerkai, Marakeş Mağrib, ts.

⁵⁷ İbnü'l-Arabî'ye yapılan eleştiriler hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Akman, *İbn-i Arabî*, Ekin Yayınları, İstanbul 2017; Ömer Yılmaz, “İbnü'l-Arabî Hakkında Yapılan Eleştirilere İbrahim Kûrânî'nin Yaklaşımı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Yıl: 9 (2008), Sayı: 21, ss. 363-388; Çağfer Karadaş, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin İtikâdı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Yıl: 9 (2008), Sayı: 21, ss. 67-94.

⁵⁸ İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, XI, 156-310; Mustafa Çakmaklıoğlu, “İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velâyet Hakkındaki Görüşleri ve İbn Teymiyye'nin Bu Husustaki Eleştirileri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Yıl: 9 [2008], Sayı: 21, ss. 213-255.

⁵⁹ Selvi, *Kur'an ve Tasavvuf*, 133, 186, 202.

Müslümanlarının uğraşmaları gereken bundan daha önemli meselelerinin olduğu kesindir.

3. Şia'da Velâyet

Şia'da velâyet, Hz. Peygamberin vefatından sonra yerine kimin geçeceği tartışması ile ortaya çıkan ve zamanla imamet fikrine dönüşen bir konudur. Bu fikir, özellikle İmamiye Şia'sında çok önemli bir yer tutmaktadır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet başkanlığına kimin geçmesi gerektiği hususu Müslümanlar arasında problem olmuş, daha sonraları Müslümanların kendi aralarında bölünmesine, Şiilik ve Haricilik gibi ilk fırkaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁶⁰

Fırkaların ortaya çıkması ile beraber imamet Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin hakkı olduğunu iddia edenler Şia mezhebini oluşturmuştur. Ancak bu gurup imamet kiminle ve nasıl devam edeceği konusunda kendi içinde tartışmalar yaşamış ve bu tartışmalar, Şia'yı Zeydilik, İsmaililik, ve İmamiye olarak üç kola ayırmıştır. Önceleri siyasî olarak devam eden bu ihtilaf, daha sonraları itikadî bir mesele haline dönüşmüştür.⁶¹

İmamiye Şia'sının "İmamet" konusunu temellendirirken öne sürdüğü iddialarından bir tanesi Maide suresinde geçen "*Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Resulüdür ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâtı veren müminlerdir*" ayetidir.⁶² İmamiye, bu ayeti, Hz. Ali ve onun soyundan gelen tüm imamların imametini ispat bağlamında kullanır. Onlara göre bu ayet Hz. Ali hakkında nazil olmuştur. Ayette geçen "veli" yani dosttan kasıt ise Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerdir.⁶³

Şia, bu ve benzeri bazı iddiaları öne sürerek imamet anlayışını yani hükümler hakkının Allah tarafından nass ile belirlenen bir zümreye verildiğini ve bu zümreye mensup olan bireylerin de masum (günahsız) olduklarını iddia etmektedir. Onlara göre imamların günahsız ya da hatasız oluşları, egemenliği Allah adına kullanıyor olmalarından kaynaklanmaktadır.⁶⁴

⁶⁰ Selim Özarlan, "Şia'nın Dinî Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları", *Kelam Araştırmaları*, Yıl: 3: Sayı: 1 (2005), ss. 41-60.

⁶¹ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, 178.

⁶² Maide, 5/55.

⁶³ Metin Bozan, *İmamiye Şia'sının İmamet Tasavvuru*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2007, 55-57.

⁶⁴ Özarlan, "Şia'nın Dinî Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları", 43.

Aslında Şia'nın bu yaklaşımı, imametın peygamberliğin devamı olduğunun kabulüdür. Çünkü Şiî itikadınca imamet ve velâyet, nübüvvet gibi Allah tarafından verilen ilahî, manevî ve ruhânî bir makam ve mevki olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden de imam, ilâhî emir ve İslâm peygamberinin tayini ile belirlenir. Onlara göre bu hak kamuoyuna ya da bir takım bireylerden oluşan şurâyâ devredilemeyeceği gibi şahsî vasiyet ve tavsiyeyle başkasına da verilemez.⁶⁵

Şiî inanışta “velâyet kelimesi, on iki imama muhabbet etmek, akide ile ilgili meselelerde onların yolunda yürümek, itikatta ve amelde onları örnek almak olarak kabul edilir. Bu manada velâyet, on iki imamı Allah'ın dostları, yakınları, sevilen kulları yapan dini şefkat ve muhabbeti ifade eder. Velâyet ehli ise on iki imamı kendilerine dost ve rehber edinenleri ifade eder. Bu inanışta olanlara göre bu imamlar aynı zamanda kendilerini sevenler için de rehberdirler. Hatta bu anlamı ile “velâyet” ebedi, peygamberin vazifesi olan nübüvvet ise sınırlı farz edilir. Bu yönü ile velâyet, Şia mezhebinin beş temel prensibinden biri olarak kabul edilir”⁶⁶

Şiî düşüncenin bir başka yönü ise, peygamberin, nübüvvet, risalet ve velâyet olmak üzere üç vasfa sahip olması, nebinin şahsında bulunan risalet vazifesinin ise nebinin ve imamın vazifesi olarak iki kısma ayrılması inancıdır. Onlara göre risalet görevi ile vazifelendirilen nebinin zahiri şeriatı bildirmekten başka bir fonksiyonu yoktur. O, bundan başka bir şey yapmaz. Bu şeriatın batını ve deruni anlamını açıklamak, hakiki hüviyetine ve gerçek anlamına dönüştürmek vazifesi sadece İmam'a aittir. Bu yüzden Hz. Peygamberin vefatı ile nebilik son bulmuş, velâyet müessesesi ve imamet halkası başlamıştır.⁶⁷

Şia'da bu şekilde anlamını bulan velâyet ve imamet meselesi ile ilgili özellikle İmamiye Şia'sında üç temel görüş öne çıkmaktadır:

Birincisi: “Hz. Peygamber, şeriatın bir kısım sırlarını beyan etmiş, diğerlerini ise zamanı gelmediği için izahlarını vekillere bırakmıştır. Bu yüzden İmamlar, Hz. Peygamberin kendilerine şeriatın sırlarını bıraktığı vekillerdir.”⁶⁸

⁶⁵ Özarslan, “Şia'nın Dinî Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları”, 46.

⁶⁶ Henry Corbin, “Şiilikte Velâyet Kavramı”, tercüme: Sabri Hizmetli, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26 (1983), 717.

⁶⁷ Corbin, “Şiilikte Velâyet Kavramı”, 719-720.

⁶⁸ Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da Siyasî İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, Hisar Yay. İstanbul, 55.

İkincisi: “Vekillerin her söylediği, İslam şeriatıdır. Çünkü bunların söyledikleri, peygamberliği tamamlamaktadır. Bunların sözleri Hz. Peygamberin sözleri gibidir. Zira bunların söyledikleri, Hz. Peygamberin kendilerine emanet ettiği dinî sırlardır. Onlar konuşurken, Hz. Peygamberden aldıklarını konuşur ve onun özellikle kendilerine emanet bıraktığı şeyleri izah ederler.”⁶⁹

Üçüncüsü ise “İmamlar, dinin umumî hükümlerini hususileştirebilirler, mutlak hükümleri sınırlandırabilirler. Hüküm koyma bakımından imamların bu mertebede olduklarını düşünen İmamîler, imamlarının hata yapmaktan, unutmaktan, günah işlemekten berî olduklarına ve imamın kendisine hiçbir şüphe arız olmayan temiz ve temizleyen bir zat olduğuna inanırlar ve bu hususta ittifak içindedirler.”⁷⁰

Şia'nın bu görüşleri günümüzde “Nazari İrfan” ya da “Doktriner Tasavvuf” düşüncesi altında devam etmektedir. Bu görüşü savunanlara göre “nazarî tasavvuf, İslam geleneğinde, kelam ve felsefede olmayan, fakat her ikisinin konularıyla farklı bir perspektiften ilgilenen bir ilimdir. Dolayısıyla bu bilgiler, Kur'an, Sünnet ve erken devir mutasavvıfların eserlerinde ortaya çıkmış, Hâkim Tirmizî gibi zatların eserlerinde şekil almış ve İbnü'l-Arabî'nin elinde bütün ayrıntıları ile ortaya çıkmıştır.”⁷¹

Bu iddia sahiplerine göre “bu bilgi, İslam geleneğinde Hz. Peygamber tarafından başta Hz. Ali olmak üzere bir kısım sahabeye, daha sonraki nesiller tarafından da tasavvuf büyüklerine, oradan da kendi devirlerinde tasavvufun kutupları olan Şii imamlara tevdi edilmiştir.”⁷²

Nazarî tasavvuf düşüncesi de neticede velâyet meselesini İmamîye Şia'sının görüşlerine benzer bir şekilde ele alıp konuyu İmamlara bağlamaktadır. Bu anlayışa göre nazarî tasavvuf farklı bir ilim olup Hz. Ali ve onun soyundan gelen imamlara verilmiştir. Aslında bütün bu çabaları, Şia'nın ehli beyt imamları ve onların masumiyet inancını tasavvufî alana çekme gayretlerinin bir sonucu olarak okumak da mümkündür.

Bu konu ile ilgili bir diğer önemli husus ise tarihi süreç içerisinde Şia'daki imâmet ve velâyet düşüncesinin İslam tasavvuf düşüncesini etkileyip

---

⁶⁹ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 55.

⁷⁰ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 56.

⁷¹ Seyyid Hüseyin Nasr, “Nazari İrfan Doktriner Tasavvuf ve Bu Günkü Önemi”, İngilizceden çeviren, Adnan Arslan, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, İstanbul 2004, 1-2.

⁷² Nasr, “Nazari İrfan Doktriner Tasavvuf, 3.

etkilemediği meselesidir. Bazı kaynaklara göre Şiiilerle sufilerin Irak ve İran coğrafyasında uzun süre iç içe yaşamış olmaları bir kısım sufilerin Şia'nın imamet ve velâyet gibi bazı görüşlerinden etkilenmiş olabileceklerini ileri sürmektedirler.⁷³

Özellikle Hakîm Tirmizî ve İbnü'l-Arabî'nin velayet konusundaki görüşlerinden hareketle böyle bir sonuca ulaşma konusunda bir takım iddialar ileri sürülmektedir.⁷⁴

Ancak Tirmizî'nin, Allah'ın varlığına ve birliğine inanan herkesi Allah'ın dostu ve sevgilisi olarak görmesi ve bütün müminleri Allah'ın evliyası olarak kabul etmesi fikri, onun velâyeti yalnızca imamlara tahsis eden Şii düşünceye yakın olmasından ziyade bu düşünceye bir tepki olarak okumak da mümkündür.⁷⁵

Yine İbnü'l-Arabî'ye ait yukarıda da ifade edilen beklenen velinin Mehdi olmayacağı, çünkü Mehдинin peygamberin soyundan geleceği hâlbuki Hatem makamındaki son velinin ise Hz. Peygambere neseben değil ama amelen bağlı olan bir kişi olacağı görüşü, onun Şia'nın imamet ve velâyet konusundaki düşünce ve inançlarına ne kadar uzak olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir.⁷⁶

Sonuç

Tasavvuf, hem İslam'ın tebliğ ve irşadında hem de Müslümanların dini duygu ve heyecanlarının diri tutulmasında önemli görevler icra etmiştir. Bununla beraber gerek menşei ile ilgili tartışmalar gerekse de tasavvuf ehli olarak bilinen bir kısım gurupların yanlış tutum ve davranışları sebebiyle hem geçmişte hem de günümüzde ciddi tenkit ve eleştirilerin hedefi olmaktan da kurtulamamıştır.

Tasavvufa yönelik eleştiriler dün olduğu gibi bu gün de yarın da olacaktır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus tasavvufun dışındaki bazı tartışma alanlarının zemini iyice araştırılmadan o hususla ilgili ortaya çıkan bütün olumsuzlukların tasavvufa mal edilmesidir. Kanaatimce velâyet kavramında da durum böyle olmuştur.

Velî kavramı, Kur'an Kerim ve hadisi şeriflerde; Allah'ın, işlerini görmeyi uhdesine almak suretiyle kendisine dost yapıp korumasına aldığı kişi

---

⁷³ Sancar, *Kelam-Tasavvuf Tartışmaları*, 148.

⁷⁴ Sancar, *Kelam-Tasavvuf Tartışmaları*, 101-102.

⁷⁵ Çift, “Tasavvufta Velâyet Kavramı”, 121-123.

⁷⁶ İbnü'l-Arabî, *Fütühâtü'l-Mekkiyye*, III, 76; *Fütühât*, Demirli, 6, 239.

olarak ifade edilir. Dolayısıyla velî, araya herhangi bir fasıla koymadan Allah'a ibadet ve itaat etmek suretiyle Allah'a dost olan kimse olarak tarif edilir.

Bütün ayet ve hadislerde velîlerin öne çıkan en bariz özellikleri, Allah'a teslim oluşları ile Muhammedî bir ahlaka sahip olmalarıdır. Allah'a teslim olan da Allah'tan gelen bütün emir ve yasakları kabul etmiş demektir. O halde bütün Kur'an ayetleri aynı zamanda Allah'ın velî kullarına hitap etmektedir. Bu durumda Kur'an ve hadislerde ihlas, sabır, şükür, tevazu, kanaat, rıza, zikir gibi ne kadar amel varsa bunların hepsi aynı zamanda velînin sahip olduğu özellikleri anlatıyor demektir. Tasavvuf ehli de genel itibari ile meseleyi bu şekilde anlamışlardır.

Daha sonraki dönemlerde velî ve velâyet kavramları bir kısım tasavvuf ehli tarafından özel bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle Hakîm Tirmizî ve İbnü'l-Arabî tarafından dile getirilen ve kendilerine geniş yetkiler verilen kutup, gavs, nüceba, nukeba, abdal ve rical gibi kavramlar, Kur'an ve Sünnet kaynaklı olmayıp bunların çoğu bu konularda söz söyleyen kişilerin ichtihad, keşif ve tecrübelerine dayanmaktadır.

Velî ve velâyet kavramı ile ilgili önemli hususlardan bir tanesi de Şia'nın bu kavramlara yüklediği anlamdır. Zira Şia, velâyeti imamet fikri ile beraber ele almakta, imamet ve velâyeti, nübüvvet gibi Allah tarafından verilen ilahî bir makam ve mevki olarak kabul etmektedirler. Bu yüzden Hz. Peygamberin vefatından sonra yerine Hz. Ali ve daha sonraki süreçte de onun soyundan gelen imamların geçmesi gerektiğini savunmaktadır. Şii inanışta, peygamber; nübüvvet, risalet ve velâyet olmak üzere üç vasfa sahiptir. Hz. Peygamberin vefatı ile nebilik son bulmuş, velâyet müessesesi ve imamet halkası başlamıştır.

Aslında Şia'da velâyet kavramına yüklenen anlam, Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya atılmış, dinî olmanın ötesinde Haşimi-Emevî kavgasından kaynaklanan siyasî bir anlamdır. Nitekim bazı Şii guruplar başta hilafet meselesi olmak üzere pek çok konuyu itikadî bir alana çekerek meseleyi bağlamından koparmışlardır.

Görüldüğü gibi gerek Sünni düşüncede gerekse de Şia'da velâyet kavramının ayet ve hadislerde ifade edildiği anlamın dışında özel bir anlamda kullanılması beraberinde pek çok problemi de getirmiştir.

Bu yüzden başta velâyet olmak üzere Kur'an-ı Kerim ve hadislerde net olarak ifadesini bulmayan tartışmalı konular ele alınırken Allah'ın yerine canlı-

cansız hiçbir varlığa kutsiyet atfedilemeyeceği, vahye mazhar olması hasebiyle Hz. Peygambere ait ismet ve masumiyet sıfatlarının başkaları için kullanılamayacağı ve başkalarına ait söz ve eserlerin delil ve hüküm açısından Kur'an-ı Kerim ile eş değer tutulamayacağı gibi tevhid, nübüvvet ve vahye dair İslam'ın temel inanç esasları ile ilgili hususlara ters düşmemesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abdullah b. Mübarek. *Kitabu'z-Zühd*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Akman, Mustafa. *İbn-i Arabî*, Ekin Yayınları, İstanbul 2017.
- Ateş, Süleyman. *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2004.
- Ay, Mahmut. “Tasavvuftaki Kutsiyet İnanışlarına Yönelik Geleneksel Eleştiri Literatürü ve Meşruiyet Temelleri”, *İslam Düşünce ve Geleneğinde Kutsiyet, Velâyet ve Keramet*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2017, ss. 247-287.
- Aydınalp, Halil. “Çağdaş Kural Dışı Tekfirciliğin Yapısal Unsurları Üzerine Bir Model Denemesi-I”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 49, ss. 161-182.
- Bozan, Metin. *İmamiye Şia'sının İmamet Tasavvuru*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2007.
- Corbin, Henry. “Şülikte Velâyet Kavramı”, tercüme: Sabri Hizmetli, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26 (1983) ss. 717-726.
- Cürcanî, Seyyid Şerif. *Ta'rifat: Tasavvuf Istılahları*, Tercüme: Abdülaziz Mecdi Tolun, Litera Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Çakmaklıoğlu, Mustafa. “İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velâyet Hakkındaki Görüşleri ve İbn-i Teymiyye'nin Bu Husustaki Eleştirileri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Yıl: 9 (2008), Sayı: 21, ss. 213-255.
- _____, Mustafa. “Muhyiddin İbnü'l-Arabî Et-Tedbirâtü'l-İlahiyye Fî Islâhı Memleketi'l-İnsâniyye”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 7 (2006), Sayı: 17, ss. 283-302.
- Çift, Salih. “Tasavvufta Velâyet Kavramı: Hakîm Tirmizî Örneği”, *Bursa' da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-2*, Bursa Kültür Sanat Ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa 2003, ss. 116-150.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslam'da Siyasî İtikadî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, Hisar Yayınevi, İstanbul ts.
- El-Hakîm, Suad. *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- El-Münâvî, Ali. *Fezül Kadir Şerhu Camu's-Sağir*, Daru'l-Ma'rifeti, Beyrut 1972.
- El-Velâyetü ve'n- Nübüvvetü inde İbnü'l-Arabî*, Fransızcadan Arapçaya tercüme eden: Dr. Ahmed et-Tîb, Daru Kubbetü'z-Zerkai, Marakeş Mağrib, ts.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Katru'l-Velî alâ Hadisi'l-Velî*, Beyrut 1435/2014.
- Et-Tirmizî. Hakîm. *Kitabu Hatmi'l-Evliyai*, Tahkik: Osman İsmail Yahya, Matbaatu'l-Katolikiyye, Beyrut 1965.

- Gündoğdu, Cengiz. *Tasavvufta Velâyet Kavramı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1992.
- Hücvîrî, Ali b. Osman. *Keşfu'l-Mahcub*, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul 1996.
- İbn-i Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut ts.
- İbn-i Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, Hazırlayan: Amir el-Cezzâr-Enver el-Bâz, Dârü'l-Vefâ, Mansûra 2005.
- İbnu'l-Cevzi, *Telbisü'l-İblis*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2001.
- İbnü'l-Arabî, *Fusu'l-Hikem*, Tahkik: Ebu'l-Ala Afifi, Daru'l-Kütübî'l-Arabiyye, Beyrut 1980.
- _____, *Fusu'l-Hikem*, tercüme ve şerh: Ahmed Avni Konuk, haz: Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İFAV 2010.
- _____, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Çev. Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul 2015.
- _____, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Haz: Ahmed Şemseddin, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- İsfahânî, Râğıp. *El-Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Çev: Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul 2012.
- Karadağ, Çağfer. “Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin İtikâdı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Yıl: 9 (2008), Sayı: 21, ss. 67-94.
- Karaman, Hayrettin. vd. *Kur'an Yolu Meal-Tefsir* 1-5, DİB. Yayınları, Ankara 2016.
- Koçar, Musa. *Kur'an'da Velî Kavramı*, Arayışlar (İnsan Bilimleri Araştırmaları), Yıl: 5, Sayı: 9-10, Isparta 2003, ss. 159-184.
- Kuşeyri, Abdülkerim. *Kuşeyri Risalesi*, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul 1999.
- Kutlu, Sönmez. “Türkiye’de Selefi-Sufi Kutuplaşması Karşısında Üçüncü Bir Yol: Akılcı-Reyci Geleneğin İhyası”, <http://www.sonmezkutlu.net>.
- Ma’ruf, Haşim. *Beyne't-Tasavvufî ve't-Teşeyyui*, Daru'l-Kalemi, Beyrut 1979.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. “Nazarî İrfan Doktriner Tasavvuf ve Bu Günkü Önemi”, İngilizceden çeviren, Adnan Arslan, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, İstanbul 2004, ss. 1-25.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.
- Özarlan, Selim. “Şia'nın Dinî Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları”, *Kelam Araştırmaları*, Yıl: 3: Sayı: 1 (2005), ss. 41-60.
- Pürcevâdî, Nasrullah. “On İki İmam Şiiliğinde Tasavvufta Muhalefet”, Çev. Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı:1, 2002, ss. 233-242.
- Reis, Bedriye. “Muhaddis ve Mutasavvıf Gözüyle Bir Hadis”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2004, ss. 205-224.
- Sancar, Faruk. *Nübüvvet ve Velâyet Merkezli Kelam-Tasavvuf Tartışmaları Fahreddin er-Râzî ve İbnü'l-Arabî Örneği*, Sarkaç Yayınları Ankara 2011.
- Selvi, Dilaver. *İslam Kaynaklarında Velâyet ve Keramet*, Hoşgörü Yayınları, İstanbul 2012.
- _____, Dilaver. *Kur'an ve Tasavvuf*, Şule Yayınları, İstanbul 1997.

Şeybi, Kamil Mustafa. *es-Sılatu beyne't-Tasavvufi ve't-Teşeyyui*, Daru'l-Maarif, Mısır 1969.

Uludağ, Süleyman. "Devran", TDV. İA. <https://islamansiklopedisi.org.tr/devran#1>. (06.05.2020).

_____, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005.

Yılmaz, Ömer. “İbnü'l-Arabî Hakkında Yapılan Eleştirilere İbrahim Kûrânî'nin Yaklaşımı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Yıl: 9 (2008), Sayı: 21, ss. 363-388.

Yücer, Hür Mahmut. "Sünbül Sinan", TDV. İA <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunbul-sinan>. (06.05.2020).

Dâvûd el-Kayserî'nin Tâiyye Şerhinde “İttihâd Makâmı”*

Zeliha Öteleş**

Öz

Osmanlı entelektüel geleneğinin oluşmasında İbn Arabî ve İbnü'l-Fârız te'siri, Dâvûd el-Kayserî'nin te'lifleri aracılığıyla. Osmanlı Devletinin ilk baş müderrisi olması, bu te'sirin yaygın ve kalıcı olmasını sağlamıştır. İbn Arabî'nin Türk düşüncesi üzerindeki te'sirleri hakkında yapılan çalışmalar devam ederken; İbnü'l-Fârız te'siri ihmâl edilmiş görünmektedir. Osmanlı entelektüellerinin, İbnü'l-Fârız'ın en meşhur kasidelerinden olan *Hamriyye* (Kasîde-i Mîmiyye) ve *Tâiyye* (et-Tâiyyetü'l-Kübrâ) kasideleri üzerine te'lif ettikleri onlarca şerhin mevcüdiyetini görmek, İbnü'l-Fârız te'sirinin sâdece bir boyutudur.

Sûfîlerin tenkîd edilmelerine sebep olan “ittihâd” mefhumunun Dâvûd el-Kayserî nazarından İbnü'l-Fârız beyitleriyle nasıl şerh edildiğini ele aldığımız bu çalışmada, İbnü'l-Fârız beyitlerinde “vahdet” ve “ittihâd” kavramlarının birbiriyle olan ilişkisine işâret edilecektir. İbnü'l-Fârız her ne kadar vahdet-i vücûd mektebi içinde zikredilmese de beyitlerinin ekseriyetle vahdet-i vücûd mektebine mensup şârihler tarafından şerh edilmesi, sûfî şâirin bu mektep içindeki te'sirinin aktarılmasını gerekli kılmıştır.

İbnü'l-Fârız'ın vahdet-i vücûd anlayışına etkileri üzerine uzun soluklu çalışmalar gerektiği muhakkaktır. Bu anlayışın Osmanlı Devleti'ndeki ilk mümessili olan Dâvûd el-Kayserî nazarından İbnü'l-Fârız beyitlerinde “ittihâd makâmı” hakkındaki bu kısa çalışmamızın asıl gâyesi, vahdet-i vücûd anlayışının şekillenmesinde İbnü'l-Fârız te'sirini hatırlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Dâvûd el-Kayserî, İbnü'l-Fârız, İttihâd, Seyr u sülûk.

---

* Bu çalışma, 9-10 Mayıs 2015 yılında, İznik'te tertîp edilen Uluslararası Dâvûd el-Kayserî Sempozyumunda sunulan tebliğin genişletilmiş şeklidir

** Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi. zoteles@adiyaman.edu.tr

Union Station (maqām ittihad) in Davud al-Kayseri's Commentary on Taiyya

Abstract

In the formation of Ottoman's intellectual tradition Ibn Arabi and Ibn al-Farid's have an impact on, by way of commentary of Davud al-Kayseri. To being chief of mudarris Ottoman Empire, that impact made it extensive and permanent. The researchs while continuing about impact of Ibn Arabi's on Turkish thoughts, impact of Ibn Farid's desolated. The Ottoman intellectuals, most famous eulogies of Ibn al-Farid's Hamriyye (Kaside-i Mîmiyye) and Tâiyye (at-Tâiyyetü'l-Kübrâ), its just one side to see entity of Ibn al-Farid's impact, tens of elaborated in that commentary of eulogies.

In this study we consider, occasioned to Sufis critique "union" conception in the sight of Davud al-Kayseri with verses of Ibn al-Farid, in that verses "unity" and "union" to pointed at the the relations between that concepts. Ibn al-Farid even thought not mentioned in wahdat al-wujud (unity of existense) school with the main of verses it is make it essential to inside of the commentary sufi poets from the commentators elaborated to member of the wahdat al-wujud school.

It is absolutely necessary to make a long term research about impact of Ibn al-Farid's on wahdat al-wujud. Purpose of our short work, "the maqam of union" the couplets of Ibn Farid in the sight of Davud-i Kayseri, who was the representative of this understanding in the Ottoman Empire, is to remind impact of Ibn al-Farid shaping and understanding wahdat al-wujud.

Keywords: Davud al-Kayseri, Ibn al-Farid, Union, Seyr ü Suluk

مقام الاتحاد في شرح داود القيصري على التائية

ملخص

أثر ابن عربي وابن الفارض بشكل واضح في تكوّن الثقافة العثمانية عن طريق كتب داود القيصري، فهو أول مدرّس في العهد العثماني، ولهذا، أصبح تأثيره مستمراً باستمرار الأبحاث حول تأثير ابن عربي في الفكر التركي، مع إهمال تأثير ابن الفارض عليه. كما شرح المثقفون العثمانيون أشهر قصائد ابن الفارض -الخميرية والتائية- وغيرهما من القصائد على اختلافها.

يتناول هذا البحث، شرح داود القيصري أبيات ابن الفارض من خلال مفهوم الاتحاد الذي نقده المتصوفة، كما يُشير إلى علاقة مفهوم الاتحاد والوحدة في أبيات ابن الفارض التي لم يذكرها في وحدة الوجود، لكن شارح هذا المكتب قد شرح أكثر أبياته وبين أثرها.

لا شك أن مفهوم وحدة الوجود عند ابن الفارض يحتاج إلى بحث مطوّل، لكن غاية هذا البحث القصير، هو فقط التركيز على تأثير ابن الفارض في تشكيل هذا المفهوم من خلال أول ممثل لهذا المنظور في الدولة العثمانية وهو داود القيصري.

كلمات مفتاحية: داود القيصري، ابن الفارض، الاتحاد، السير والسلوك

Giriş

Ömer İbnü'l-Fârız (ö. 632/1235) aslen Hamâli, Kahire'de dünyaya gelmiş ve orada medfûn bulunan, Arap Tasavvuf Edebiyatında *Sultânü'l-âşîkin* ismiyle meşhur sûfî şâirdir.¹ İbnü'l-Fârız'ın torunu Şeyh Ali tarafından bir araya getirilen kasîdelerinin yer aldığı *Dîvânı* dışında bir eseri bulunmamaktadır. Kasîdeler arasında 761 beyitle en hacimli ve en muğlak ibârelerin yer aldığı *et-Tâiyyetü'l-Kübrâ* veya *Nazmü's-sülûk* olarak da isimlendirilen kasîdesi üzerine İbn Arabî takipçileri şerhler yazmışlardır. Sadreddîn-i Konevî, İbnü'l-Fârız'ın bu kasîdesini şifâhî olarak şerh eden ilk şârihtir. Kitâbî ilk şerh ise Konevî'nin takriz² yazdığı, Fergânî (ö. 699/1300)'nin şerhidir.³ Dâvûd el-Kayserî (ö. 751/1350), *İbnü'l-Fârız Dîvânı*'nın en hacimli kasîdesi olan *et-Tâiyyetü'l-Kübrâ* isimli kasîdeyi şerh etmeden evvel uzun sayılabilecek bir “Mukaddime”⁴ kaleme almıştır. “Mukaddime”nin başlarında tasavvuf ilminin tanımı, konusu, meseleleri ve ilkeleri ile sûfî muhakkiklerin bâzı ıstılahlarına yer vermiştir. Bu çalışmada, Dâvûd el-Kayserî'nin ele aldığı tüm kavramları incelemek mümkün olamayacağı için İbnü'l-Fârız'ın “hulûl” fikrine düştüğü iddiasıyla tenkid ve tekfir⁵ edildiği husûs olan “ittihâd” kavramının tercih edilmesi cihetine gidildi. Tevhîdin sırlarının tefrîk makâmında, tecrîd ile her türlü kisveden ve kalıptan soyutlanarak seyr u sülûk yapan sûfîlerin “ittihâd” meselesine yaklaşımı sûfî şâirin beyitleri ile aktarılmaya çalışılacaktır.

¹ Ömer İbnü'l-Fârız'ın hayatı hakkında geniş bilgi için bakınız: Zeliha Öteleş, “Abdülganî en-Nâblusî Şerhi Bağlamında İbnü'l-Fârız'ın Kasîde-i Tâiyye'sinde Seyr u Sülûk”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Danışman: Mustafa Tahralı, İstanbul, 2014, s. 15-46.

² “Konevî'nin Takrizi”, Fergânî, *Meşârikü'l-Derâri el-zuhar fî Kasf Hakâik Nazm el-Dürer*, tahkik; Celâlüddin Aştîyânî, Meşhed: Encümen-i Felsefe ve İrfân, 1987, s. 5-6.

³ Fergânî'nin bu şerhi hakkındaki çalışma için bakınız: Zeliha Öteleş, “Fergânî'nin et-Tâiyyetü'l-Kübrâ Şerhinde Konevî Etkisi”, *II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*, 2014, s. 185-190.

⁴ Bu Mukaddime için bakınız: Dâvûd Kayserî, *Mukaddimât, er-Resâil* içinde (haz. Mehmet Bayraktar), Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 1997, s. 25; *Risâle fî İlmi't-Tasavuf, er-Resâil* içinde, s. 107; *Risâle fî Ma'rifeti Mahabbet'l-Hakika, er-Resâil* içinde, s. 137; *Esâsu'l-Vahdâniyye ve Mebne'l-Ferdâniyye, er-Resâil* içinde, s. 149; *Nihâyetü'l-Beyân fî Dirâyeti'z-Zamân, er-Resâil* içinde, s. 163; *Tahkiku Mâi'l-Hayât ve Keşfü Esrâri'z-Zulmât, er-Resâil* içinde, s. 181. [Şerefeddin Davud b. Mahmûd b. Muhammed Dâvûd-i Kayserî, *Tasavvuf İlmüne Giriş*, (çev. Muhammed Bedirhan), İstanbul: Nefes Yayınları, 2013].

⁵ İbn Arabî ile birlikte İbnü'l-Fârız'ın da tekfir edildiği eser için bakınız: Burhâneddin el-Bikâî, *Tenbihü'l-ğabî alâ tekfiri'l-İbn Arabî*, (thk. Abdurrahmân el-Vekîl), Riyâd: İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1994.

Tasavvuf tarihinin kırılma noktalarından biri Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922)'un hazîn sonudur. Öyle ki, "Ben Hakk'ım" (Ene'l-Hak) cümlesi "ittihâd ve hulûl" olarak telakkî edilmiş ve katli gerekli görülmüştür. Hallâc-ı Mansûr öncesinde Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890) "fenâ ve bekâ ilmi" hakkında ilk konuşan sûfidir. Hucvirî (ö. 465/1072)'ye göre fenâ-bekâ hâli zamanla "ittihâd ve hulûl" anlayışına götüren kavramlar olarak görülmüştür.⁶ Hallâc-ı Mansûr sonrasında "tasavvufu şeriata yaklaştırdığı" ifade edilen eserlerde Hallâc'ın terceme-i hâline yer verilmediği gibi "ittihâd ve hulûl" kavramları da yer bulmamış görünmektedir. Kuşeyrî'nin *er-Risâle*, Serrâc'ın *el-Lümâ'* ve Kelâbâzî'nin *et-Taarruf* isimli eserleri bu minvalde zikredilebilecek ilk eserlerdir. Sûfi şatahatlarında "ittihâd ve hulûl" kavramları yer alsa da en geniş izahları İbn Arabî, İbnü'l-Fârîz ve onların takipçilerinde yer bulmuştur. Mutasavvıfların eserlerinde yer alan bu iki kavram, mütekellim ve fukahâ indinde şiddetle tenkîd edilmiştir. Sûfilerin, Şîî ve Batnîlerle benzer düşüncelere sahip olduğuna delil olarak görülen "ittihâd ve hulûl" fikri, Kelam tartışmaları arasında geniş yer bulmaktadır.⁷ Osmanlı Dönemindeki te'sirli konumu göz önünde bulundurulduğunda Dâvûd el-Kayserî (ö. 751/1350)'nin kelâmî tartışmalara kayıtsız kalmayarak, "ittihâd ve hulûl" hakkındaki düşüncelerini *Şerhu'l-Kayserî alâ Tâiyyeti İbni'l-Fârîz*⁸ isimli eserinde aktarmış görünmektedir. Bu çalışmada, müşkil bir mesele olarak telakkî edilen "ittihâd ve hulûl" kavramları, İbn Arabî mektebinin mühim sûfi-müderresi Dâvûd el-Kayserî nazarından İbnü'l-Fârîz beyitleri ile aktarılmaya çalışılacaktır.

⁶ Hucvirî, *Hakikat Bilgisi (Keşfü'l-mahcûb Tercümesi)*, tercüme: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1996, s. 365-368.

⁷ Bu husustaki yaklaşımlar için bakınız: Hasan Tevfik Marulcu, "İbn Teymiyye'nin Vahdet-i Vücûd, Hulûl ve İttihâd Yaklaşımlarına Kelâm Açısından Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008/2, sayı: 21, s. 75-86. Nâfiz Danışman Tuğ, "Eş'arilik Neden Batniliğe ve Hulûle Karşı Cephe Almıştır?", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1957, cilt: VI, sayı: 1-4, s. 135-152

⁸ Bkz. Dâvûd el-Kayserî, *Şerhu'l-Kayserî alâ Tâiyyeti İbni'l-Fârîz*, (haz. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2004.

1. İttihâd Makâmı

Lügatte ittihâd, “münferîd olmak”, “eşyâ-i müte‘addîde ictimâ‘la bir olmak” mânâsındadır.⁹ İstilâhî olarak ise “mutlak, bir ve Hak olan vücûdu müşâhede etmektir ki, var olan her şey Hak’la mevcûttur”.¹⁰ Dâvûd el-Kayserî (ö.751/1350)’ye de hocalık yapan Kâşânî (ö. 736/1335)’nin bu tanımından hareketle, vâcibu’l-vücûd olan Hak Teâla diğer mevcutların varlığa gelişinde mutlak var olandır. Varlığa gelen mümkinât nisbî varlıklardır. Vâcibu’l-vücûd’a nisbetle mevcut görünmektedirler. Hak’la kâim olduğunu müşâhede eden kimsenin, ittihâd makâmı¹¹nda bulunduğu kabul edilebilir. Öyle ki, tasavvufî bir istilâh olarak “ittihâd”dan murâd, tasavvur edilen iki ayrı varlığın birleşmesi mânâsında Hak ile kulun bir olması değildir. Sûfiler buna inanan kimseleri, “hulûl” inancına sahip mülhidler olarak görürler.¹² Dolayısıyla ittihâdın hulûl anlayışına götürdüğü iddiasına cevap vermiş görünürler.

“İttihâd makâmı” hakkında İslam düşünce geleneğinde farklı yorumlar yer almaktadır. Kimi düşünürler için menfî bir mânâ taşıyan ittihâd, sûfî şâirlerin metaforik anlatımları ile âlem-i şehâdette anlaşılır hâle getirilmeye çalışılmıştır. Sûfî tecrübenin sadırlardan satırlara aktarılması bu tecrübî bilginin “tatmayan bilemez” anlayışından “ilme’l-yakîn” düzeyinde dahi olsa sûfî tecrübenin bilinmeyi isteyişi, te’lif edilen eserlerde görülebilmektedir. Bu minval üzere şunu söylemek gerekir; İbnü’l-Fârız’ın “ittihâd makâmı”ndan

⁹ Mütercim Âsım Efendi, “el-Okyânûsu’l-Basît fi Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît”, (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2013) II/1345.

¹⁰ Abdürrezzak Kâşânî, *Sûfilerin Kavramları İstilâhâtü’s-sûfiyye*, çev. Abdürrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademî, 2014), 3. Kâşânî’nin “ittihâd” tanımı, Kâşânî sonrasında tekrar edilmiştir. Seyyid Şerîf Cürçânî (816/1413) *Ta’rifât* isimli eserinde “ittihâd” kavramını benzer şekilde tanımlamıştır. “İttihâd, Hak olan Mutlak Vâhid’in varlığını şuhûddan ibârettir. Çünkü var olan her şey Hak ile mevcûd olup kendi başına bir varlığa sahip değildir. Bu şuhûdda tam bir ittihâd tahakkuk eder. Yoksa her mevcûdun kendine has bir varlığı var da bu varlık Hak ile ittihâd etmiş, demek değildir. Çünkü bu imkânsızdır. Bâzı kimseler ittihâdın iki şeyin tek bir şey olmasını gerektirecek uyuşma ve karışma olduğunu, bâzıları ise görmeksizin ve tefekkür etmeksizin söz söylemek olduğunu söylemişlerdir. Bkz. Seyyid Şerîf Cürçânî, *Ta’rifât*, tercüme: Abdülaziz Mecdî Tolun, (İstanbul: Lîtera Yay., 2014), 74.

¹¹ A. Avni Konuk’un izâhı ile ârifin ittihâd makâmındaki hâli şu şekildedir: “Hakikat deryâsına gark olup makâm-ı ittihâdda bulunan ârifin vücûdu hem vardır, hem yoktur. Söz söylediği vakit bu varlığı i’tibârîyle halkın nazarında söyleyicidir ve yokluğu i’tibârîyle de hakikatte sâkittir. Zîrâ onun mazharında mütekellim olan Hak’tır. Bu makâm-ı ittihâdda bulunan ârife isim bulup vermek kâbil değildir. Zîrâ “insan” denilse, hâli insanların hâline benzemez. “Hak” denilse, Hak Teâlâ sûretten münezzehtir. Binâenaleyh ona ne “insan” ve ne de “Hak” ismini koymak mümkün değildir. Bu ârif acib bir şeydir, vesselâm!” Bkz. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XIII, 239.

¹² Abdürrezzak Kâşânî, *Sûfilerin Kavramları İstilâhâtü’s-sûfiyye*, 207-208.

beyitler nazmetmesi ve Dâvûd el-Kayserî'nin ise bu beyitleri şerh etme ameliyesi, sûfî tecrübenin ilmî düzeyde bilinmesinin imkânına kapı aralamış görünmektedir.

İttihâd makâmı için mukaddime olarak kabul edilen ittisal makâmı, sâlikin bast ve sahv makâmından sonra ulaştığı bir mertebedir. XI. yüzyıl sûfîlerinden Abdullah el-Ensârî el-Herevî "Sonra ona yaklaştı derken sarkıp daha yakın oldu. (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu". (Necm, 53/8-9) âyetinde belirtilen yakınlığın Cenâb-ı Hak ile Hz. Peygamber arasındaki ittisâli ifâde ettiğini belirtir. Ona göre bu, vahidiyyet mertebesinden ahadiyyet mertebesine doğru bir terakkî, zâtın 'aynında fenâyı ifâde etmektedir.¹³ Bu ifâdelerden anlaşıldığı üzere, seyr u sülûkta makâm ve hâller arasında sıkı sıkıya bir bağ vardır. Âdeta tüm kavramlar bir sarmal içerisinde birbirine dolanmış ağlar gibi karşımıza çıkmaktadır. İttihâd makâmı yakınında ittisâl, ahadiyyet, vâhidiyyet, fark, cem', fenâ, bekâ gibi kavramları görmek mümkündür. İbnü'l-Fârız bu kavramlar arasında âdeta yolculuk yapan bir seyyâh gibidir. Misal olarak İbnü'l-Fârız, "fenâ"¹⁴ mertebesinden "ittihâd makâmı"na olan geçişini şu şekilde ifâde eder:

---

¹³ Geniş izahlar için bkz.; Abdürrezzak Kâşânî, *Sûfîlerin Kavramları Istulâhâtı's-sûfiyye*, 210.

¹⁴ Fenâ kavramının anlam genişlemesini ifâde eden şu cümleleri, bu noktada aktarmak gerekir: "Tarikatların kurulup gelişmesinden sonra fenâ kavramı insan-Allah ilişkisinin dışına taşarak yeni boyutlar kazanmıştır. Bunların en meşhurları fenâ fi'ş-şeyh, fenâ fi'l-pîr, fenâ fi'r-resûl, fenâ fillâhtır. Bir şeyhe intisap eden mürid onun öğütlerine kayıtsız şartsız bağlı kalmak ve onu sevmekle ilk merhaleyi tamamlayınca mürşidi ona tarikatın kurucu pîrini tanıtır, anlatır ve sevdirebilir. Pîrin mânevî tesirine terkedilen mürid düşüncesini onun tavsiye, fikir ve görüşleri üzerinde yoğunlaştırır. Üçüncü merhalede müridin Hz. Peygamber'in sevgisinde fâni olması söz konusudur. Fenâ fi'r-resûl fenâ fillâh makâmının eşîğidir. Çünkü Hz. Peygamber'i sevmek Allah'ı sevmenin ön şartıdır (Âl-i İmrân 3/31). Fenâ fillâh kişide sevinç ve mutlulukla birlikte güven duygusu meydana getirir; mürid bu hâlin mânevî sarhoşluğuyla huzûra kavuşur." Bkz. Mustafa Kara, "Fenâ", *DİA*, XII, 334.

فَلَمْ تَهْوِنِي مَا لَمْ تَكُنْ فِيَّ فَائِيًا   وَلَمْ تَفْنِ مَا لَمْ تُجْتَلِي فِيكَ صُورَتِي

“Bende fânî olmadıkça beni (tam mânâsıyla) yüceltmiş olamazsın. Benim sûretim sende yücelmedikçe de fânî olamazsın.”¹⁵

أَمَمْتُ إِمَامِي فِي الْحَقِيقَةِ فَالْوَرَى   وَرَانِي وَكَانَتْ حَيْثُ وَجَّهْتُ وَجْهَتِي

يَرَاهَا أَمَامِي فِي صَلَاتِي نَاطِرِي   وَيَشْهَدُنِي قَلْبِي إِمَامَ أَيْمَتِي

“Hakîkatte ben önde imâm oldum, âlem halkı benim arkamda durdu, Gözüm O Sevgili’yi namazımda önümde görür, Kalbim, beni önde imâm olanların imâmı olduğumu görür”¹⁶

İttisâl, kalplerin keşfi¹⁷; cem‘, vâsıta olan şeyleri görmeden ittisâl; tefrika ise farklılığı görenin şühûd hâli¹⁸ olarak görülür. İttisâl, cem‘ sonrasında, ittihâd ise ittisâl makâmı nihâyetinde görülmektedir. Dolayısıyla sûfî şâir fark-cem‘-ittisâl-ittihâd kavramları arasında yaşadığı mânevî sarhoşluk hâli ile Cibrîl Hadisinde¹⁹ yer alan ihsân makâmından nazmetmiş görünmektedir. Rabbini görüyor gibi ibâdet etme hâlinin nihâyeti, kulun kendi nisbî varlığında fenâ bulup Hak ile bâki olmasıdır. Bu müşâhede sûfî literatürde “ittihâd makâmı” olarak nitelendirilmektedir.²⁰ Nitekim İbn Arabî “ittihâd ve hulûl” bahsine yer verirken Mûsâ’nın Hak ile ağaç sûretinde konuşması meselesini aktarır. Ağaçtan konuşanın Hak’tan başkası olmadığı gibi, Hakk’ın ağacın sûreti olduğunu ifade eder. Hz. Mûsâ’dan duyan da Hak idi. Bu durumda Hakk’ın duyan olması

¹⁵ Tâiyye, 99. Beyit.

¹⁶ Tâiyye, 148-149. Beyit.

¹⁷ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, çev. H. Kamil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 406.

¹⁸ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, 247.

¹⁹ Cibrîl hadîsinin isnâd, metin tedkiki ve İslâm düşüncesindeki etkilerini konu alan kapsamlı bir çalışma için bkz. Bekir Tatlı, “Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları”, (Doktora Tezi) Ankara Üniv., SBE, , Ankara, 2005.

²⁰ Literatüre misal olarak; A. Avni Konuk’un izâhı ile ârifin ittihâd makâmındaki hâli şu şekildedir: “Hakîkat deryâsına gark olup makâm-ı ittihâdda bulunan ârifin vücûdu hem vardır, hem yoktur. Söz söylediği vakit bu varlığı i’tibâriyle halkın nazarında söyleyicidir ve yokluğu i’tibâriyle de hakîkatte sâkittir. Zirâ onun mazharında mütekellim olan Hak’tır. Bu makâm-ı ittihâdda bulunan ârife isim bulup vermek kâbil değildir. Zirâ “insan” denilse, hâli insanların hâline benzemez. “Hak” denilse, Hak Teâlâ sûretten münezzehtir. Binâenaleyh ona ne “insan” ve ne de “Hak” ismini koymak mümkün değildir.” Bkz. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XIII, s. 239.

İtibârıyla Mûsâ'nın sûretindeyken konuşan olması bakımından ağaçtır. Ağacın, ağaç; Mûsâ'nın da Mûsâ olduğunu vurgulayan İbn Arabî burada hulûlun olmadığını, bir şeyin kendi zâtına hulûl edemeyeceğini, hulûlun iki zâtın olmasını gerektirdiğini belirtir.²¹ Bu mânâdaki "ittihâd" sûfi terminolojide müsbet bir şekilde yer almakta, hattâ nihâî mertebe olarak telakkî edilmektedir.

2. İbnü'l-Fâriz Beyitlerinde "İttihâd Makâmı"

İbnü'l-Fâriz'ı tenkîd edenlerin çıkış noktası ittihâd, hulûl ve vahdet-i vücûd düşünceleri ile kitap ve sünnetten ayrıldığı yargısıdır.²² Buna mukâbil İbnü'l-Fâriz'ın kitap ve sünnetten ayrılmadığını, sembolik dilinin ve yüksek ilminin, anlama düzeyi zayıf kimselerce algılanmadığını belirterek onun görüşlerini savunan, yayan müellifler ve şârihler ittihâd meselesini de izah etmişlerdir.²³ İbnü'l-Fâriz'ın beyitleri, Bâyezîd-i Bistâmî'nin sözleri ve Ferîdüddin Attâr'ın şiirleri gibi ilâhî aşkı yansıtan veciz ibârelerdir. Mutlak cemâlin etkisiyle kendinden geçen şâir her şeyi "hakîkî sevgili"den görür. Bâzen fenâ²⁴ hâlinde ikiliği kaldırarak varlığın O'ndan ibâret olduğunu söyler, bâzen de "ittihâd"dan söz eder. Süleyman Uludağ'a göre bütün bunlar kozmolojik bir varlık anlayışını ifâde etmeyip mânevî hâlin etkisiyle söylenmiş sözlerdir. Bu hâl içinde sevenle (muhibb) ile sevilenin (mahbûb), temâşâ edenle edilenin geçici olarak bir sayılmasıdır. Şathiyeleri de iddialı sözleri de bu hâlin eseridir.²⁵

²¹ *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, VII, 104 [Tercüme: E. Demirli, XV, 190.]

²² Bkz. el-Bikâî, *Tenbîhü'l-gabî alâ tekfiri'l-Ibn Arabî*, (thk. Abdurrahmân el-Vekîl), Riyâd: İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1994/1415, 31; el-Bikâî, *Tehzîrü'l-ibâd min ehli'l-inâd bi-bid'ati'l-ittihâd*.

²³ Celâlüddin Suyûtî'nin *Kum'û'l-muâriz fî nusreti İbni'l-Fâriz* isimli eseri ve Şâ'rânî'nin *Kitâbü'l-Yavâkîd ve'l-Cevâhîr fî Beyân Akâidü'l-Ekâbir* isimli eserini ilk aşamada zikretmek mümkündür. Ayrıca *Dîvân*'ın pek çok şerhi de bu sınıftandır.

²⁴ Şuûr hâlinin olmaması, mâşukta istihlâk hâli, zemmedilen sıfatların kalkması, beşerî sıfatlardan arınıp ilâhî sıfatlar ile vasıflanmasıdır. Bkz. Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî, *Keşşâfu Istulâhati'l-Fünûn*, Beyrût: Daru Sadr, tsz., II, 1291-1292.

²⁵ Türkçede İbnü'l-Fâriz hakkında kapsamlı bilgiler veren ilk kaynak *DİA*'nın ilgili maddesidir. Bkz. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fâriz", *DİA*, XXI, 41. Ayrıca İbnü'l-Fâriz ve *Dîvân*'ı üzerine yapılan doktora tezi çalışması bu bağlamda incelenebilir. Bkz. Y. Serâceddin Baytar, "İbnü'l-Fârid Hayâtı ve *Dîvân*", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, SBE, 2008; İbnü'l-Fâriz üzerine yapılan son doktora çalışması için bkz. Zeliha Öteleş, "Abdülganî en-Nâblusî Şerhi Bağlamında İbnü'l-Fâriz'ın Kasîde-i Tâiyye'sinde Seyr u Sülûk", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, 2014.

İbnü'l-Fârız'ın beyitlerini tenkîd edenler onu “hulûl” ve “ittihâd” anlayışına meyiletmekle ithâm ederler. Bikâî, *Tenbihü'l-gabî alâ tekfiri İbn Arabî*²⁶ isimli eserinde İbn Arabî ile birlikte İbnü'l-Fârız'ı da tekfir etmektedir. Sünnî sûfî anlayış içinde i'tikâdı men' edilen ve nasrâniyyet olarak telakkî edilen “hulûl” anlayışı ile birlikte zikredilmesi, “ittihâd” ibâresine karşı menfî bir tutuma sebebiyet vermiştir. Oysa ittihâd, “kendini Hak'tan ayrı ve müstakil bir varlığa sâhipmiş gibi düşünen ve hisseden kulun seyr u sülûk netîcesinde fenâ mertebelerini geçerek vehmî varlıktan kurtulup Hak'la bir olmasıdır. Bu, iki farklı varlığın birleşmesi değil zâten bir olan mutlak varlığın idrâkidir.”²⁷

İbnü'l-Fârız kendisine yöneltilen tenkidleri ve nasrâniyyet olarak görülen “hulûl ve ittihâd anlayışına mensûb olduğu” şeklindeki iddiaları reddeder. Bu şekildeki ithamlardan, Hakk'ın ilâhî isimleriyle muttasıf bir muhakkikin korkmayacağını da belirtir. Düşüncesini îzâh etmeye devam ederken Kitap ve Sünnetin hükümlerinin dışında şeyler söylemediğini de aşağıdaki beyitlerle ifâde eder:

وَكَيْفَ وَبِاسْمِ الْحَقِّ ظَلَّ تَحَقُّقِي   تَكُونُ أَرَاخِيفَ الضَّلَالِ مُخِيفَتِي

“Hakk'ın ismiyle muttasıf bir muhakkik, nasıl olur da dalâlet ehlinin hulûl ve ittihâd isnadlarından korkar!”²⁸

وَفِي الذِّكْرِ ذِكْرُ النَّبِّسِ لَيْسَ بِمُنْكَرٍ   وَلَمْ أَعُدْ عَنْ حُكْمِي كِتَابٍ وَسَنَةٍ

“Kur'an'da telebbüsün (Hakk'ın çeşitli şeylere tecellî ederek görünmesinin) zikri(nin varlığı) inkâr edilemez; Ve ben, Kitap ve Sünnet'in hükümlerini de çiğnemedim.”²⁹

“İttihâd ve hulûl” kavramları, birlikte zikredilerek tekfir sebebi olan iki kavramdır. Her ne kadar sûfî şâirin murâd ettiği mânâ tekfir edenlerin zihinlerindeki mânâ ile örtüşmese de zâhir ulemâ İbnü'l-Fârız'ı tekfir ederken delîl olarak “hulûl” kavramının doğrudan geçtiği şu beyiti aktarmaktadırlar:

²⁶ Bkz. Bikâî, *Tenbihü'l-gabî alâ tekfiri 'l-İbn Arabî*, (thk. Abdurrahmân el-Vekîl), Riyâd: İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1994/1415, 31.

²⁷ İlhan Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük -Kubbealtı Lugatı-*, C. II, İstanbul, 2006, 1477.

²⁸ *Tâiyye*, 279. Beyit.

²⁹ *Tâiyye*, 285. Beyit.

مَتَى خَلْتُ عَنْ قَوْلِي أَنَا هِيَ أَوْ أَقْلٌ   وَخَاشَا لِمِثْلِي إِنَّهَا فِيَّ خَلَّتْ

"Ne zaman bu sözü söylemekten vazgeçsem, Hâşâ benim mislim gibidir derim: Muhakkak ki O bende hulûl etmiştir" ³⁰

Beyitte yer alan "mislim gibidir" ibâresi Buhârî ve Müslim'de geçen "Allah, Âdem'i kendi sûretinde yarattı."³¹ hadis-i şerîfine atif gibi görünmektedir. Dâvûd el-Kayserî bu beyiti açıklarken; "hulûl"da ikilik iddiası bulunması sebebiyle bunun mutlak şirk olduğunu, açık bir biçimde ifade eder.³² Hulûl³³, isneyniyet [ikilik] ve şirkdir. "İttihad ve hulûl" iddiası sebebiyle bu beyit sûfi şâirin tekfir edilme sebebi iken İbn Arabî mektebine mensûb şârihler, İbnü'l-Fâriz'ın şirk olan "ittihâd ve hulûl"u murâd etmediğinde müttefiktirler.³⁴ İttihâd kavramından murâdın, kesret kaydı ve izâfâtın gidip birliğe girmek olduğu, Allah Teâlâ'nın bir kimsenin cesedine hulûl etmesi veya bir nesne ile müttehid olmasının mümkün olmadığı kabul edilir. Hak Teâlâ, mahlûkâtı halk etmezden evvelki vechiyle gınâ bi'z-zât ise "şu an, evvel olduğu gibidir" cümlesindeki gibi gınâ üzeredir.³⁵ Gerçek fenâ hâlinin neticesi "hulûl ve ittihâd" değil "ittihâd ve tevhîd"dir. İttihâd ve tevhîdin kemâli ise cem'ü'l-cem' makâmıdır. Dâvûd el-Kayserî'yi tâkip eden Ankaravî, *Tâiyye*'yi şerh ederken en yüksek mertebenin "cem'ü'l-cem'" makâmı olduğunu, bunun da "Attığın zaman sen atmadın lâkin Allah attı" (Enfâl, 8/17) mertebesi olduğunu bize aktarır ve şöyle devam eder: "İttihâd ve tevhîdin kemâli bu mertebede hâsıl olur. Bu fûnûn-i ittihâdda (ittihâd türlerinde) âşık, çalışıp mücâhede ederek bu âlemleri kendi vücûdunda müşâhede etmesi gerekir."³⁶

³⁰ *Tâiyye*, 277. Beyit.

³¹ Buhârî, İstizan I; Müslim, Birr 115.

³² Dâvûd el-Kayserî, *Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fâriz el-Kübrâ* (Beirut: Dâru'l-kutubu'l-ilmiyye, 2004), 70.

³³ "Hulûl telakkîsinin menşei Sâbiiler'e ve animistik dinlere kadar uzanmaktaysa da bu telakkî yaşayan dinler içinde daha çok Hinduizm'e mensup olanlarla Hristiyanların temel inançlarından birini teşkil etmiştir. Bu inancın İslâm âleminde ortaya çıkması ise Hristiyanların ve Yeni Eflâtuncu felsefenin tesiriyle olmuştur." Bkz. Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi'l-İslâm*, II, Kâhire, 1977, 80, 324.

³⁴ Krş. Fergânî, *Müntehâ'l-Medârik*, I, 394-399; Kayserî, *Şerhü Tâiyye*, (thk. Ahmed Ferîd el-Mezyedî), 70; Nâblusî, vr. 155^a-160^b.

³⁵ Mustafa Râsim Efendi, *İstulâhât-ı İnsân-ı Kâmil* (haz. İhsan Kara), (2. Baskı), İstanbul: İnsan, 2013, 106.

³⁶ İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi: Makâsıd-ı Âliyye fî Şerhi't-Tâiyye* (İstanbul: Vefâ Yayınları, 2007), 250-251.

“Cem‘ ve fark” kavramları cem‘ü’l- cem‘ makâmını anlamamıza yardım edebilir. “Cem‘, dağınık şeylerin bir araya getirilmesi, fark ise toplu olanların ayrılmasıdır.”³⁷ Dâvûd el-Kayserî’nin üstâdı Kâşânî “Hakk’ı halk olmaksızın müşâhede”³⁸yi cem‘ olarak tanımlar. Fark kavramını ise “ilk fark” ve “ikinci fark” olarak ikiye ayırır. İlk fark, yaratılmışların olduğu gibi kalarak halkla Hak’tan perdelenmektir. İkinci Fark ise halkın Hak’la kâim olduğunu müşâhede etmektir. Vahdette kesretin, kesrette de vahdetin birbirini perdelemeksizin görülmesidir.³⁹ Cem‘-fark, cem‘ü’l-cem‘, cem‘ ba‘de’l-fark, fark ba‘del cem‘ gibi kavramlar “ittihâd” meselesinin anlaşılmasında karşılaşılan kavramlardır. Bu kavramlar arasında ittihâd ve tevhîdin kemâli, cem‘ü’l-cem‘ mertebesidir.

İbnü’l-Fârız’ın *Tâiyye* beyitlerinde “ittihâd” bir merhaledir. Şöyle ki: Beyitlerde yer alan “ben O’yum” [أَنَا أَيَّاهَا] ve “Ben benim” [أَنَا أَيَّانِي] şeklindeki ifâdeler sûfî şâirin sülûkünü, “fark”, “ittihâd” ve “cem” merhaleleri olarak tasnîf etmeyi mümkün kılmaktadır. Ancak bu merhaleler durağan değildir. Beyitlerde teselsülen yer almamaktadır. İbnü’l-Fârız beyitlerinin muhakkiki Guiseppe Scattolin, “fark” merhalesini “sevgi” merhalesi olarak görür. Çünkü bu merhalede sûfî şâir, “Hakîki Mâşuk”dan “tefrika” hâlidir. Ve O’na karşı sevgisini dile getirmektedir. “İttihâd” merhalesi, “hakîki mâşuk” ve kendisi arasındaki “vahdet” hâlidir. “Cem” merhalesinde ise sûfî şâir, vahdet hâlini bütün mevcûdat ile bir ve indimâc hâlinde vafeder. Bu merhalede İbnü’l-Fârız, sevgi (الحب) ve özlem (الهووى) ile konuşmaz. “Mutlak Ben” [الآننا] diliyle konuşur.⁴⁰ İşâret edilen “Ben” ve “Mutlak Ben” kul ve Rabbidir. Zâhirde, akli mefhûmda “kul” ve “Rab” iki görünür; ancak bâtında, kul fânîdir. Rab tektir, onunla ve berâberinde hiç bir şey yoktur.

Mevlânâ “ben” [أنا] demenin iki farklı vechesini şu şekilde özetler:

“O Mansûr’un “ene”si muhakkak rahmet oldu; o Fir’avn’ın “ene”si muhakkak la’net oldu.” (Mesnevî, 2514. Beyit)

³⁷ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, 246.

³⁸ Abdürrezzak Kâşânî, *Sûfîlerin Kavramları Istulâhâtü’s-sûfîyye*, 11.

³⁹ Abdürrezzak Kâşânî, *Sûfîlerin Kavramları Istulâhâtü’s-sûfîyye*, 76.

⁴⁰ Bkz. Giuseppe Scattolin, *Teemmülât fi’t-tasavvuf ve’l-hivârü’l-edyân*, Kâhire: el-Hey’etü’l-Misriyye, 2013, 406.

3. Dâvûd el-Kayserî' Şerhinde "İttihâd"

Dâvûd el-Kayserî, ittihâdın iki ayrı noktanın bir araya gelmesi gibi tasavvur edilmemesi gerektiğini özellikle belirtir.⁴¹ *Tâiyye*'nin ilk Türkçe tercümesini ve şerhini gerçekleştiren ve Dâvûd Kayserî'nin tâkipçisi olan Ankaravî (ö. 1041/1631), benzer şekilde ittihâd'dan murâdın, iki zâtın bir zât olması şeklinde tasavvur edilemeyeceğini belirtir. Her ne kadar zâhir ehline göre bu böyle olsa da aslında bu şekildeki "ittihâd" bâtıldır. Hakikat ehline göre ittihâd, ayn-ı vâhidin (tek aslın) zâtıdır. O ayn-ı vâhidin feyiz ve ışığı o asıldan meselâ bâzı vasıflarla ayrılrsa, o ayrılan vasıfların son bulması ile tek zât yine hâli üzere bâkî ve tek aslın ışığıyla bir olmuştur. Buna göre iki zâtın birleşmesi lâzım gelmez.⁴² "İttihâd"ın mânâsı her ne kadar lügatte, "bir olmak" demek ise de, bu ittihâd, kısa nazarlı olan ehl-i zâhirin tevehhüm ettiği "hulûl" değildir.⁴³ Dâvûd Kayserî'nin *Tâiyye Şerh*'ine kendi şerhinde yer veren Abdülganî en-Nâblusî (ö. 1143/1731) benzer şekilde, "el-Vücûdü'l-Hak'ta mahlûkatın sırf yokluk olduğunu tekrarlar. O'nun takdîriyle fânî ve yok olan mahlûkattaki esmâ ve sıfât nisbîdir. "Ben"de sâdır olan ve zuhûr eden fânî sûretlerdir."⁴⁴

İbnü'l-Fârız, "ittihâd" hâlinde ikiliğin kalkmasını ve hakîkî tevhide, "sar'alı kadın", "kurb-ı nevâfil hadisi" ve "Cibrîl'in Dıhye sûretinde görünmesi" misalleri ile anlatır:

بِمَتَّبَعَةٍ يُنْبِئُكَ فِي الصَّرْعِ غَيْرَهَا   عَلَى فِيمَا فِي مَسَبِّهَا حَيْثُ جُنَّتِ

وَمِنْ لُغَةٍ تَبْدُو بِغَيْرِ لِسَانِهَا   عَلَيْهِ بَرَاهِينُ الْأَيَّةِ صَحَّتِ

"Sar'alı kimse, sarih şekilde beyân eder, haber verdikleri onun ağzından konuşan cindir; başka bir lisanda kelimelerle deliller gösterir."⁴⁵

⁴¹ Dâvûd el-Kayserî, *Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fârız el-Kübrâ*, 74-75.

⁴² İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi: Makâsıd-ı Âliyye fi Şerhi't-Tâiyye*, 166-167.

⁴³ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, XII, 422.

⁴⁴ Abdülganî Nâblusî, *Keşfü's-sirrü'l-gâmız fi şerh Dîvân İbni'l-Fârız*, Zâhiriyye Ktp., Nu: 8285, vr. 128^a.

⁴⁵ *Tâiyye*, 223-224. Beyit.

Dâvûd el-Kayserî, insan fiillerini yönlendiren ve insan bedeninde tasarrufta bulunan cinlerin, kadının dilinden bazı hakikatleri ve gaybî bilgileri vermesi misâli ile ittihâd meselesine değinir. Akabinde ise şöyle der: “Nasıl ki cinnî nefis insânî nefsi te’sir altına alabiliyor ve tasarrufta bulunuyorsa; cinlerin ve insanların yaratıcısı, melekût ve ceberût âlemlerinin mâlikinin kulunun dilinden dilediği kelâmı konuşması, fiili gerçekleştirmesi ve kulu üzerinde tararrufta bulunması nasıl olmasın? Bu mânâdan murâd “ittihâd”dır. İttihâdın şartı, mevcûdda fenâyla tahakkuktur. Hak abdinin dili ile konuşur.”⁴⁶

“İttihad” seyr u sülûk mertebelerinin nihâyeti olarak kabul edilen “tevhid makâmı”ndan sonradır. Meşâyih, umumiyetle sâlikin seyrini; seyr ila’llâh, seyr fi’llâh, seyr mea’llâh ve seyr ani’llâh şeklinde ifâde eder.⁴⁷ Kayserî’nin *Tâiyye* şerhinde de bu dört tasnif şu şekilde yer alır: 1- Halktan Hakk’a; 2- Hak’ta Hak’la; 3- Hak’tan halka Hak’la; 4- Halkta Hak’la yapılan seferdir, bu kutub makâmının nihâyetidir.⁴⁸ A. Avni Konuk, seyrin üç mertebedeki tasnîfini şu şekilde aktarır: “Birisî mülkî, diğeri melekûtî ve üçüncüsü zâtîdir. “Seyr-i mülkî”, âlem-i halktaki seyr ve “seyr-i melekûtî” dahi âlem-i emrdeki seyrdir. Seyr-i mülkînin terakkîsi nişân-ı zâhirî ile bilinir. Seyr-i melekûtînin terakkîsi dahi zevkan ve irfânen anlaşılır. “Seyr-i zâtî”ye gelince, burada fenâ-yı küllî olduğu için âlem-i isneyniyete mahsûs olan kelâm ve ifâde munkatı’dır; ve bu makâm makâm-ı ittihâddır. Makâm-ı tevhîdin fevkindedir. Zîrâ makâm-ı tevhîdde, sâlik-i muvahhidin vücûdu olduğu için, ikilik vardır ve ondan bahsetmek mümkündür. Makâm-ı ittihâdda ise sâlikin vücûdu mahvdir; ve makâm-ı ittihâd, ba’zı anlayışı kısa olanların anladıkları gibi “hulûl” değildir.⁴⁹

⁴⁶ Dâvûd el-Kayserî, *Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fârız el-Kübrâ*, 57-58. *Tâiyye* şârihlerinden İsmâil Rusûhî Ankaravî, Hallâc’ın “ene’l-hak” demesinin bu türden bir tasarruf olduğunu belirtir. Bkz. İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi: Makâsıd-ı Âliyye fî Şerhi't-Tâiyye*, 206.

⁴⁷ “Seyr ila’llâh, nefis menzillerinden vusûl-i Hakk’a seferdir. Vusûl-i Hak, kalb makâmının nihâyeti, esmâ tecellîlerinin başlangıcıdır. Birinci seferin nihâyeti, kesret perdelerinin kalkması ve vahdet yüzünün görünmesidir. İkinci sefer: Seyr fi’llâhtır ve Hakk’ın sıfatıyla muttasıf olmak ve onun isimleriyle ahlâklanmaktır. Bu ikinci sefer, rûh makâmının nihâyeti ve vâhidîyet hazretinin sonudur. Üçüncü sefer: Ayn-ı cem’ ve ahadiyet hazretine terakkîdir. “Kâbe kavseyni ev ednâ” dedikleri bu mertebe aynı zamanda velâyetin sonudur. Dördüncü sefer: Seyr bi’llâh, fenâdan sonra bekâ, cem’den sonra fark, mahvdan sonra sahvdir. Bu seferin nihâyeti Hak’tan halka dönüşte adâlet ve istikâmetle birlikte tamam olur. Hattâ kesreti vahdette ve vahdeti kesrette görürler. Mertebeye tenezzülleri, tâlibleri terbiye ve müridleri kemâle erdirmek için olur.” Bkz. Ankaravî, *age*, 197 vd.

⁴⁸ Dâvûd el-Kayserî, *Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fârız el-Kübrâ*, 55.

⁴⁹ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, (haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın vd.), IX, 278.

Seyr-i zâtî, "ittihâd makâmı"dır ve İbnü'l-Fârız'ın nazmettiği beyitlerin ekserîsi bu makâmdandır.

Hadîs-i kudsî ile gelen haberin "ittihâd" için delil olduğunu belirten İbnü'l-Fârız, "kurbu'n-nevâfil" hadîsini aşağıdaki beyitlerde zikreder:

وَجَاءَ حَدِيثٌ فِي اتِّحَادِي ثَابِتٌ   رَوَيْتُهُ فِي النَّقْلِ عَزِيزٌ ضَعِيفَةٌ
يُشِيرُ بِحَبِّ الْحَقِّ بَعْدَ تَقَرُّبِ   إِلَيْهِ بِنَفْلِ أَوْ آدَاءِ فَرِيضَةٍ
وَمَوْضِعِ تَنْبِيهِ الْإِشَارَةَ ظَاهِرٌ   بِ"كُنْتُ لَهُ سَمْعًا" كُنُورِ الظَّهْرَةِ

"İttihâdımın sübûtu hakkında hadîs geldi, bunun râvî zincirinde zayıflık yoktur; Bu hadîs, farzın edâsı veya nâfileler ile yakınlık (takarrub) sonrası Hakk'ın sevgisine işâret eder; "Onun işitmesi idim" ifâdesiyle işâret edilen gün ışığı gibi apaçık bellidir."⁵⁰

Bu hadîs-i şerîfin râvî zinciri Buhârî'nin *Sahîh*'inden aktarılır.⁵¹ Dâvûd el-Kayserî, Hadîsin sıhhatine dikkat çeker ve işâret edilen mânâyı aktarır. Buna göre Hak Teâla kulun görmesi, işitmesi, tutması, yürümesi olsa; kul O'nunla görür, O'nunla işitir, O'nunla tutar, O'nunla yürür. Bu da görme, duyma, tutma ve yürümenin kuldân değil, Hak'tan sâdır olduğu mânâsına gelir. İntikal, müessirden eseredir.⁵²

İbnü'l-Fârız, Dihye sûretinde Hz. Peygambere gelen Cebrâil'i "ittihâd" bağlamında zikreder. Ashabdan güzel yüzlü bir genç olan Dihye İbn Halîfe el-Kelbî sûretinde Cebrâil zuhûr etmiştir. "İslâm, îman, ihlâs ve kıyâmetin zamânı" hakkında sorular soran Dihye sûretindeki Cibrîl, Hz. Peygamberin cevaplarını tasdik etmiştir.⁵³ İbnü'l-Fârız bu hâdiseye telmihte bulunarak, Cebrâil'in insan sûretinde tecellîsi onun insan olduğunu mu gösterir? Sorusunu sormaktadır:

⁵⁰ *Tâiyye*, 719-721. Beyit.

⁵¹ Bu hadîs ve hakkındaki izahlar için bakınız: İbnü'l-Arabî, *Nûrlar Hazînesi*, (çev. Mehmet Demirci), İstanbul: iz yay., 2004, s. 158-160; bkz. Buhârî, *Rikâk*, 38; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, VI, İstanbul, 1982, s. 256. Ayrıca Mustafa Tahralı'nın bu hadîs-i kudsî'nin tasavvufî referanslar ile kapsayıcı açıklamaları için bkz. Mustafa Tahralı, "İbn Arabî'de Bir Hadîs-i Kudsî'nin Yorumu", İbn Arabî, *Nûrlar Hazînesi*, s. 16-41.

⁵² Dâvûd el-Kayserî, *Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fârız el-Kübrâ*, 183.

⁵³ Cibrîl hadîsinin isnâd, metin tedkiki ve İslâm düşüncesindeki etkilerini konu alan kapsamlı bir çalışma için bkz. Bekir Tatlı, "Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları", (Doktora Tezi) Ankara Ün.v., SBE, Ankara, 2005.

أَجْبِرِيْلُ قُلْ لِي كَانَ دِيْحِيَّةَ إِذْ بَدَا   لِمُهْدِي الْهُدَى فِي صُوْرَةِ بَشْرِيَّةِ

“Söyle bana: Cebrâil’in Dihye sûretinde görünmesi ile Cebrâil beşer mi olmuştur?”⁵⁴

Dâvûd el-Kayserî, Peygamberin ve ashabının görme biçiminin farklılığına işâret eder. Bunun tecellî ve zuhûr olduğunu hulûl olmadığını belirtir. Cibrîlin Dihye yanî bir beşer sûretinde zuhûrunu şerh ederken Kayserî, “Biz ona meleğimiz (Cebrail)i gönderdik de ona tam bir insan şeklinde göründü.” (Meryem, 19/17) âyeti ile Rabbin Hz. Mûsâ’ya ateş ve ağaç sûretinde görünmesi misallerini vererek, hadislerde Hakk’ın ekvân sûretinde zuhûr ettiğini ifâde eder.⁵⁵ Bu misal, göstermektedir ki mahcûbîn (perdeli kimseler) indindeki “ittihâd” ve “hulûl” olarak meşhur iki fesâdın dışında Hak, mahlûkat sûretinde ve eşkâlinde tecellî ile zuhûr eder.

Dâvûd el-Kayserî, “tevhîd makâmı”nın nihâyetinin “İttihâd” derecelerinin bidâyeti olduğunu ifâde eder.⁵⁶ Zîrâ makâm-ı tevhîdde, “sâlik-i muvahhid”in vücûdu olduğu için ikilik vardır ve ondan bahsetmek mümkündür. Makâm-ı ittihâdda ise sâlikin vücûdu mahvdir; ve makâm-ı ittihâd, ba’zı anlayışı kısa olanların anladıkları gibi “hulûl” değildir.⁵⁷ Son dönem şârihlerinden Ahmed Avnî Konuk bu durumu şu şekilde özetlemiştir: Tevhîd ve ittihâd kavramları birlikte düşünülürse, tevhîdin mânâsı “bir bilmek” ve “bir demek”; ittihâdın mânâsı ise “bir olmak”tır. İttihâd makâmı, tevhîd makâmından daha yüksektir.⁵⁸

وَجَلْ فِي فُنُونِ الْإِتِّحَادِ وَلَا تَحْدِ   إِلَى فِنَةِ فِي غَيْرِهِ الْعُمْرِ أَفْنَتْ

“Fünûnü’l-ittihâd’da gezin, ömürlerini ittihâd dışındaki şeylerle harcayanlara rağbet gösterme”⁵⁹

⁵⁴ Tâiyye, 281. Beyit.

⁵⁵ Dâvûd el-Kayserî, *Şerhu Tâiyyeti İbni’l-Fâriz el-Kübrâ*, 72.

⁵⁶ Dâvûd el-Kayserî, *Şerhu Tâiyyeti İbni’l-Fâriz el-Kübrâ*, 55.

⁵⁷ Ahmet Avnî Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, (haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın vd.), IX, 278.

⁵⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, VIII, 336.

⁵⁹ Tâiyye, 301. Beyit.

Dâvûd el-Kayserî, "fünûn-ı ittihâd"ı "ittihâdın neticelerinin çeşitliliği ve mertebeleri" olarak şerh eder.⁶⁰ Sâlikin ancak belirli bir mertebeye kadar ilerleyeceğini ise şu şekilde izah eder: "Her ne kadar sâlik, mezkûr ittihâd makâmına vâsıl olsa da onun "el-makâmü'l-Muhammediyye" ile tahakkuk etmesi mümkün değildir. "Ne zaman ki ittihâd makâmına vâsıl oldun orada dur. Ondan uzaklaşma ve ondan başka bir şey de talep etme. Bu makâmdan yükselmek istersen Zâtın nûrû yakar." Nebî lisânından olan bu Beyitte, "bulduğum makâm ile senin vâsıl olduğu "ittihâd makâmı", Süreyyâ yıldızı ile yeryüzü arasındaki mesâfe kadar uzaktır birbirine. Senin makâmının nihâyeti ve cem' mertebenin üstü, muhakkak ki benim ulaştığımdır." Burada İbnü'l-Fâriz, sâlik için son makâmın ittihâd olduğunu belirtir ve ötesine geçmeye çalışırsa "ilâhî tecellî" ve "Rabbânî nûrun" yakacağına işâret eder.⁶¹ Burada Cibril'in "sidretü'l-müntehâ"yı geçememesine telmihte bulunulmuştur.

وَشُكْرِي لِي وَالْبِرُّ مِنِّي وَاصِلٌ   إِلَيَّ وَنَفْسِي بِإِحَادِي اسْتَبَدَّتْ

"Şükürüm benim içindir; iyilik ve ihsân benden banadır, nefsim ittihâdla müstağni oldu"⁶²

Dâvûd el-Kayserî bu beyiti izah ederken, "şükürüm benden banadır çünkü "şükür" benimle birlikte sûret olarak sâdir oldu. Zâtımın ittihâdı mahbûbenin zâtıyla kâimdir" demekte ve bunun "el-ittihâdü'l cüzî" olduğunu belirtmektedir.⁶³ Şârih, muvahhid nazarından şükürün kendisinden yine kendisine olduğunu, zâtın cüz' ile ittihâd makâmında bulunduğunu ve diğer her şeyin istihlâkından bahseder.

وَشَفَعُ وَجُودِي فِي شُهُودِي ظَلَّ فِي ا   وَنُرَا فِي تَيْقُظِ عَفْوَتِي

"Şühûdumda, hâdis vücûdum çiftti, gafletimden uyandığımda ittihâdımla tek oldu"⁶⁴

⁶⁰ Dâvûd el-Kayserî, *Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fâriz el-Kübrâ*, 76.

⁶¹ Dâvûd el-Kayserî, *Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fâriz el-Kübrâ*, 78.

⁶² *Tâiye*, 393. Beyit.

⁶³ Dâvûd el-Kayserî, *Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fâriz el-Kübrâ*, 96.

⁶⁴ *Tâiye*, 453. Beyit.

Dâvûd el-Kayserî vücûdun şühûdda iki, gafletten uyandıktan sonra ittihâd makâmında tek görülmesini vahdet-i vücûd öğretisine uygun bir şekilde açıklar. Hakk'ın vücûdu dışındaki varlıklar gölge ve hayâldir. “Fânî ezelde fânidir; bâkî ise lem yezel bâkidir”.⁶⁵

وَجَاوَزْتُ حَدَّ الْعِشْقِ فَالْحُبُّ كَالْقَلْبِ
وَعَنْ شَأْوِ مِعْرَاجِ الْإِحَادِي رِخْلَتِي

“Aşk sınırını geçtim, ittihâd mîrâcından geçerken sevgi kerih görülen (buğzedilen) gibidir.”⁶⁶

Dâvûd el-Kayserî “aşk sınırını geçmek” ile “muhib (seven) ve mahbûb (sevilen) arasındaki hicab (örtü) kalkar. İkilik kalkar, Kim, hub (aşk), muhib (âşik) ve mahbûb (mâşuk)u bir görürse o ittihâdın aynındadır”⁶⁷ diyerek, ittihâd miracından geçen sâlik için sevginin -ikilik (seven ve sevileni) gerektirmesi sebebiyle- kerih görüldüğünü belirtir. Beyitte geçen “ittihâd” mertebesi de bir yönden “muhabbet” gibi cem‘ü'l-cem‘ mertebesinde olanlara nisbetle hicâbdır.⁶⁸ Hak Teâlâ'nın يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ “Onları sever, onlar da O'nu severler” (Mâide, 5/54) âyetinde, tefrika zamirlerle; cem‘ vasıflardır. Muhabbet vasıftır. Dolayısıyla seven-sevilen ikiliğindeki müştereklik, sevgidir.

İbnü'l-Fârîz'ın *el-mahbûbetü'l-hakîkiyye* (gerçek sevgili) için nazmettiği beyitler müennes sîgâsındadır. *Tâiyye Kasidesi* dişil formda nazmedilmiş olması sebebiyle de Arap Tasavvuf Edebiyatı'nda farklı bir yere sâhiptir. Muhib (seven) ve mahbûb (sevilen) arasındaki isneyniyetin ortadan kalkmasıyla *el-İttihâdü'l-hakîki* (gerçek ittihâd) makâmından nazmedilen İbnü'l-Fârîz beyitleri, Dâvûd el-Kayserî tarafından vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde “Lâ mevcûde illallah” hakîkatine isnâd edilerek yorumlanmıştır.

Sonuç

Tasavvuf düşüncesinin 13. asrı, sûfî anlayışın yeni bir veche ile tebellür ettiği bir asırdır. Bu asırla birlikte İbn Arabî eserleri yorumlanmaya, İslam düşüncesinde “vahdet-i vücûd” anlayışı yaygın ve etkin bir yer edinmeye başlamıştır. Bu anlayışa sâhip sûfilerin, umûmiyetle ehl-i zâhir indinde tekfirine

⁶⁵ Dâvûd el-Kayserî, *Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fârîz el-Kübrâ*, 114.

⁶⁶ *Tâiyye*, 295. Beyit.

⁶⁷ Dâvûd el-Kayserî, *Şerhu Tâiyyeti İbni'l-Fârîz el-Kübrâ*, 74.

⁶⁸ İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi: Makâsüd-ı Âliyye fi Şerhi't-Tâiyye*, 247.

sebebiyet veren "ittihâd ve hulûl" ile ithâm edilmesi, bu kavramlarla sûfîlerin neyi murâd ettikleri sûfî metinlerinde geniş yer bulmuştur. Öyle ki, ilâhî isimlerin meclâî olan âlemin gölge mesâbesinde olması hasebiyle, mutlak olan varlık Hakk'ın varlığıdır. Dolayısıyla muhdes olan şeyin kadîm ile imtizâcî mümkün görülemez.

Beyitler ve şârihin açıklamaları göstermektedir ki, isneyniyet yâni Hak ve halkın ayrı ayrı müşâhede edilmesi, sâlikte fenâ hâlinin tahakkuk etmediğini göstermektedir. Fenâ hâlinin nihâyeti ittisâl, tevhîd, ittihâd, cem' ve cem'ü'l-cem'dir. Tevhîd ve ittihâdın kemâli cem'ü'l-cem' mertebesidir.

Hakk'ın mutlak varlığının mahdûd şeylere hulûl ettiği fikri İbnü'l-Fârız beyitlerinde kesin bir şekilde reddedilmiştir. Kurân ve Sünnetin dışında olan bir şeyden bahsetmediğini belirten İbnü'l-Fârız, muâsırı İbn Arabî ile birlikte ehl-i zâhir tarafından tenkîd ve tekfir edilmiştir. Her iki sûfinin eserlerinde ithâmlara mâruz kalan cümleleri dikkatle ve yüksek bir idrak düzeyinde tedkîk eden muhakkikler, tenkîd edenlerin haksızlıklarını te'lifleri aracılığıyla dercetmişlerdir. Dâvûd el-Kayserî, İbnü'l-Fârız ve İbn Arabî'nin cümlelerinin anlaşılması için eserler te'lif etmek sûretiyle her iki sûfinin tekfir edilmesine sebebiyet veren "ittihâd ve hulûl" meselesi ile neyin murâd edildiğini meşrebince aktarmıştır.

Dâvûd el-Kayserî'nin ittihâd makâmına dair görüşleri, İbnü'l-Fârız'ın beyitleri bağlamında aktarılmıştır. Cebrâilin Dihye sûretinde görünmesi, Kurb-ı nevâfilde kulun fiillerinin kalkması ve "attığın zaman sen atmadın" âyeti ile "ittihâd" meselesinin Kur'an ve Sünnet dışında olmadığı, şeriate muhâlif bir yönünün bulunmadığı belirtilmiştir. Zâhir ulemânın idrâkindeki "ittihâd" yorumu ile sûfîlerin "ittihâd"a yükledikleri mânâ birbirinden farklıdır. Varlığı zorunlu olan Hakk'ın tek olması, muvahhîd indinde müşâhede edilenin de yalnızca Hak olması, "Lâ mevcûde illâ hû" cümlesinden olmak üzere, "Allah vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu!" hadis rivâyeti bağlamında, varlığın "bir" olması anlayışının -sûfî şâirin beyitleri aracılığıyla- yinelenmesidir. Nitekim ehl-i hakikat, müşâhedesinde müsterektir. Mevlânâ'nın "iki görmek şaşılıktır" cümlesi, ittihâd makâmında bulunan ârifin kendi varlığının mutlak olmadığının idrâkidir. Bu bakımdan ârifin kelâmındaki ittihâd, ehl-i zâhirin tasavvurundaki ittihâd ile şerh edildiği vakit murâd edilen mânâ sâkıt olur.

Kaynakça

- Ankaravî, İsmâil Rusûhî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi: Makâsîd-ı Âliyye fî Şerhi't-Tâiyye*, (Haz. Mehmet Demirci), İstanbul: Vefâ yay., 2007.
- Bikâî, *Tenbihü'l-gabî alâ tekfiri'l-İbn Arabî*, (thk. Abdurrahmân el-Vekîl), Riyâd: İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1994.
- Fergânî, *Müntehâ'l-medârik*, (thk. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî), Beyrût: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, 2007.
- Hucvirî, Hakikat Bilgisi (Keşfü'l-mahcûb Tercümesi),tercüme: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.
- İbn Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, (haz. Ahmet Şemsettin), I. Baskı, I-IX, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1999 [*Fütühât-ı Mekkiyye*, I-XVIII (çev. Ekrem Demirli), İstanbul: Litera, 2012].
- İlhan Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük -Kubbealtı Lugatı-*, C. II, İstanbul, 2006.
- Kara, Mustafa, “Fenâ”, *DİA*, XII, s. 333-335.
- Kâşânî, Abdürrezzak, *Sûfîlerin Kavramları İstulâhâtü's-sûfiyye*, çev. Abdurrezzak Tek, Bursa: Bursa Akademi, 2014.
- Kayserî, Dâvûd, *Şerhu't Tâiyyeti İbni'l-Fârız el-Kübrâ*, (thk. Ahmed Ferîd el-Mezyedî), Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2004.
- Konuk, A. Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, (haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın vd.), I-XIII, İstanbul: Kitabevi, 2008.
- Marulcu, Hasan Tefvik, “İbn Teymiyye'nin Vahdet-i Vücûd, Hulûl ve İttihâd Yaklaşımlarına Kelâm Açısından Bir Değerlendirme”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008/2, sayı: 21, s. 75-86.
- Mustafa Râsım Efendi, *İstulâhât-ı İnsân-ı Kâmil* (haz. İhsan Kara), (2. Baskı), İstanbul: İnsan, 2013.
- Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyanûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2013.
- Nâblusî, Abdülganî b. İsmail b. Abdülganî ed-Dımaşkî, *Keşfü's-sirri'l-gâmuz fî şerh Dîvân İbni'l-Fârız*, Zâhiriyye Kütüphanesi: 8285.
- Öteleş, Zeliha, “Abdülganî en-Nâblusî Şerhi Bağlamında İbnü'l-Fârız'ın Kasîde-i Tâiyye'sinde Seyr u Sülûk”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, 2014.
- Scattolin, Giuseppe, *Teemmülât fî't-tasavvuf ve'l-hivârü'l-edyân*, Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 2013.
- Seyyid Şerîf Cürçânî, *Ta'rifât*, tercüme: Abdülaziz Mecdî Tolun, İstanbul: Litera Yay., 2014.
- Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî, *Keşşâfu İstulâhati'l-Fünûn*, Beyrût: Daru Sadr, tsz., II.

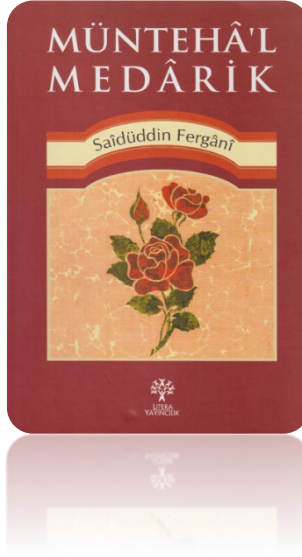

**Saïdüddin Fergânî, Muntehâ'l Medârik ve Muntehâ
Lübbi Külli Kâmilin ve Ârifin ve Sâlik: Şerhu Tâiyyeti İbn
Fârız**

[Kavrayış Yetilerinin Sonu ve Her Arif, Kâmil ve Sâlikin
Sözlerinin Nihâî Özü]

Tercüme: Mustafa Yalçinkaya Litera Yayıncılık, 2018, İstanbul,
1055 S.

A. Aysel Çoban*

Bi-mir'âti kavli in 'azemte ürîkehü
Fe-esğî li-mâ ülki bi-sem'ı basîrati

Sözümün tuttuğu aynayla, eğer azmediyorsan bu kapının tahtına
Sana sunduklarımı dinle, basiret kulağıyla.
(B 443/ S 626)

---

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, aayselcoban@gmail.com

Göze tuttuğunuz gözgüyü bu kez söze bitiştirin ve o tahtın kapısına dayayın kulağınızı ve dinleyin o baştan aşağı aşk olan, âşıklara sultan olan İbnü'l-Fâriz'ı... Nice âşıklar basiret kulağıyla onu dinlediklerinde gördüklerinin nihayetinde hayretlerini gizleyememişlerdir. Kaleme aldığı kasidelerinin nâmı dört bir yana erişirken Kaside-i Taîyye'sinin o yüce Nübüvvet makamına doğum haberi erişince bizzat adı vurulmuş ve sıfatı; Kaside-i Taîyye, mâhiyeti; et-Taîyyetü'l-Kübrâ olan bu kaside-i kutsiyyenin adı; Nazmü's-Sülûk olmuştur. Nazmü's-Sülûk; İbnü'l-Fâriz'ın divanında sonu te/ت ile biten kasidelerinin yer aldığı bölüme verilen isimdir. Yedi yüz altmış beyitten müteşekkil et-Taîyyetü'l-Kübrâ'ya bu ismin verilmesinin nedeni eserin dibacesinde anlatıldığı üzere İbnü'l-Fâriz'ın rüyasında almış olduğu nebevî işarettir.

Asıl adı, Ebû Hafs (Ebü'l-Kâsım) Şerefüddin Ömer b. Alî b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısrî [ö. 632/1235]¹ olan mutasavvıf şair İbnü'l-Fâriz, Kahire'de dünyaya gelmiştir. İlk hocası babasıdır. Hadis, fıkıh, dil ve edebiyat dersleri tahsilinin ardından çok genç denilebilecek bir yaşta tasavvufa meyletmiştir. Münzevi hayat tercihi kendisindeki manevî açlığı gidermemiş ve Şeyh Bakkal'a intisâb etmiştir. Şeyh Bakkal gibi kendisi de melâmet meşrebtir. İbnü'l-Fâriz için Abdurrahman Câmî; “Usta ve hüner sahibi hiç kimseye böyle söz söyleme tarzı nasip olmaz. İnsanoglunun çoğu böyle söz söylemeye güç yetiremez. Ondandır her lütufta sırrı ifşa eden bir söz var, her mana da göz kamaştıran bir güzellik var” diyerek kendisine şu dizeyi ithaf etmiştir:

O bir deniz, ama köpüğü amber,

O bir bulut, ama yağmuru rahmet ve cevher.²

Muasır İbnü'l-Arabî, Nazmü's-Sülûk'a hüsn-ü teveccüh göstererek şerh etme isteğini iletğinde İbnü'l-Fâriz'ın: “Buna gerek yok, senin Fütühât-ı Mekkiyye'n onun şerhidir” dediği rivayet olunmaktadır. Arap edebiyatındaki tasavvufi şiirin müessiri olan müellifin bugün günümüzde birçok dilde Kaside-i Taîyye şerhi mevcuttur. Taîyye Kasidesi'nin ilk şârihi ise Saîdüddin Fergânî³ [ö.699/1300]dir. Fergânî; Ekberî ekolün önemli temsilcilerinden olmakla birlikte

¹ Süleyman Uludağ, “İBNÜ'L-FÂRİZ - TDV İslâm Ansiklopedisi”, (07.11.2020), <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-fariz>.

² Abdurrahman Câmî, *Evliya Menkıbeleri: Nefahâtü'l-Üns*, çev. Lâmiî Çelebi, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011, s. 716.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeliha Öteleş, *Abdülganî en-Nâblusî Şerhi Bağlamında İbnü'l-Fâriz'ın Kaside-i Taîyye'sinde Seyr u Sülûk*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2014, s. 66.

Şehâbeddîn Sühreverdî'nin halifesidir. Şerhinde adını, “rehberimiz, şeyhimiz”(s. 408) diye zikredip dua ettiği, Necîbüddin Ali b. Büzgaş eş-Şîrâzî' ye intisâb etmiş, sonrasında Sadreddin Konevî'nin sohbet ve hizmet halkasına katılmıştır.⁴ Konevî'nin sohbetlerini Kaside-i Tâiyye şerhleri ile süslemesinden husûle geleni Câmî', “hiç kimse hakikat ilminin meselelerini onun kadar sağlam ve mazbut olarak açıklamamıştır” diye methetmiştir. Bu haliyle Kaside-i Tâiyye şerhi; Konevî'nin nakli, Fergânî'nin kalemi ile gerçekleşen İbnü'l-Arabî'nin dileğidir.

Konevî'nin evlatlarına tevdî edilen bu şerh, Mûntehâ'l-Medârik ismi ile tanınmış olup, Ekberîyye yolunun geniş coğrafyalara uzanmasında Fergânî'nin katkısı vardır. Kendisinden sonraki Kaside-i Tâiyye şârihleri onun gölgesinde kalmıştır. Konevî, sohbetlerinin sonunda Kaside-i Tâiyye'den beyitleri okuyup Farsça şerhini yapmış bu sohbetleri deyim yerinde ise İbnü'l-Fârız'ın beyitleri ile sırlamıştır. Bu sohbetler Fergânî dimağında fırınlanmış, ilkin Farsça yazmış olduğu şerhi Meşâriku'd-derârî'i'z-züher fi keşfi hakâ'iki nazmi'd-dürer ismi ile basılmıştır. Ardından Arapça olarak ve zenginleştirerek neşrettiği bu şerhi ise Mûntehâ'l medârik ve mûntehâ lübbi külli kâmilin ve ârifin ve sâlik ismi ile Beyrût' ta Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye tarafından 2007 yılında ve Âyet-i İşrâk Yayınevi'nce İrân'ın Kum şehrinde basılmıştır. Mûntehâ'l-Medârik ismi ile Türkçeye çevirisi Mustafa Yalçinkaya tarafından yapılan eserde bu iki baskı dikkate alınmıştır. Dipnotlarda “Beyrut baskısı” ve “Kum baskısı” şeklinde Arapça şerhin iki farklı baskısına, “Meşârik” kısaltması ile de Farsça şerhe atıfta bulunulmuştur.

Eser, Arapça beyitlerin ilk mısralarına işaret edilerek numaralandırılmış içindekiler kısmına sahiptir. Önsözün kaleme alınmasının akabinde şerhe geçiş yapılmıştır. Eseri okurken müellifin “bu konuyu dibâce de zikrettik” atıfları ile karşılaşılır. Lâkin eserde dibâcenin tercümesine yer verilmemiştir. Önsöz de bu dibâcenin daha sonra müstakil bir eser halinde yayınlanacağı bilgisi vardır. İçindekiler kısmında yer verilmemesine rağmen telifte bölüm başlıkları ile karşılaşılmaktadır. Yayınevi tarafından kaleme alınmış bir önsöz, yedi bölümün akabinde münacât ve son sözler den müteşekkil bir eser vücuda getirilmiştir. Eserin her hali ile aşktan doğduğunu ifade edercesine hazırlanmış kapağında; ilahi aşkın sembolü olması hasebiyle gül motifinin ebru sanatı ile birleştirilmesi ve bu motifte açılmış, açılmakta ve tomurcuk halde üç gül okuyucuyu karşılar.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. “FERGÂNÎ, Saïdüddin - TDV İslâm Ansiklopedisi”, (08.11.2020), <https://islamansiklopedisi.org.tr/fergani-saiduddin>.

Kaside-i Tâiyye tasavvuf kaynakları arasında, seyr ü sülûkta yaşanan şevk, iştîyak, uzlet, gözyaşı, susma, ıstırab, hasret, gurbet, kurbet, sabır ve sabırsızlık, korku, huzursuzluk, şaşkınlık, havâtır, fenâ, bekâ gibi tasavvufî tecrübelerin anlatıldığı, sırr sahiplerinin anlayabileceği, nesre sığmayan, nazımdan da taşan türden nadir eserler arasında kabul edilmektedir. İbnü'l-Fârîz'ın yaşadığı tasavvufî tecrübelerin bir serencâmı mahiyetindeki beyitler hemdemi olmayanda karşılık bulamayacağından bu demin hemdemi olan şârihi de ele verir türdedir. Şâir, kasidede hâl-i beyanını serdederken aşkın ilk kademesini; başlangıç, orta ve son derecelerinin diliyle aktarır. Akabinde bunların nasıl anlaşılması gerektiğine dair izâhatta bulunur. Kur'an-ı Kerim'den iktibaslara, hadis rivayetlerine, sûfi büyüklerinin sözlerine yer verildiği gibi eserin dikkat çeken bir özelliği de tasavvuf ıstılahındaki çoğu kavramın bir şekilde bu eserde yer almış olmasıdır. Tasavvufî tecrübeyi merak edenler için bunu İbnü'l-Fârîz'dan dinlemek, anlaşılmayan durumlarda bir mürşidvâri izahatıyla Fergânî'den istifâde etmek bulunmaz bir fırsattır.

Fütüvvet ehli ve nitelikleri, vecd, aşk ve aşkın kademeleri, ruh, celâl-cemâl, aşığın aşktaki talepleri, nefsin mertebeleri, tecelliye kavuşma mertebeleri, fenânın mertebeleri, kabz-bast ve ruh mertebeleri, vehm, aşkın fenâyâ erdiren sıfatları, havâtır ve türleri, tecellinin müşâhade sınırları, fakirlik, irşâd edilenlere tavsiyeler, tövbenin hakikati, seyr ü sülûkun menziline şaşırtan eylemlerden dönmenin ve tövbe makamına bağlı durumların izahı, cem' makamı ve vasıfları, zâhiri ve batınî varlığın aynı, mutlak ve izâfî gayb, telvîn ve cem'u'l-cem' makamı, tecelli, tedelli, tedânî, münâzele, zât ve sıfat açısından maiyyet, vâridat, temkin ve terki terk makamları gibi konuların ele alındığı 1-285. beyitler ve şerhlerinin sonrasında; "Dördüncü sefere girişmenin başlangıcına işaret eden ve Muhammedî makama mahsus bazı marifetlerle, tevhid ile alâkalı şeylere değinen bölüm" başlığına yer verilmiştir. Bu bölümde peygamber ve velilerin özellikleri, velâyet makamı, "kâbe kavseyn/cem'u'l-cem'", "ev ednâ/ehâdiyyetü'l-cem'" makamları, 'amâiyye makamı, miraçlar, peygamberi seferler ve makamlar ile bunlar arasındaki farklar, birinci başlık altındaki 285- 333. beyitlerin şerhlerine konu edilmiştir. "Nefsi ve varlığı zâhiri bakımından, Zât'a ait aşkın ona geçmesiyle Ehadiyyetü'l-cem' makamına bağlı mârifet ve tevhidin hakikatine varmak için girişilen dördüncü seferin başlangıcından bahseden bölüm" başlığı altında da 333-387. beyitlere yer verilmiş burada şarihin ifadesiyle; Muhammedî makama mahsus ehadiyyetü'l-cem' ile ilişkili tecellinin etkisiyle şâir zâhirindeki seyrinin durumunu baştan sona anlatmıştır (s.568).

“Kasidenin ikinci yarısında aktarılabacak şeyler” başlığı ile bir diğere bölüme geçiş haber verilerek “Muhammedî hakikat ve cem‘u‘l-cem’ bakımından dördüncü sefere çıkışın başlangıcının ve bu başlangıçla ilişkili olan mârifet, tevhit ve muhabbetin aktarılması” başlığı eklenmiştir. Burada şâirin ehadiyyetü‘l-cem’ tecellisi ile her şeyin hak ve hakikatine dair kuşku ve şüphelerinden âzâde kılınması için kendisine açılan müşahedeleri, telvin ve makamının ayrıntılarını, şuhûd âlemi, ruh, misâl ve duyu âlemi, istidâd gibi derinlikli konuları ele aldığı 387-405. beyitler şerh edilmiştir.

“İşitmenin sırrı ve Muhammedî makamın içinde bulunduğu zevki anlayabilen kişi için bunun doğruluğu hakkındaki bölüm” de şâir, işitmenin sırrını; tezahür etme, tezahür ettirme ve var etmeyi, ruhani ruhta tezahür eden vahdet vâsfına ve tezahür yeri nefis olan çokluk vâsfına bağlamaktadır. Birlik vâsfının ruhu, şuhûd âlemine; çokluk vâsfının ise nefsi, varlığın taayyün ettiği âleme çektiğini ve bıraktığı etki ile âlem-i şühuda dair tecrübelerini aktarır. Bu bölümde; sevgili makamının manasını idrak ederken, ruhta ve batınî yetilerde doğan misalin etkisini nefiste bu makama ait bir misalin tezahür edişi ile açıklamaktadır. Mananın beş duyuyla algılanan sureti bakımından gerçekleştirilen seyri ile ruhta ve nefiste doğan misalle sevgili makamını müşahede etmeyi anarak;

Vectedtü bi- vecdin âhızî ‘inde zikrihâ

Bi-tahbîri tâlin ev bi-elhâni sayyiti(B.436)

[Güzelleştirilmiş bir sesle yapılan tilâvet veya hoş ezgiler bana O’nu hatırlattığında ortaya çıkan hâlde ben, beni alanı bulurum.]

Beytindeki gibi 405-440. beyitlerde de duyuyla algılanabilen her surette ve ondaki âhengın manasında başlayan seyirde ortaya çıkan aşkın manası ile sevgili makamının idraki ele alınmaktadır.

“Ben Ahmedî makamın ve ehadiyyetü‘l-cem’ mertebesinin tercümanıyım (s.699)”, diyen şâirin “Dördüncü seferinde ortaya çıkmış Ahmedî yurtluk ve makamın diliyle tevhidin orta kademesi hakkındaki bölüm”, başlığı altındaki 440-503. beyitleri Muhammedî makama mahsus dördüncü seferin tercümanı olarak kaleme alınmıştır. Zahirî, batınî, ehadiyyetü‘l-cem’ tecellisinin sirayeti kademe kademe, makam makam anlatılmıştır. O’nun (s.a.v.) zâhirî, batınî ve bu ikisini cem’ eden seferlerini, ikinci mertebede cem‘u‘l-cem’ makamında gerçekleşen üç seferin başlangıcı ve sonu olarak beyan ettikten sonra yine bu ilk üç sefere has celâl ve cemâlle ilgili tecelliler aktarılmıştır (s.702). Mahvın ehadiyyetü‘l-cem’

makamı dışındakiler için mertebelerine ve kutb, gavs, evtâd, abdâl gibi kavramların izahatına yer verilmiştir.

“Ehadiyyü'l-cem’ tecellisini mukâşefe etmenin başlangıcında var olan cemâldeki celâlin ve celâldeki cemâlin aktarılmasını içeren ve ekmeliyyet makamına mahsus temkinle, bu ikisinin etkisinin sona ermesinin beyanını içeren bölüm” de şair, cemâlin celâlinin etkisinin kendisini kaybedip silişini anlatmaktadır. Bu fenâdan “ev ednâ” bağı olan bekâya ve ehadiyyetü'l-cem’ makamına ait tecellinin etkisinin kendisi üzerindeki hâkimiyetini ve bu hâkimiyetle beraber ortaya çıkan telvinin temkine ulaşana kadarki celâlle ilişkisini 503-536. beyitlerde ele almıştır. Şâirin, bu hâl üzere vâkıf olduğu bilgiler şerh ve tembihlerle okuyucunun anlam idrakine sunulmuştur.

536-760. Beyitlerin yer aldığı kısma şârih; “Nefse dair marifetle gayelerin gayesi, son durakların en sonu olan Âhmedî, Muhammedî Ehadiyyetü'l-Cem’ makamından gelme, zât’a ait muhabbete göre belirlenen muhabbet rütbelerine dair marifeti kendinde birleştiren hakikat marifeti hakkındaki bölüm” ismini vermiştir. “Şimdi bilesin ki şâir (ks.) bu bölümü insanla tezahür eden sıfat ve adların asıllarından olan ‘dört asıl’ aktarmaya ayırdı (s. 735)”, hitabıyla beyitlerin öncesinde şerhe başlamıştır. Bu beyitler için şârih; “mânâ ve lafız incelikleriyle dolu, bedî’ ilminin tüm türlerine uygun, türlü yüce vasıflarla süslenmiş, beyan ilminin tüm dallarının en hoşlarına sahiptir (s. 736).” Diyerek övgüde bulunmuştur. Şairin bu bölümde kaleme aldığı beyitler, nefse ve Rabbe dair marifetlerin kendilerine bağlı olduğu dört asılın [Birinci asıl: Zât mertebesi, ilk taayyün ve ikinci taayyün, esmâ ve sıfat; İkinci asıl: Hazret-i Ceberrût: âlem-i melekût ve âlem-i ervâh; Üçüncü asıl: Âlem-i misâl ve cisim mertebesi, Âdem’in meydana gelişi; Dördüncü asıl: İnsanın mertebeleri ve halleri, devirleri, seyr ü sülûkün keyfiyeti⁵] marifetine binaen dört üslûb üzere söylenmiştir. Bu dört üslubun da ait olduğu marifete uygun bir şekilde bina edildiğini beyan eden şârih, gene ilgili beyitlere yer vermeden evvel bu dört üslubu; ilk üslubu “dört sefer”, üçüncü üslubu ise “dört kaide” üzere izah etmiştir. Tasavvufun önemli ıstılahlarının işlendiği bu beyitlerde makamlar, haller, mertebelerle ilişkili ıstılahlar işlenmiş, şerhlerde bu temalar üzerinden geniş açıklamalar yapılmıştır. Buna rağmen şerhte değinilen; şeriat, tarikat, hakikat, menkıbeler, hadisler, sıddıklar, hilâfet makamları, yedi perde/ad, keşf, varoluşun hakikati, duyular,

⁵ Arapça Şerhin Mukaddimesinde yer alan açıklamadan nakleden; Bkz. Öteleş, *Abdülganî en-Nâblusî Şerhi Bağlamında İbnü'l-Fârız'ın Kasîde-i Tâiyye'sinde Seyr u Sülûk*, s. 70.

pisişe, tenasüh konularının bir kısım okuyucu tarafından vukûfiyeti sınırlı kalabileceği kuvvetle muhtemeldir. İbn-i Haldun'un herkesçe malum Muntelhâ'l-Medârik'e istinaden kullandığı, "zoru daha da zorlaştıran kitap" ifadesinin seyr ü sülûk tecrübesi yaşamamış olanlar için hakikate rüçû edebileceği kanaatindeyiz.

"Münâcaat ve son sözler" de ise şair, kendisine karşılıksız verilen hediye ve iyilikler için hamd eder. İhsan olunan lütufları sayarken müşahede ettiklerinin şükrünü dile getirip, her birinin Allah'ın kudretiyle vuku bulunduğunu itiraf eder. Kitabından fayda bulacaklar için de esere en güzel basireti yakalayacak şekilde bakması için dualar eder. Bütün sûfi şâir ve ediblerin dualarındaki, sırlı cümleler, kuşatıcı ifadeler ve sınırları içine aldıklarının üzerine huzur indiren kelimelerinin etkisi burada da kitabı okuyan büyük bir çoğunluk tarafından hissedilecektir.

İbnü'l-Fârîz'ın mukâşefe, müşahede, vecd hallerinin tezahürü niteliğindeki ifadesi; Nazmü's-sülûk'un şerhi olan Muntelhâ'l-Medârik tercümesinde, her beytin Arapça orijinali dipnotta, Türkçe transliterasyonu ise tercümeden önce verilmiştir. Her beyitten sonra o beyte ait kelimeleri analiz edip etimolojik izahlarını yapan Fergânî'nin, bu kelimelerin sahip olduğu anlam çeşitliliğine göre beyitlere birden fazla şerh getirdiği de görülmektedir. Her kelime de bir tasavvufî anlam bulan şârih, şerhin ötesinde kasideyi hissetmiş, her bir beyti sahiplenmiş, her cümleyi ilgili beyitle ifade etmiş, şerhi ince ince işlemiş ve böylece her his ait olduğu yere iliştilmiştir. Şârih beyitlerin ifade ettiği anlam kümesinin ardına "Tembih" ilave etmiş, ayrıca şerhlerine "Beyitlerin Takrir ve Takdiri" kısımlarını eklediği de olmuştur. Şârihin okuyucunun anlam karmaşası yaşamaması adına: "Bu beyit Muhammedî hakikatin diliyle söylenmiştir (s. 871).", "Burada şair, söylenen sözü, hadisi kendine isnat etti çünkü İlahî ve Muhammedî cemin diliyle konuşuyor (s. 971)." İfadelerini kullanmıştır. Tedbir ve telkinde bulunduğu da ise: "Dikkatli bak kavramayı başaracaksın (s. 315).", "İşin hakkını vererek anla (s. 411)!", "Sen bunu aklında tut, anlamaya çalış, istifade et (s. 589)!", "Zihinde canlandır (s. 596)!", "Bunları kavra değişim konusunda tutucu olma (s. 666)!", "Naklin zahirinde apaçık bildirilmeyen bu sırlardan rahatsız olma sakın... Hızlıca kavra ki-inşallah- bu derin kuyulardaki sırlardan pay alabileceğin (s. 927).", "Kısa bir anda anla, dalıp uzunca vakit harcama (s. 945)!", "Haddini bil ve öncesiz olan, hikmet sahibi var edicinin işlerine; bunlar senin sonradan olma, kusurlu anlayışına ve mukayyet/sınırlı aklına ve ilmüne uymuyor diye karşı çıkma (s. 1009)!" ifadelerini kullanmış, sınırlılık alanlarını ise "Abadan'dan öte köy yok, bunun ardına geçemezsin (s. 1015)!" diyerek haber vermiştir.

Eser bu çerçevede tasavvufa gönül vermiş her insan için anlaşılabilir mahiyette değildir belki ama bu yola revan olmaya karar verenler için elden tutup hakikati tecrübe sadedinde, rehberlik edecektir. Tasavvufa emek vermiş, tasavvufi tecrübeyi edinmiş her birey içinde tanıdık duyguların nazma dökülmüş hali olarak aşk ve şevkle karşılanacağı kuvvetle muhtemeldir. Nazari açıdan bakanlar ise türlü ithamlarda bulunabileceklerdir. Şârih bunu da hesaba katarak;

Fe-‘aynü’r-rıdâ ‘an külli ‘aybin kelîletün

Ve lâkinne ‘ayne’s-sühtü tûbdî’l- mesâviyâ

Hoşnutça bakan göz körleşmiştir ayıplara, zaten memnuniyetsizce bakan göz de kusurları serer ortaya (s. 1046) beytini şerh düşmüştür.

Tercümesi ile istifademize sunulan eserde akıcı bir dil kullanılmıştır. Mütercimin şerhe şerh düştüğü dipnotlarda ve gerekli gördüğü yerlerde ilavelerinden anladığımız üzere, amacının salt tercüme değil eserin anlaşılması çabası takdire şayandır. Eserde Arapça beyitlerin dipnotlarda değil de tercüme üzerinde verilmesi, kelime ve kavramların etimolojik izahlarında transliterasyon yerine Arapça orijinal şekli ile değerlendirilmesi Arapça bilenler için istifadeyi daha mümkün hale getireceği kanaati taşımaktayız. Şerhin anlaşılmasında dibacesinin çok önemli olması hasebiyle müstakil baskısının eksikliğini hissettiğimizi beyan etmeliyiz. Eserin kapaktan, kitabın sonuna eklenmiş dizine kadar titiz bir dizgi üzere hazırlandığını söylemeliyiz. Tasavvufun başucu eserlerinden böylesine kıymetli bir eserin mütercimi Mustafa Yalçınkaya’ya ve okuyucuyla buluşmasına aracılık eden Litera Yayıncılığa teşekkür ederiz.

Sûfi Davranış: Sûfi Perspektife Göre Mânevî Davranış Gelişimi

İbrahim Işıtan, İstanbul 2020, 201 s.

Cemile Aygöl Sağır*

'İnsan nedir, niçin vardır ve hangi gayeler için davranışlarını sergiler?' gibi insana dair sorular sormak ve anlamlı cevaplar bulabilmek insan hayatı için önemli bir meseledir (s. 164).

---

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sagircemile@hotmail.com

Davranış, çevrenin, duygu ve düşüncelerin olduğu kadar zihnin (bilinç) de etkisiyle ortaya çıkan eylemlere verilen addır. Bu nedenle davranışı yorumlarken, bireyin bilincini, duygu ve düşüncelerini de anlamak gerekmektedir.

Araştırma konusu insan ve onun davranışı olan modern psikolojide, davranışların nedenleri araştırılırken çoğu zaman insanın ruhsal yönü ihmal edilmektedir. Oysa insan ve davranışı, tasavvufta olduğu gibi bireyin ruhsal boyutuyla da incelendiğinde bütüncül bir yaklaşımla ele alınabilir. Dolayısıyla, sūfî bireyin davranışlarının ve bu davranışlara şekil veren unsurların incelenmesi, insanın ruhsal boyutunun da anlaşılabilmesini sağlayacaktır.

Davranışların temelinde, insanın huzur ve mutluluğunu sağlamak vardır. Sürekli gelişimi hedefleyen bir kadim gelenek konumundaki tasavvuf, davranışın şekil ve içeriğini değiştirirken, manevî değerlerin oluşmasına katkıda bulunmayı hedefler. Bu nedenle sūfî geleneğin davranış kalıplarının incelemesi, insanın ruhî boyutunun anlaşılmasını da sağlayacaktır. *Sūfî Davranış: Sūfî Perspektife Göre Mânevî Davranış Gelişimi* bu meseleyi konu edinmektedir.

Eser, İbrahim Işıtan'ın sūfî psikolojisiyle ilgili yazdığı serinin dördüncü kitabıdır. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu yazar, yüksek lisansını ve doktorasını yurtdışında tasavvuf üzerine yapmış olup bir süre Belçika'da psikoloji eğitimi almıştır. Kendisi hâlen Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tasavvuf Anabilim dalında öğretim üyesidir.

Eserde yer alan temel sorun, modern psikolojinin insanı bütün boyutlarıyla ele almamasıdır. Çözüm, insanın metafizik ve mânevî boyutlarını inceleyen tasavvuftan yararlanılmasıdır. Giriş ve iki bölümden oluşan eserde, sūfî davranış özellikleri ve bunları şekillendiren unsurlar ele alınmıştır.

Giriş bölümünde, modern psikoloji ve sūfî gelenekte davranış analizi yapılmaktadır. Her ikisinde de bireyin aldığı kararları etkileyen, davranışlarını yönlendiren güdü ve motivasyonlar ele alınmakta, tasavvuf ve psikoloji alanında kullanılan yöntemler karşılaştırılmaktadır. Neden sūfî benlik dönüşümüne ihtiyaç duyulduğu ve bu yolculuk sonunda bireyde nasıl bir değişiklik meydana geldiği sorularının cevapları; kadim geleneğin, manevî değerlerin oluşmasına katkısı ekseninde aranmaktadır. (s. 11-52)

Modern psikolojide, davranış analizinde anket, mülakat, gözlem, test, deney gibi yöntemler kullanılırken sûfi gelenekte bireyin kalbi, kalbi etkileyen içsel ve dışsal etkenler, murakabe ve muhasebe metotları öne çıkmaktadır. Zira insanın kararlarını eyleme geçiren ve davranışlarını şekillendiren yer kalptir. İnsan davranışlarını yönlendiren ve şekillendiren duygu ve düşünceler, eğilim ve yönelimler bu yöntemle açık bir şekilde anlaşılabilir.

Birinci bölümde, tasavvufî bilginin oluşumu ve gelişimi değerlendirildikten sonra sûfi davranışın tekâmülüne doğrudan etki eden unsurlar ele alınmaktadır. Böylece bir davranışın hangi motivasyon ve yöntemlerle, başka bir ifadeyle sûfi bilincin hangi duygu ve düşüncelerle oluştuğu, hangi değer yargılarını kapsadığı ortaya konulmaktadır. Sûfinin temel değer yargılarını ortaya çıkaran süreç ve sebepler, üzerinde durulan bir diğer konudur. (s. 55-130).

Birinci bölümde ele alınan temel sûfi değer yargıları şunlardır: Takva, hürriyet, zühd, fakr, istikamet, sıdk, ihlâs, riyadan uzak durma. Bunlar, bir taraftan mânevî tutum ve davranış kalıplarının gelişmesine yol açarken diğer taraftan sûfi yaşamın hayata geçirilmesini sağlamaktadır. Burada sûfi bilincin hangi duygu ve düşüncelerle oluştuğu ve hangi değer yargılarını kapsadığı gösterilmekte, ayrıca bu temel değer yargılarını ortaya çıkaran süreç ve sebepleri üzerinde durulmaktadır.

İkinci bölümde, mânevî benlik dönüşümü yaşayan bireyde gelişen değer yargıları incelenmektedir. Temel amacı mânevî hürriyeti sağlamak, böylece huzur ve mutluluğu yakalamak olan bu tutum ve davranışlar, Yaratıcıyla ilgili ve nefisle ilgili olanlar şeklinde iki kategoride incelenmektedir. Böylece nitelik ve nicelik itibarıyla sûfi tutum ve davranışları güdüleyen etkenler ortaya konulmaya çalışılmaktadır. (s. 133-183).

Yazar, temel amacı mânevî hürriyeti sağlayarak, huzur ve mutluluğu yakalamak olan sûfi tutum ve davranışlarından önemli gördüklerini, Yaratıcıyla ve nefisle ilgili olanlar şeklinde iki boyutlu ele almaktadır. Amaç, bu tutum ve davranışların dikey ve yatay boyutlarda hangi motivasyonlarla geliştiğini göstermektir. Bireyin Yaratıcıyla olan ilişkisini belirleyen, niteliksel tutum ve davranış kalıplarına örnek olması amacıyla seçilen beş özellik şunlardır: 1) Vahdeti arama/birlik ve bütünlük, 2) Yaratıcıya kulluk/ubudiyet, 3) Yaratıcının memnuniyetini kazanma/rıza, 4) Yaratıcıya dayanma/tevekkül, 5) Yaratıcıyla yalnız kalma duygusu/uzlet ve halvet (s. 133-153).

Salikin niceliksel tutum ve davranışlarını analiz edebilmek için, nefisle ilgili incelenen on temel özellik ise şunlardır.: 1) Alt benliğin arzu ve isteklerine karşı durma, 2) Kendi hata ve kusurlarıyla meşguliyet, 3) Başkalarının hatalarını bağışlama, 4) Haset ve kıskançlık göstermeme, 5) Öfke gücünü kontrollü kullanma, 6) Alçakgönüllü olma ve büyüklenmeyi terk, 7) Merhamet ve şefkat gösterme, 8) Kanaatkârlık, 9) Îsar/başkalarını kendine tercih, 10) Varlığa hizmet (s. 154-183).

Eserin Sonuç bölümünde tasavvufî yaşamın bireye kazandırdığı benlik ve onun sağladığı imkânlarla dair tespitlere yer verilmiştir. Bu değişimin, evrensel benlikten koparılmış günümüz insanına ve modern psikolojiye katkı sağlayacağını altı çizilmiştir (s. 185-187).

Sûfî davranış gelişim süreci ve buna tesir eden güdüler hakkındaki araştırma, insan davranışını anlamada, tasavvuf ve modern psikoloji alanındaki çalışmalara katkı sağlayacak niteliktedir. Tasavvufî terimlerin, modern psikolojideki karşılıklarının ve günümüz Türkçe anlamlarının verilmesi ve metnin sade dili genel okuyucu kitlesine hitap ederken dipnotlardaki detaylı açıklamalar ve sonuna eklenen indeks akademik camiayı hedeflemektedir. İyi okumalar.

Doğuşundan Günümeze Tasavvufa Dair Tartışmalar: On Üç Asırlık İhtilaf ve Mücadele

Ed: Bern Radtke, Frederick De Jon. Yayına hazırlayan: Salih Çift
Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020, 623 s.

Mustafa Erdemli*

---

* Arş. Gör., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafaerdemli@karabuk.edu.tr

1995 yılında Hollanda Utrecht Üniversitesi bünyesinde ve aynı zamanda eserin editörlerinden Frederick De Jong ve Bernd Radtke'nin sorumluluğunda "Tasavvuf ve Muhalifleri" konulu uluslararası sempozyum tertip edilmiştir. "Doğuştan Günümüze Tasavvufa Dair Tartışmalar On Üç Asırlık İhtilaf ve Mücadele" adlı bu eser, ilgili sempozyumda sunulan bildirilerden otuz üç tanesinin tercüme edilmesi, Ahmet Yaşar Ocak, Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara'ya ait telif yazıların ilavesi ve Salih Çift'in Türkçe editörlüğünde toplam otuz altı makaleyle ortaya çıkmıştır. Eser yedi bölümden oluşmaktadır. Her bölümdeki tebliğler belli bir coğrafi bölge dikkate alınarak tasnif edilmiş ve kitaba aktarılmıştır.

Eserin ana konusu olan ihtilaflar, bazı İslam âlimlerinin tasavvufi şahsiyetlerin öğretilerine karşı çıkmasıyla başlamıştır. Bu ihtilafların ilk örneği olarak 13. yüzyılda İbn Teymiyye'nin İbnü'l- Arabî'nin öğretilerine karşı mücadelesi zikredilebilir. Günümüz tarikatlarını ve ihtilaflarını anlamak, geçmiş ile alakalı detaylı bir sosyo-politik araştırmayı gerektirdiğinden tasavvufi örgütlenmelerin tarihi seyrini objektif bir şekilde ele alan ciddi bir araştırma yapmak gerekir. Hem zengin bir kaynak hem de araştırmacıların ulaşmak isteyebilecekleri ikincil kaynakları içermesi bakımından bu eser oldukça önemlidir. Çünkü eser, tarihsel bir çerçevede ilgili makaleleri bizler için bir araya getirmektedir. Ayrıca ihtilafa sebebiyet veren olayların arka planında bulunan Vehhabilik ve Mehdilik konularını anlamak ve eserden tam anlamıyla istifade etmek amacıyla Mehmet Ali Büyükkara'nın "İhvan'dan Cuheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik"¹ adlı eseri incelenebilir. Bunun yanında her süreçte gündeme gelen fakat ortak bir noktada buluşulamayan Mehdilik konusu ile ilgili detaylı bilgi için "Beklenen Kurtarıcı İnanıcı"² isimli kitaba başvurulabilir. Eser tasavvufi ihtilafların yanında tasavvufun fihhi boyutu hakkında da ön bilgi sunmakta ve tarihi oluşumları sırasıyla dile getirmektedir.

---

¹ Mehmet Ali Büyükkara, "İhvan'dan Cuheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik" Klasik Yayınları: 1. bs., 2018

² *Beklen Kurtarıcı İnanıcı*, (Kollektif: Kuramer: Kur'an Araştırmaları Merkezi 1. bs., 2017)

Eserde yer verilen çalışmalar güncel meselelere dönük tahliller içermektedir. Esther Peskes tarafından hazırlanan ve tasavvuf bağlamında güncelliğini yitirmeyen Vehhâbilik ile Sünnilik çatışmasının son iki yüz yıllık tarihçesi üzerinde duran “XVIII. Asırda Vehhâbilik ve Tasavvuf” başlıklı değerlendirme bu anlamda oldukça dikkat çekicidir. Vehhâbiliğin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhâb’ın sufilik karşıtı söylemlerinde kullandığı argümanlar üzerinden bugünkü Vehhâbiliği incelemeyi hedefleyen çalışmada zengin bir kaynak kullanılmıştır.³ Florian Sobieoj tarafından hazırlanan bir başka çalışmada “Mutezile ve Tasavvuf” başlığını taşımaktadır. Çalışmada bugün için birbirinin karşısında konumlanmış Mutezile ve tasavvufun tarihi kökleri bakımından önemli ortaklıklar taşıdığı fakat Mutezile ve Ehl-i sünnet anlayışına bağlı olarak varlığını sürdüren tasavvufun farklı mezhep kolları olarak gelişmeleri sebebiyle bu ortaklıkların zaman içerisinde ortadan kalktığına işaret edilmektedir. İlgili çalışmada Mutezile ve tasavvufun yaygın olarak görüldükleri kültür merkezlerinden hareketle karşılaştırılmasına ağırlık verilmiştir.⁴ Tasavvuf meselesini merkeze alan ve bu kavramı hemen her bakımdan kuşatıcı bir biçimde inceleyen eser, geçmişin birikimi kadar bugünün sorunlarına dönük tespit ve teklifleriyle öne çıkmaktadır.

Eser, tasavvufi ihtilaflarla birlikte ülke veya bölgelerde tasavvufa yön veren dış kaynaklı etkileri de gözler önüne sermektedir. Bu dış kaynaklı etkilerin tasavvufi yapılanmaları bazı ülkelerde sosyal ve siyasi bir sorun haline getirdiği görülmektedir. Bu yapılanmaların hangi ülke tarafından ne tür bir anlayışla lağvedildiği bilgisine ulaşma konusunda da eser tam bir kaynak niteliğindedir. Eser gerek Batı gerek Doğu’da tasavvufa dair yazılmış araştırmalara ve kaynaklara ulaşmak açısından da kılavuz bir çalışma konumundadır. Ayrıca klasik dönem sufilerinden tasavvufi yeni kavramlara, tasavvufi sembollerden tasavvufla ilişkili mezhep veya mezhepsel kavramlara kadar geçmiş ve güncel konular hakkında pek çok bilgiye bu eserde ulaşmak mümkündür. Ayrıca eserle ilgili olumlu kanaatlerden biri de tebliğ yazarlarının konuları objektif bir şekilde ele almış olmalarıdır.

---

³ Esther Peskes, “XVIII. Asırda Vehhâbilik ve Tasavvuf”, *Doğuşundan Günümüze Tasavvufa Dair Tartışmalar On Üç Asırlık İhtilaf ve Mücadele*, Mehmet Çelenk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 109-120.

⁴ Florian Sobieoj, “Mutezile ve Tasavvuf”, *Doğuşundan Günümüze Tasavvufa Dair Tartışmalar On Üç Asırlık İhtilaf ve Mücadele*, Salih Çift, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 53-69.

Eserle ilgili olumsuz manada değinilecek bir husus almamakla beraber tebliğ metinlerinin farklı kişiler tarafından tercüme edilmiş olması üslup bütünlüğünü bozduğu ve akıcılığı engellediği görülmektedir. Bazı bildirimlerde ise çok uzun cümlelerin kullanılmış olması okuma şevkini kırmaktadır.

Kitabın özünü ortaya çıkaran ve tasavvufi ihtilaflar hakkında durumu özetleyen Ahmet Yaşar Ocak'ın şu ifadeleri bu anlamda önemlidir:

“Bizce “tasavvuf” ve “tasavvuf karşıtlığı”, İslam tarihi içinde ikiz fenomenlerdir, çünkü aynı zamanda doğmuşlardır ve biri diğerine paralel olarak gelişmiştir. Tasavvufu, sosyal bir hareket ve aynı zamanda 9. yüzyılda orta çağ Müslüman toplumuna dâhil olan sosyal-dini bir kurum olarak değerlendirebiliriz. Tasavvuf karşıtlığı, aslında Müslüman toplumundan tasavvufu atmak için tepki hareketi olarak ortaya çıkar. Zira tasavvuf, Müslüman toplumun karışıklığından ve nihayetinde siyasi iktidar için sorun yaratmaktan sorumlu tutulmaktaydı. O halde, bu iki paralel hareket biri diğerine bağlı dini, siyasi ve sosyal olmak üzere üç yönü olan karmaşık bir fenomen meydana getirir.”⁵

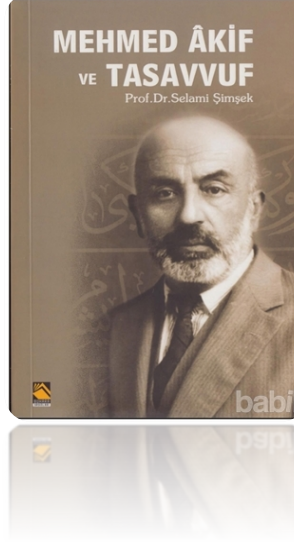
⁵ Ahmet Yaşar Ocak, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tasavvuf Karşıtlığı”, *Doğuşundan Günümüze Tasavvufa Dair Tartışmalar On Üç Asırlık İhtilaf ve Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 449.

Mehmed Akif ve Tasavvuf

Selami Şimşek, Buhara Yayınları, İstanbul 2019, 320 Sayfa.

Talat Olgun*

İslam'ı öyle yaşa ki akıllar dursun. Sen ona buna değil, Allah'a kulsun.

---

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakóltesi, talatolgun09@gmail.com

Selami Şimşek tarafından kaleme alınan Mehmed Akif ve Tasavvuf isimli kitap, roman ebadında hazırlanmış olup Buhara Yayınları'ndan çıkmıştır. Ön kapakta Akif'in resmine, arkada ise "Safahat" kelimesinin Osmanlıca sülüs kabartmasına yer verilmiştir.

Müellifin, böyle bir eser kaleme alma düşüncesi üniversite yıllarına dayanır. Üniversite yıllarından itibaren beslenen bu hayalin, on yıllık bir çabanın ürünü olduğu belirtilir.

Akif'in şairlik, naşirlik, vaizlik, müfessirlik, mütercimlik, musikişinaslık, baytarlık ve sportmenliğine dair çeşitli çalışmalar yapılırsa da tasavvuf düşüncesine dair incelemelerin yeterli düzeyde olduğu söylenemez. Bu nedenle Şimşek'in Akif'in dervişane yönünü ele aldığı kitabı, alanda önemli bir boşluğu dolduracak niteliktedir.

Girişle birlikte dört bölümden oluşan eserin giriş kısmında Akif'in tasavvufla irtibatına, tasavvufa bakış açısına; kendisinin ve dostlarının tasavvufi yönüne temas edilmiştir. Bu bölümde müellif, Akif'in:

Sürdüler Türk'e "tasavvuf" diye olgun şırayı

Muttasıl şimdi hakikat kusuyor Sıdkı dayı

Beytine odaklanıp onu tasavvuf karşıtı şeklinde değerlendirmenin Akif'i bir bütün olarak yansıtmaktan uzak kaçacağına dikkat çeker. Ona göre böyle bir bakış açısı Akif'in eserlerini, şiirlerini ve onun dervişane yönünü inkâr etmek demektir. Çünkü Akif, sadece medrese ile değil, tekke ile de irtibatlı bir çevrede yetişmiştir.

Akif, Doğu ve Batı edebiyatına vukufiyeti yanında Arapça, Farsça ve Fransızca'yı iyi konuşabilecek derecede dile hâkim bir münevverdir. Onun karakter ve eğitiminde Kadiriyye ve Nakşbendiyye tarikatlarına müntesip babası Mehmed Tahir Efendi önemli bir yere sahiptir.

Yazar kitabın birinci bölümünde Akif'in sevdiği ve etkisinde kaldığı sufi şair ve ediplere, onun beğendiği şair ve yazarların tasavvufla ilgili mısralarına yer verilmiştir. Bu çerçevede Mevlana, Şeyh Sadi Şirazi, Firdevsi, İbn-i Sina, Gazali, Fahrüddin Razi, Feridüddin Attar, Yunus Emre, Süleyman Çelebi, Fuzuli, Şeyh Galib, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi isimler anılmıştır.

İkinci bölümde Akif'in tekkelere, bazı tarikatlara bakışı ve vahdet-i vücud hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Onun yaşadığı dönemde devlet ve toplumun bu kurumlara yaklaşımı genel itibariyle iki şekilde kategorize edilebilir. Bir kesim tarikatların, tekkelerin aleyhinde tutum sergilerken diğeri, bu kurumların yeniden ihyasından yanadır. Yazar, Akif'in ikinci grupta yer aldığı iddiasındadır. Buna göre Akif, dinin mistik bir yorumu olarak tasavvufa değil inandığını söylemeyen söylediğine inanmayan, İbahiliğe ve Batıniliğe kayan, Kur'an ve sünnet ile uyuşmayan akımlara karşıdır. Yazar bu görüşünü desteklerken Akif'in Özbekler Tekkesi, Afganiler Dergâhı, Taceddin Dergâhı gibi birçok tekke ve dergâhla olan ilişkisine telmihte bulunur. Üçüncü bölümde ise Akif'le tanışma imkânı bulmuş yahut seciyesinden ve eserlerinden etkilenmiş sufi şahsiyetlere değinilmiştir.

Yazarın, herhangi bir tarikat mensubu olmayan fakat zühd, takva, sadakat, ahde vefa, tevekkül, rıza-i Hak gibi tasavvufî hallere son derece bağlı olan Akif'in hayatına psiko-sosyal açıdan yaklaşarak tasavvufa ve kurumlarına yönelik tavrını bütüncül bir şekilde ortaya koyduğu söylenebilir.

Akif'in bugüne kadar çok fazla bilinmeyen yönünü, konuya ilgi duyanlar için keyifle okunabilecek bir üslupta kaleme alan yazarı ve basımı üstlenen yayınevini tebrik ederiz.

Vefayat: Tasavvuf Sahasının Acı Kaybı: Serap Kılıç'ın Vefatının Ardından

Serap Kılıç, 19 Şubat 1980 yılında Gümüşhane'de dünyaya geldi. İlkokulu Gümüşhane Gazipaşa İlkokulunda, ortaokul ve liseyi Gümüşhane İmam Hatip Lisesinde okudu. Birincilikle bitirdiği lise eğitiminden hemen sonra Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. Son senesinde Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine geçiş yaptı. Burada da derece yaparak Fakülteyi üçüncülükle tamamladı. 2004-2005 Eğitim yılında, Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimine başladı. Serap Kılıç ile dostluğumuz, işte tam bu vakitlerde başladı.

Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Felsefesi alanında yüksek lisans eğitimimize aynı dönem başladık. Sınıf arkadaşlığının yanı sıra aynı evi paylaşmak sûretiyle dostluğumuz perçinlendi. Üsküdar'da bulunan öğrenci evimiz Kız Kulesi'ne yürüme mesafesindeydi ve kardeşim Serap ile İslam Felsefesinin köklü meselelerini, Kız Kulesi, ev ve fakülte arasındaki yürüyüşlerimizde uzun uzun konuşurduk. Bir yıl boyunca yaşamımız bu üç mevkii arasında cereyan etti. Durmaksızın düşünen bir zihne sahipti Serap. Ne zaman odaya gelsem, onu bir kitap üzerinde derin okumalar üzerinde bulurdum. Çok okur, az konuşurdu. Yüksek Lisans talebeliği ile birlikte öğretmenlik vazifesi de almıştı. Haftanın üç günü Üsküdar'dan Büyükçekmece'ye, görev yaptığı okula giderdi. Bu çok zorlu bir süreçti. Öyle ki, sabah dokuzda başlayacak dersi için altıda evden çıkması gerekiyordu. (2005 yılında bu mesafe en az üç saati bulmaktaydı) Bir taraftan da yüksek lisans derslerine devam ederek, haftanın her gününü oldukça yoğun geçirirdi. Yüksek Lisans sınav ve ödevlerini bu yoğunluk arasında başarıyla tamamladı. Bir yıl boyunca süren bu yorgunluklar arasında Şam'a seyahat etme hayali kurduk. Peygamber Efendimizin, pek çok ashâb ve evliyânın yolunun geçtiği bu mekânı ziyaret etme düşüncesi dahi bizi mutlu etmeye yetmişti. Bu hayalimizi bölüm hocamız Prof. Dr. Necip Taylan Beyefendi ile paylaştık. Necip Hocamız -Allah uzun ömürler versin- bu hayalimizin gerçekleşmesi için bir takım girişimlerde bulundu ve biz de "bilgi ve görgümüzü arttırmak üzere" (Hocamız referans mektubunda bu ifadelere yer vermişti) Şam şehrine yolculuk ettik. Necip Hocamızın bu teşebbüsü olmasa, bu seyahat belki bir hayal olarak kalacaktı.

İnsanlar en çok uzun seyahat esnasında birbirini tanımış. Serap, sabrın tecessüm etmiş hâliydi âdeta. Uzun ve meşakkatli yolculuğumuzda (yaklaşık 30 saat) ve daha sonraki zamanlarda da sabrına ve nazar-ı cemil ile meseleleri tahkik edişine şâhitlik ederim.

Yüksek lisans tezi “ezelî hikmet” üzerineydi. Prof. Dr. İlhan Kutluer danışmanlığında “Philosophia Perennis Kavramı Açısından İbn Miskeveyh’in el-Hikmetü’l-Hâlide’si” başlıklı tez çalışmasını, 2007 senesinde başarıyla tamamladı. Emek mahsulü bu çalışma, 2012 senesinde İnsan Yayınları tarafından neşredildi. Sâdık Yalsızuçanlar Beyefendinin de tertip ettiği imza günü, Üsküdar’da gerçekleşti. Kitap çalışması, Sâdık Bey’in sunduğu bir TV programda tanıtıldı. İrfânın büyük üstatlarının zımnî bir şekilde dile getirdiği “ezelî hikmet” düşüncesini Türk okuyucusunun istifadesine sunarak, ezele kadar kapanmayacak bir sadaka-i cariyeye inşa etmiş oldu.

Akademik çalışmalarına tebliğler sunarak devam eden kardeşim Serap, 2012 senesinde Ankara’da düzenlenen Hacı Bayrâm-ı Velî Uluslararası Sempozyumunda “Yazıyı Sineye Nakşeden Bir Velî: Hacı Bayrâm-ı Velî” başlıklı tebliğini sundu. 2013 senesinde Erzurum’da gerçekleştirilen Uluslararası Hâce Muhammed Lutfî (Alvarlı Efe) Sempozyumunda, “Alvarlı Efe Hazretlerinin Şiirlerinde İlahi Aşk Teması” başlıklı bir tebliğ sunarak Tasavvuf sahasında çalışmalar yapmaya başladığını ayan etmişti. İslam Felsefesi sahasında başlayan akademik hayatı, bazı rüyaların da tesiriyle onu Tasavvuf sahasında çalışmalar yapmaya sevk etti. Bu sevk-i ilâhî neticesinde Doktora çalışmaları için İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Tasavvuf kısmına kayıt yaptı. Onun için zorlu bir süreç resmen başlamıştı İbnü’l-Arabî Hazretlerinin *Fütûhât-ı Mekkiyye* eserinin on sekiz ciltlik tercümesini, altı ay gibi kısa sürede okumuştur bile. Hayretimi gizleyemedim bu durum karşısında. Bana şu cümleleri söylemişti: “Hayatım iki kısma ayrılıyor. *Fütûhât*’dan Önce (F.Ö.) ve *Fütûhât*’dan Sonra (F.S.)” Hayatında İbnü’l-Arabî’nin yeri son derece mühimdi. Şam seyahatimizde de defalarca İbnü’l-Arabî Hazretlerinin kabrini ziyaret etme ve camii civarında uzun vakitler geçirme bahtiyarlığına erişmiştik.

Tasavvuf sahasındaki doktora tezi çalışması Prof. Dr. Ekrem Demirli danışmanlığında, “İbnü'l-Arabî'nin Ahlak Nazariyesi” başlığını taşıyordu. Zaman zaman çalışması hakkında konuştuğumuzda İbnü'l-Arabî ile kurduğu ünsiyete hayranlık duymamak mümkün değildi. Çalışmalarının son aşamasında yakalandığı amansız hastalıkla mücadele ederken, gücü yettiğince İSAM kütüphanesinde çalışmalarını sürdürdü. Hasta yatağında dahi çalışmalarını sürdürürken geride, “Serap Kılıç'ın nazarından İbnü'l-Arabî”yi bırakmak istedi. Ancak büyük ölçüde tamamladığı tez çalışmasını nihâyete erdiremeden, âlem-i şehadetteki seyri/devri nihâyet buldu.

Tasavvuf sahasındaki çalışmaları, sempozyum tebliğleriyle devam etti. Uluslararası Harakâni Sempozyumunda “Ebu'l Hasan Harakâni'nin ‘Sufi Gayrı Mahlûktur’ Sözünün Tasavvuf Düşüncesi Açısından Yorumlanması” başlıklı tebliğini başarıyla sundu. Son tebliğlerinden biri, doğduğu yer olan Gümüşhane'deydi. I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumunda, “Vahdete Giden Yolda İlahi Aşk: Gümüşhanevî Örneği” başlıklı tebliğini sundu. Hayatı “aşk”la yaşadı, “aşk” yoluna dair metinler kaleme aldı ve “aşk”la sırlandı.

Âlem-i ukbâya irtihâli 1441/2020 senesinde, 26 Şubatı 27 Şubata bağlayan bir Regâip Kandili gecesinde, “kırk” yaşından henüz “yedi” gün almışken kırklara karışmak sûretiyle gerçekleşti. Hayâlini gözümüzde, sözünü dilimizde ve derin bir acıyı yüreğimizde bıraktı...

Mekânın Cennet Olsun Kardeşim Serap...

*Dünya çölüne düşünce **Serâb** aldandık,*

Mevt hançeriyle uykudan uyandık...

1704-263= 1441

Dr. Zeliha Öteleş

YAYIN ESASLARI

- Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, hakemli, bilimsel, akademik bir dergidir.
- Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere bir yılda iki sayı yayımlanır.
- Dergide İlahiyat alanında, daha önce yayımlanmamış Türkçe, Arapça ve İngilizce telif makaleler; kitap, tez, konferans ve sempozyum değerlendirmeleri ile ilmî röportajlar yayımlanır.
- Dergiye gönderilecek yazılar, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tasavvufdergisi/writing-rules> internet adresindeki “Yazım Kuralları”na uygun yazılmış olmalıdır.
- Dergiye gönderilecek makaleler dipnotlar hariç 10.000 kelimeyi; tanıtım ve değerlendirme yazıları 1500 kelimeyi geçmemelidir. Makalelerde İngilizce ve Arapça başlıklar, özler ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Özler 150-200 kelime, anahtar kelimeler en az 5 adet olmalıdır.
- Dergiye yayın kabulü sadece <https://dergipark.org.tr/tasavvufdergisi> sitesi üzerinden yapılmaktadır. Dergipark’ta doldurulması mecburi alanlarda gerekli bütün bilgiler tam olarak girilmelidir.
- Dergiye gönderilen yazılar önce Editörler Kurulu tarafından gaye, konu, muhteva, sunuş tarzı ve yazım kurallarına uyum bakımından değerlendirilir. Kabul edilen yazılar Yayın Kurulunun belirlediği iki hakem tarafından değerlendirilir. Gerek görüldüğü takdirde üçüncü hakem tarafından da değerlendirmeye alınabilir. Hakemlerden en az ikisinin “Yayımlanabilir” raporu vermesi durumunda yazı Yayın Kurulu tarafından tekrar değerlendirmeye alınarak yayına kabul edilir veya gerekçesi gösterilerek reddedilir.
- Dergide yayımlanan yazıların dil, bilimsel içerik ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep edilmemekte, hakemlere değerlendirmeleri için ücret ödenmemektedir.
- Dergide çift taraflı kör hakemlik uygulaması esas alınmaktadır.
- Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı süresiz olarak Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi’ne aittir.

EDITORIAL GUIDELINES

- Tasavvuf Scientific and Academic Research Journal is an international, refereed, scientific, and an academic journal.
- The journal is published biannually in April and October.
- The publications of the journal include compilations of previously unpublished journal articles in Turkish, Arabic, and English; as well as reviews of books, journals, conferences, and scientific interviews.
- The articles that are sent for publication should first be checked to make sure they abide by the rules outlined in the “Article Guidelines” which can be found via <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tasavvufdergisi/writing-rules>
- The articles that are sent for publication must not exceed 10.000 words without the footnotes for journal articles and 1500 words for review articles. The articles must have English and Arabic titles, abstracts and keywords. The abstracts of the article must not exceed 150-200 words with up to 5 keywords.
- The applications for all publications must be made through the <https://dergipark.org.tr/tasavvufdergisi>. All necessary information must be provided to the publisher in the application form.
- The articles turned in for publication will be reviewed for purpose, subject, content, presentation style, and grammar by the Editorial Board. The articles that are accepted will then be reviewed by two referees that are appointed by the Board. If deemed necessary, a third referee will also be asked to review the article. So long as at least two referees vote in favour of publishing the article, the Board will review the article for the second time, either accepting the article to be published, or rejecting it on justified grounds.
- The language, scientific content, and the legal responsibility of the published article is the liability of the author(s).
- Authors are not charged any fee during the review and publication process while the referees are paid for their review.
- The journal uses double-blind review.
- The copyrights of the published articles belong to Tasavvuf Scientific and Academic Research Journal indefinitely.